

แนวปัญหาเฉลย

[เสริมทักษะความรู้]

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ [กติก-ตรี]

มัธยมศึกษาปีที่ ๖

วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

แนวปัญหาและเฉลยชั้นอภิธรรมกถิกตรี

จำนวน ๑๐๐ ข้อ

ข้อ ๑ ถาม. คำว่า **ปรมัตถธรรม** ที่แปลว่า เป็นธรรมอันประเสริฐนั้น เพราะเหตุใด ? จงให้คำอธิบายและยกตัวอย่างประกอบด้วย

ตอบ. **ปรมัตถธรรม** ชื่อว่า เป็นธรรมอันประเสริฐนั้น

เพราะเป็นธรรมที่ไม่วิปริตผันแปรเปลี่ยนแปลงสภาวะของตนไปเป็นอย่างอื่น ถึงโลกและสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร หรือแต่ละสังคมจะเรียกขานต่างกัน หรือสมมติเรียกแตกต่างกันออกไปประการใดก็ตาม แต่ว่าสภาวะของธรรมนั้น ก็ยังคงสภาพอยู่เหมือนเดิม เช่น สภาพของจิต คือ มีการรับรู้อารมณ์ ไม่ว่าจิตของใคร จะเป็นของมนุษย์ เทวดา มาร พรหม หรือสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้นก็ตาม ก็จะมีลักษณะรู้อารมณ์เหมือนกันหมด ถึงแม้ว่า จะมีความรู้วิจิตรพิสดารออกไปประการใด ก็ชื่อว่า รู้อารมณ์อยู่นั่นเอง ดังนี้ เป็นต้น สภาพของเจตสิก รูป นิพพาน ก็เช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงชื่อว่า ประเสริฐ เพราะไม่มีการวิปริตเปลี่ยนแปลงสภาวะของตนไปเป็นอย่างอื่น

ข้อ ๒ ถาม. คำว่า **ปรมัตถธรรม** ที่แปลว่า เป็นธรรมที่โคจรแห่งญาณอันประเสริฐนั้น เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. **ปรมัตถธรรม** ชื่อว่า เป็นธรรมที่โคจรแห่งญาณอันประเสริฐนั้น เพราะพระอริยเจ้าทั้งหลาย และบุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลาย ย่อมสามารถพิจารณารู้ในปรมัตถธรรมนั้นได้ตามสมควรแก่สติปัญญาของตนๆ และทนต่อการเพ่งพิจพิจารณาของปัญญาแห่งท่านเหล่านั้น เพราะปรมัตถธรรมนี้ เป็นธรรมที่มีเนื้อความละเอียดลึกซึ้งมาก ผู้ที่ไม่มีอุตตมญาณคือปัญญาอันประเสริฐแล้ว ย่อมเข้าใจในสภาวะของปรมัตถธรรมนี้ไม่ได้ ผู้ที่จะรู้ได้และเข้าใจได้นั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีอุตตมญาณ ซึ่งได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกทั้งหลาย และติเหตุบุคคล ที่เป็นติกขบุคคล คือ บุคคลที่มีปัญญาหลักแหลมเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปรมัตถะ

ท่านพระภิกษุทั้งหลายได้อธิบายไว้ว่า อุตตมญาณนั้น ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง ในการที่ท่านพระภิกษุทั้งหลายแสดงเช่นนี้ ก็เพราะว่า ในบรรดาอุตตมญาณต่างๆ นั้น พระสัพพัญญุตญาณเป็นญาณที่สูงที่สุด ปรากฏเด่นชัดที่สุด เพราะฉะนั้น จึงนำขึ้นมากล่าวไว้เป็นประธาน แต่มิได้มุ่งหมายเอาว่าพระสัพพัญญุตญาณอย่างเดียวเท่านั้น ที่สามารถจะเข้าใจสภาวะของปรมัตถธรรมได้ ส่วนอุตตมญาณอื่นๆ ไม่

สามารถเข้าใจได้ ซึ่งความเจริญอุตตมญาณอื่นๆ ก็สามารถจะเข้าใจได้เหมือนกัน ถ้าได้รับการศึกษาเล่าเรียนดีพอแล้ว

สำหรับผู้ที่มีปัญญาอ่อน (คือปัญญาน้อย) แม้ว่าจะได้ศึกษาเล่าเรียน จนสามารถท่องจำได้ก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถจะเข้าใจถึงสภาวะที่มีอยู่ในปรมัตถธรรมนั้นได้ ฉะนั้น บุคคลประเภทนี้จึงไม่ได้ชื่อว่า เป็นผู้โคจรไปในปรมัตถธรรมนี้

ส่วนผู้ที่เจริญวิปัสสนาจนได้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน แต่ไม่ได้ศึกษาพระอภิธรรมนั้น ก็ได้ชื่อว่า เป็นผู้โคจรไปในปรมัตถธรรมนี้ได้เหมือนกัน แต่การโคจรของพระอริยบุคคลเหล่านี้ ไม่ใช่เป็นการโคจรไปอย่างกว้างขวางเหมือนกับพระอริยบุคคลที่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมจนเข้าใจในสภาวะปรมัตถธรรมดีพอแล้ว ฉะนั้น ธรรมอันเป็นที่โคจรแห่งญาณอันประเสริฐนี้ จึงได้ชื่อว่า ปรมัตถะ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **ปรมสฺส อุตตมญาณสฺส อตฺถโก โคจโรติ = ปรมตฺถโก** แปลความว่า สภาวธรรมใด เป็นที่โคจรแห่งญาณอันประเสริฐ ฉะนั้น สภาวธรรมนั้น ชื่อว่า ปรมัตถะ

ข้อ ๓ ถาม. คำว่า ปรมัตถธรรม ที่แปลว่า เป็นธรรมที่เป็นประธานนั้น เพราะเหตุใด? จงอธิบาย

ตอบ. คำว่า ปรมัตถธรรม ที่แปลว่า เป็นธรรมที่เป็นประธานนั้น เพราะอธิบายว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ และโลกไหนๆ มีหลายประเภทหลายพวกด้วยกัน จนนับประมาณมิได้ แต่ถ้าจะจับเอาตัวสภาวะขึ้นมายืนยันกันแล้ว สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ก็มีแต่ปรมัตถะ คือ สภาพของจิต เจตสิก รูป เท่านั้น นอกจากจิต เจตสิก รูป แล้ว ก็ไม่มีสภาวะอะไรอื่นอีกเลย และในบรรดาสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลาย เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ภูเขา ต้นไม้ วัตถุสิ่งของต่างๆ เป็นต้น เหล่านี้ก็มากมายนับไม่ถ้วนเช่นเดียวกัน แต่เมื่อจับเอาตัวสภาวะที่ปรากฏมายืนยันกันแล้ว ก็มีแต่สภาพปรมัตถธรรม คือ รูปเท่านั้น นอกจากรูปปรมัตถ์แล้ว ก็ไม่มีอะไรอื่นเลย ฉะนั้น ปรมัตถธรรมเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่า เป็นธรรมที่เป็นประธาน คือ เป็นสิ่งที่ป็นฐานปรากฏแห่งสัตว์และวัตถุสิ่งของทั้งหลาย ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **ปรโม ปธานอ อตฺถโก = ปรมตฺถโก** แปลความว่า เนื้อความที่เป็นประธาน ชื่อว่า ปรมัตถะ

ข้อ ๔ ถาม. การรู้อารมณ์ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบายให้เห็นความชัดเจน

ตอบ. การรู้อารมณ์ มี ๓ อย่าง คือ

๑. การรู้แบบ สัญญารู้ ๒. การรู้แบบ ปัญญารู้ ๓. การรู้แบบ วิญญูณารู้
อธิบายความว่า

๑. การรู้แบบสัญญารู้ หมายถึง การรู้โดยอาศัยการจำเอาไว้ได้ จะผิดก็ตาม ถูกก็ตาม เช่นจำว่า สีเขียว สีแดง สีดำ สีขาว ผู้หญิง ผู้ชาย ตีกราม บ้านช่อง ต้นไม้ ภูเขา แก้ว แหวน เงิน ทอง เพชร นิล จินดา เป็นต้น การรู้แบบนี้ท่านอุปมาเหมือนกับเด็ก ๆ ที่เห็นทอง ก็รู้ว่า เป็นทอง โดยจำไว้ได้ว่า วัตถุที่มีสีเหลือง ๆ อย่างนี้ เขาเรียกว่า ทอง แต่จะเป็นทองแท้ หรือ ทองไม่แท้ นั้น เด็กไม่รู้ เพราะไม่มีประสบการณ์ในเรื่องทองนั้นเป็นอย่างดี อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่า สัญญารู้

๒. การรู้แบบปัญญารู้ หมายถึง การรู้แจ้งแทงตลอดตามความเป็นจริง คือ สิ่งไหนดีก็รู้ว่าดี สิ่งไหนไม่ดีก็รู้ว่าไม่ดี สิ่งไหนมีโทษ ก็รู้ว่า มีโทษ สิ่งไหนเป็นประโยชน์ ก็รู้ว่า เป็นประโยชน์ ตลอดถึงรู้สรรพสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นนาม ดังนี้ เป็นต้น เป็นการรู้โดยไม่ ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง การรู้แบบนี้ อุปมาเหมือนนายช่างทอง เมื่อได้เห็น ทองแล้ว ก็รู้ว่า ทองนั้นมีคุณภาพแค่ไหน รู้ว่าเป็นทองแท้ หรือ ทองปลอม มีน้ำหนักเท่าไร และรู้ว่า ทองนั้น เหมาะแก่การทำเครื่องประดับชนิดใด การรู้แบบนี้ เรียกว่า ปัญญารู้

๓. การรู้แบบวิญญูณารู้ เป็นการรู้ที่พิเศษไปจากสัญญารู้และปัญญารู้ หมายความว่า เป็นการรู้โดยการได้รับอารมณ์อยู่เสมอในตนเอง เรียกว่า รู้ ไม่ใช่ว่า เป็นการรู้พิเศษกว่า รู้ดีกว่า หรือรู้มากกว่าสัญญารู้และปัญญารู้ ก็หาไม่ แต่เป็นการรู้คนละอย่างกับสัญญารู้และปัญญารู้ การรู้แบบนี้ อุปมาเหมือนคนผู้ใหญ่ที่แลเห็นทอง ก็ไม่รู้สึกรู้สึกันแต่คนนั้น เพราะรู้อยู่แล้วว่า เป็น ทอง ไม่ใช่ของแปลกอะไร แต่ไม่มีความชำนาญเรื่องทองเป็นพิเศษกว่านั้น จึงไม่สามารถรู้ สึกซึ่งเหมือนกับช่างทอง การรู้แบบนี้ จะรู้หน่อยก็ไม่ใช่ รู้มากก็ไม่ใช่ เป็นการรู้อย่างธรรมดาสามัญ คือ การรู้จากการได้รับอารมณ์ทางทวาร ๖ ธรรมดาทั่วไปเท่านั้น เรียกว่า วิญญูณารู้

ข้อ ๕ ถาม. การรู้บัญญัติ กับ การรู้ปรมาัตถ์นั้น มีความแตกต่างกันอย่างไร? จงอธิบาย

ตอบ. การรู้บัญญัตินั้น เป็นการรู้ในสภาพที่สมมุติขึ้น โดยอาศัยรูปร่างสัณฐาน และ กิริยาอาการของสิ่งนั้นๆ แล้วก็ตั้งชื่อเรียกขานกันต่อๆ มา ได้แก่ ชื่อต่างๆ เช่น ต้นไม้ ภูเขา บ้าน โรงเรียน รถ เรือ หญิง ชาย เหล่านี้เป็นต้น และสภาพของบัญญัตินี้เป็นสิ่งที่ไม่จริง เป็นแต่เพียงตั้งขึ้นหรือสมมุติขึ้นเท่านั้น เช่นที่เรียกว่า หญิงหรือชาย ก็เพราะอาศัยรูปร่าง สัณฐาน กิริยาอาการ อย่างนั้นเรียกว่า หญิงรูปร่างสัณฐาน กิริยาอาการอย่างนี้เรียกว่า ชาย แต่ถ้าจะลองให้หาหญิงหรือชายออกมาให้เห็นแล้ว ก็ไม่สามารถจะหาให้พบได้เลย เพราะถ้า

จะชี้ไปที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายแล้ว ก็จะมีแต่ตา หู จมูก แขน ขา เหล่านี้เป็นต้นเท่านั้น จะหาหญิงหรือชายไม่พบเลย แม้ว่าตา หู จมูก แขน ขา เหล่านี้ก็มีใช้ของมีจริงอยู่นั่นเอง เพราะถ้าจะต้องการหาตา หู จมูก ให้พบแล้ว ก็คงไม่พบเช่นเดียวกัน คือ ถ้าจะชี้ตรงไปที่ๆ เรียกว่า ตา เราก็ไม่พบตา พบแต่เนื้อ หรือถ้าจะชี้ตรงที่ๆ เรียกว่า จมูก ก็คงพบแต่เนื้อ หรือกระดูกดังนี้ เพราะฉะนั้น การรับรู้ปัญญานี้ จึงเป็นการรู้ในสิ่งที่ไม่มีจริงและผันแปรได้เสมอ ไม่แน่นอน

ส่วนการรู้ปรมาตมะนั้น เป็นการรู้ในสภาพที่มีจริง ๆ จัดว่าเป็นความรู้ชนิดที่แทงทะลุปัญญุตติเข้าไปถึงแก่นชั้นใน เข้าถึงสภาวะที่เดียว ได้แก่ การรู้สภาพรูปนาม ชั้นที่ ๕ นั้นเอง เช่น เมื่อขณะที่เห็นคน จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม ย่อมไม่จับเอาชื่อ รูปร่างลักษณะ กิริยาอาการของคนนั้นมาเป็นอารมณ์ จับเอาแต่สภาพปรมาตมัตถ์ คือรู้ว่าเห็นรูปารมณืเท่านั้น หรือในขณะที่ได้ยินเสียง จะเป็นเสียงอะไรก็ตาม ย่อมรู้แต่เพียงว่า นี่ คือ สัททารมณืเท่านั้น อย่างนี้เป็นต้น การรู้ชนิดนี้จึงเรียกว่ารู้ปรมาตมัตถ์

การรับรู้ปัญญุตติและรู้ปรมาตมัตถ์ทั้ง ๒ อย่างนี้ อุปมาเหมือนคน ๒ คนไปดูภาพยนตร์คนหนึ่งไม่เคยดู อีกคนหนึ่งเคยดูเสมอ คนที่ไม่เคยดูนั้น ในขณะที่ภาพยนตร์กำลังฉาย ภาพที่มีคนขี่ม้าหรือมีรถไฟแล่น ภาพคนขี่ม้าหรือรถไฟแล่นนั้น คล้ายๆ กับว่าจะวิ่งตรงเข้ามาที่คนนั่งดูอยู่นั้น คนที่ไม่เคยดูภาพยนตร์จะรู้สึกตกใจ ถึงกับขยับตัวหนีเพื่อหลบภาพคนขี่ม้าหรือภาพรถไฟนั้น เพราะคิดว่าเป็นคนขี่ม้าหรือรถไฟจริงๆ จะวิ่งแล่นมาทับตัว สำหรับคนเคยดูภาพยนตร์เสมอๆ แล้วย่อมไม่มีการตกใจสะดุ้งอย่างใด เพราะรู้อยู่แล้วว่าไม่ใช่ของจริง ๆ เป็นภาพฉายเท่านั้น ข้ออุปมานี้ฉันใด คนที่รู้แต่เพียงปัญญุตตินั้นเปรียบเหมือนคนที่ไม่เคยดูภาพยนตร์ และคนที่รู้เข้าไปถึงสภาวะปรมาตมัตถ์แล้วนั้นเปรียบเหมือนคนที่เคยดูภาพยนตร์มาแล้วนั่นเอง

ข้อ ๖ ถาม. ปรมาตมธรรมและปัญญุตติธรรมทั้ง ๒ นั้น ธรรมไหนเป็นธรรมที่กว้างขวาง และรู้ทั่วถึงได้ยาก เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. ปรมาตมธรรมและปัญญุตติธรรมทั้ง ๒ นั้น ปัญญุตติธรรมเป็นธรรมที่กว้างขวางและรู้ทั่วถึงได้ยากกว่าปรมาตมธรรม เพราะการศึกษาปัญญุตติต่าง ๆ เช่น ปัญญุตติในทางโลก ได้แก่ การศึกษาวิชาการต่าง ๆ กิตติ ปัญญุตติในทางธรรม ได้แก่ การศึกษาพระไตรปิฎก พุทธภาษิต อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเกจิอาจริยาบาทกิตติ ปัญญุตติที่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต ได้แก่ การศึกษาชื่อของสัตว์ต่าง ๆ และของอวัยวะต่าง ๆ กิตติ ปัญญุตติที่เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิต ได้แก่ การศึกษาชื่อ

ของพฤษชาติต่าง ๆ ชื่อวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ชื่อสถานที่ต่าง ๆ กิติ และบัญญัติที่เกี่ยวกับภาษาต่าง ๆ กิติ เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมศึกษาให้ได้จบได้ยาก รู้ทั่วถึงได้ยาก ยกเว้นแต่พระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นที่จะรู้ทั่วถึงได้

ส่วนการศึกษาในสภาวะปรมาตมธรรมนั้น ไม่กว้างขวางเท่ากับบัญญัติธรรม มีการศึกษาจบสิ้นได้ เช่น พระอรหันต์ที่ได้อภิญญาสมาบัติ ก็เป็นที่แน่นอนได้ว่า ท่านเหล่านี้รู้ปรมาตมธรรมทั้ง ๔ ประการจบแล้ว ถึงหากว่าท่านที่ไม่เคยได้ศึกษาพระอภิธรรมมาเลยก็ตาม แต่เมื่อท่านได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาจนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน หรือพระสกิทาคามีแล้ว ก็ย่อมรู้ย่อมเข้าใจในปรมาตมธรรม คือ สภาวะของจิต เจตสิก รูป นิพพาน บ้างแล้วตามสมควรแก่ปัญญาของตนๆ แต่ไม่สามารถอธิบายให้ผู้อื่นรู้ถึงสภาพของปรมาตมเหล่านั้นออกมาเป็นบัญญัติภาษาโดยชัดเจนได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าท่านเหล่านั้นไม่รู้ถึงบัญญัติที่เป็นอาการบัญญัติและนามบัญญัติที่เกี่ยวสภาวะของจิต เจตสิก รูป นิพพาน นั้นเอง ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้บางท่านที่ไม่เข้าใจในความเป็นไปแห่งปรมาตมธรรมทั้ง ๔ ดีพอนั้นเกิดความสงสัย ไม่เชื่อว่า ท่านเหล่านั้นได้มรรค ผล นิพพาน จริง ฉะนั้น จึงแสดงให้เห็นว่า บัญญัติธรรมเป็นธรรมที่มีความกว้างขวาง รู้ทั่วถึงได้ยาก ดังกล่าวแล้ว

ข้อ ๗ ถาม. พระอภิธรรมสามารถปรากฏขึ้นได้ในโลกนี้ด้วยญาณอะไร ? จงชี้แจง

ตอบ. พระอภิธรรมสามารถปรากฏขึ้นได้ในโลกนี้ ก็ด้วยพระสัพพัญญุตญาณแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อธิบายว่า ธรรมดาสภาวธรรมทั้งหลาย คือ รูปนามทั้ง ๒ อย่างนี้มีอยู่ในโลกนี้โดยธรรมชาติแล้ว หากแต่ว่า ไม่มีใครสามารถแสดงขึ้นมาให้ปรากฏได้เท่านั้น นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว แม้แต่พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ไม่สามารถทำให้ปรากฏขึ้นได้ อุปมาเหมือนแสงไฟฟ้า เครื่องรับวิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ โทรเลข เรือบิน เป็นต้นเหล่านี้ ในระหว่างที่ยังไม่มีผู้คิดขึ้น ทำขึ้นมา สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ปรากฏขึ้นในโลก แต่สำหรับวัตถุสิ่งของกิติ หรือกระแสไฟฟ้ากิติ เสียงกิติ ย่อมมีอยู่แล้วในโลก ต่อมาเมื่อมีผู้สามารถคิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมาให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลายได้แล้ว สิ่งต่างๆ ที่กล่าวมานี้ก็ปรากฏขึ้นในโลกตลอดจนถึงปัจจุบันนี้ ข้อนี้ฉันใด พระอภิธรรมก็เช่นเดียวกัน สภาวะเหล่านี้มีอยู่แล้ว แต่ผู้ที่สามารถทำให้ปรากฏไม่มี สภาวะเหล่านี้ก็ย่อมไม่ปรากฏ ต่อเมื่อมีผู้ที่สามารถค้นพบและนำมาแสดงให้ปรากฏได้ ซึ่งได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง สภาวะเหล่านั้นก็ปรากฏขึ้นทันที ฉะนั้น พระอภิธรรมอันเป็นธรรมที่เกี่ยวกับสภาวะที่สามารถปรากฏขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัยญาณอันสูงสุด ซึ่งได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัม

พุทธเจ้าเท่านั้น ที่พระองค์ทรงค้นพบ และนำออกมาแสดงให้ปรากฏในโลก กับทรงสอนให้บุคคลชั้นหลังๆ เข้าใจด้วย

อนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้ว่าจะเป็นผู้ตรัสรู้สภาวะธรรมด้วยตนเองก็ตาม แต่ความรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้านี้ จะเทียบเท่ากับความรู้อันหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหาได้ไม่ ฉะนั้น การรู้สภาวะธรรมของพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงรู้เพียง ๑ ในร้อยละของพระอภิธรรมเท่านั้น และส่วนหนึ่งที่รู้นั้น ก็รู้เพียงอรรถรส ไม่ใช่เป็นธรรมรส คือ ไม่สามารถแสดงให้สัตว์ทั้งหลายรู้ตามได้ ซึ่งถ้าจะเปรียบเทียบกับความรู้ของพระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยิ่งดีกว่า เพราะรู้ในธรรมรส ฉะนั้น ท่านพระอรรถกถาจารย์ จึงได้แสดงไว้ในอรรถุสาลีนีอรรถกถาว่า “อภิธมฺโม นาม น อญฺเญสํ วิสโย สพฺพพญฺญพฺพุธานํ เยว วิสโย เตสํ วเสน เทเสตพฺพเทสนา” แปลความว่า ที่ชื่อว่า พระอภิธรรม เพราะไม่ใช่เป็นวิสัยของผู้อื่น แต่เป็นวิสัยของพระสัมพัญญพุทธเจ้าเท่านั้น และการแสดงพระอภิธรรมที่ปรากฏขึ้นได้ ก็โดยอำนาจแห่งพระสัมพัญญสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั่นเอง

ข้อ ๘ ถาม. ให้อธิบายถึง อสังขาริกจิต ที่เกิดขึ้น โดยไม่ต้องมีการชักชวน ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไรบ้าง พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบด้วย ?

ตอบ. อสังขาริกจิตเกิดขึ้นได้ดังนี้

๑. อสงฺขาริกกมฺมขนิตปฏิสนฺธิกิตตา เป็นผู้มีปฏิสนธิจิตเกิดจากอสังขาริกจิต
๒. กลลกายจิตตุดตา เป็นคนที่มีความสุขกายสบายใจอยู่เสมอ
๓. สีดุณฺหาทีนํ ขมนพหุลตา เป็นผู้มีอารมณ์ต่อความหนาวและความร้อน เป็นต้น จนเคยชิน

๔. กตฺตพฺพกมฺเมสุ ทิฏฺฐิจานิสฺสตา เป็นผู้ที่เคยเห็นผลในการทำงานที่จะพึงกระทำนั้นเป็นอย่างดี

๕. กมฺเมสุ จินฺณวสิตา เป็นผู้ที่มีความชำนาญในการทำงานนั้น

๖. อุตฺตโรชนาทิสปฺปายลาโภ เป็นผู้ที่ได้รับอากาศและอาหาร เป็นต้น ดี

[อธิบายและยกตัวอย่างประกอบ เพิ่มเติม ตามความรู้ความเข้าใจของท่านเอง]

ข้อ ๙ ถาม. ให้อธิบายถึง สสังขาริกจิต ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยบุคคลอื่นและตนเองเป็นผู้กระตุ้นเตือนชักชวนว่าเกิดขึ้นได้อย่างไรบ้าง? พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบด้วย

ตอบ. สสังขาริกจิต ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยผู้อื่นนั้น คือ กุศลจิตก็ตาม อกุศลจิตก็ตามที่เกิดขึ้นนั้น มิได้เกิดขึ้นโดยลำพังทีเดียว จะต้องอาศัยมีการกระตุ้นเตือนจึงจะเกิดขึ้น เช่น เราเดินผ่านไปทางโรงภาพยนตร์โรงใดโรงหนึ่งก็ตาม เราแลเห็นป้ายที่เขาประกาศไว้หน้าโรงแล้วว่า วันนี้จะฉายเรื่องนั้นเรื่องนี้ แต่เราก็มิได้นึกอยากดู ต่อมาเราได้พบกับเพื่อนคนหนึ่งที่เขาตั้งใจจะมาดูภาพยนตร์เรื่องนี้ เมื่อพบกันแล้ว เพื่อนนั้นก็กล่าวชักชวนเราให้เข้าไปดูด้วยกันกับเขาโดยบอกว่า ภาพยนตร์เรื่องนี้ดีมาก สนุกมาก เขาจะออกเงินค่าดูให้ ขอให้เราเข้าไปดูเถิด เมื่อถูกคำชักชวนเช่นนี้ เราก็เกิดความอยากดูขึ้นมา แล้วก็เข้าไปดูภาพยนตร์นั้น เช่นนี้ก็ใช่ว่าโลภมูลสสังขาริกจิตเกิดขึ้นโดยอาศัยผู้อื่นชักชวน แต่ในขณะที่กำลังนั่งดูอยู่นั้น เมื่อเราเกิดความสนุกสนานชอบใจขึ้น ในขณะนี้โลภมูล อสังขาริกจิตเกิดขึ้นโดยมาก มิใช่เป็นโลภมูลสสังขาริกจิตเกิดขึ้นตลอดไป

ถ้าหากว่า ในขณะที่เราเดินผ่านโรงภาพยนตร์ไปนั้น ในขั้นแรกเราไม่ตั้งใจจะดู แต่เมื่อเราแลเห็นคนเข้าไปดูกันแน่นมากกว่าธรรมดา และเผอิญก็ได้พบกับเพื่อนด้วย ก็คิดว่า ภาพยนตร์เรื่องนี้คงจะสนุกมาก เลยนึกอยากดูขึ้นมา แล้วก็เข้าไปดูด้วยกันกับเพื่อน โดยที่เพื่อนเขาก็ไม่ได้ชักชวนเรา เช่นนี้เป็นโลภมูลสสังขาริกจิต เกิดโดยอาศัยตนเองเป็นผู้ชักชวนตนเอง

ส่วนในเวลาที่กำลังนั่งดูอยู่นั้น โลภมูลอสังขาริกจิต และโลภมูลสสังขาริกจิต ก็ย่อมเกิดได้ทั้ง ๒ อย่าง

ในอกุศลจิตอื่นๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

สสังขาริกจิตอื่นที่เกิดขึ้นโดยอาศัยผู้อื่น มีปโยคะได้ ๒ คือ กายปโยคะ และ วจีปโยคะ

กายปโยคะ คือ การชักชวนโดยอาศัยกิริยาอาการ เช่น จูงมือไป ชี้อือ กวักมือ พยักหน้า ขยิบตา ตี ต่อย เป็นต้น

วจีปโยคะ คือ การชักชวนด้วยวาจา เช่น พูดชักชวนต่างๆ หรือกล่าวคำหยาบ กล่าวคำสรรเสริญ เป็นต้น

อกุศลสสังขาริกจิต ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยตนเอง มีปโยคะได้ ๓ คือ กายปโยคะ วจีปโยคะ และ มโนปโยคะ

กายปโยคะ คือ การชักชวนตัวเอง โดยอาศัยกิริยาอาการของตัวเอง เช่น พยายามตบแต่งร่างกายของตนให้สวย เมื่อสวยแล้วก็เกิดความพอใจ หรือพยายามทำงานให้ร่างกาย

เหนื่อย เมื่อเหนื่อยแล้วจะได้รู้สึกหิว และรับประทานอาหารได้มาก ๆ หรือพยายามทำให้ความโกรธเกิดขึ้นโดยการดื่มสุรา พยายามหาอาวุธต่าง ๆ เพื่อต่อสู้กัน เป็นต้น

วชิปโยคะ คือ การชักชวนตัวเอง โดยอาศัยคำพูดของตนเอง เช่น ปลอบใจตัวเอง ยกย่องตัวเอง เพื่อให้เกิดมานะและให้โลกจิตเกิดขึ้น หรือบางทีก็พยายามพูดเรื่องสนุกสนานต่าง ๆ กับเพื่อนฝูง เพื่อให้จิตใจของตนสบายเพลิดเพลิน หรือบางทีก็รำพันถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่แล้ว ๆ มา ทำให้ความเสียใจ กลุ้มใจ ความโกรธเกิดขึ้นได้ ดังนี้ เป็นต้น

มโนปโยคะ คือ การชักชวนตัวเอง โดยอาศัยการคิดนึก เช่น คิดถึงเรื่องสนุกสนาน ก็ทำให้เกิดความพอใจ ยินดี เป็นโลกจิตเกิดขึ้น คิดถึงเรื่องที่ไม่ดีต่าง ๆ ทำให้จิตใจไม่สบายหรือโกรธ เป็นโทสจิตเกิดขึ้น ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๑๐ ถาม. ญาณจิตวิปยุตตจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลเช่นใด ในเวลาใดบ้าง ? จงแยกอธิบายให้ได้ความชัดเจน

ตอบ. พระอริยบุคคลทั้งหลาย [เว้นพระอรหันต์] เวลาที่มีความพอใจในโลกียอารมณ์ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสภาพธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ เวลานั้น ญาณจิตวิปยุตตจิตย่อมเกิดขึ้น และปุณฺณทั้งหลาย เวลาที่มีความยินดีพอใจในโลกียอารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ แต่หากว่าความยินดีความพอใจนี้ได้เกิดขึ้นในขณะที่ตนกำลังพิจารณารูปนามอยู่ที่เกี่ยว กับการสงบ กิตติ การเรียน การเขียน การอ่าน การฟัง การเทศน์ และการกำหนดวิปัสสนากรรมฐานอยู่ก็ดี ความพอใจที่เกิดแทรกแซงขึ้นชั่วขณะหนึ่ง ๆ ในเวลาเหล่านี้ ได้ชื่อว่า ญาณจิตวิปยุตตจิตเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น

ญาณที่เข้าประกอบด้วยโลกมุขจิตได้นั้น มี ๒ อย่าง คือ **ญาณสามัญ** และ**ญาณพิเศษ**

ญาณสามัญ นั้นได้แก่ สักกายญาณ คือ เห็นว่าขันธ ๕ ที่เกิดอยู่ภายในตัว หรือภายนอกตัวนั้น เป็นตัว ตน เรา เขา เป็นชาย เป็นหญิง ดังนี้

ญาณพิเศษ ได้แก่ นิตยมิจฉาญาณ ๓ สัสสตญาณ ๑ อจฺเจทญาณ ๑

สำหรับอริยบุคคลทั้งหลาย แม้ว่าจะมีความชอบใจพอใจในโลกียอารมณ์ต่าง ๆ ก็จริง แต่โลกจิตของอริยบุคคลเหล่านั้นไม่ได้ประกอบด้วยญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่กล่าวมานั้นเลย ส่วนโลกจิตของปุณฺณทั้งหลายนั้นจะไม่ประกอบด้วยญาณสามัญหรือญาณพิเศษนั้น หาได้น้อย

ผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชน และมีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย เชื่อในกรรมในผลของกรรม เชื่อในโลกนี้โลกหน้านั้น แม้ว่าจะกล่าวได้ว่าโลกจิตของท่านเหล่านี้ไม่ประกอบด้วย ญาณพิเศษ มีนัตถิกญาณเป็นต้นก็จริงอยู่ แต่ที่จะหลีกเลี่ยงมิให้ญาณสามัญเกิดขึ้นนั้นหาได้ยาก ด้วย

เหตุนี้จึงได้กล่าวไว้ในข้างต้นว่า ความพอใจที่เกิดขึ้นกับปุถุชนทั้งหลายที่กำลังพิจารณารูปนาม ขันธ์ ๕ โดยอาศัยการสอน การเรียน การเขียน เป็นต้นเหล่านี้ ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ย่อมเกิดได้

ข้อ ๑๑ ถาม. ปรมัตถ์ กับ บัญญัติ นั้น ธรรมอันไหน เป็นธรรมกว้างขวาง และรู้ทั่วถึงได้ยาก และการรู้บัญญัติ กับ การรู้ปรมัตถ์นั้น แตกต่างกันอย่างไร จงอธิบาย ?

ตอบ. ปรมัตถธรรม และบัญญัติธรรมทั้ง ๒ นี้ บัญญัติธรรมเป็นธรรมที่กว้างขวางและรู้ทั่วไปได้ยากกว่าปรมัตถ์ เพราะการศึกษาบัญญัติต่าง ๆ เช่นบัญญัติในทางโลก ได้แก่ การศึกษาวิชาต่าง ๆ บัญญัติในทางธรรม ได้แก่ การศึกษาพระไตรปิฎก พุทธภาษิต อรรถกถา ฎีกา บัญญัติที่เกี่ยวกับสิ่งที่มีชีวิต ได้แก่ การศึกษาชื่อของสัตว์ต่าง ๆ และชื่อของอวัยวะต่าง ๆ บัญญัติที่เกี่ยวกับสิ่งที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ การศึกษาชื่อของพฤกษชาติต่าง ๆ ชื่อวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ชื่อสถานที่ต่าง ๆ และบัญญัติที่เกี่ยวกับภาษาต่าง ๆ เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมศึกษาไม่จบ รู้ทั่วถึงได้ยาก ยกเว้นแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น

ส่วนการศึกษาในสภาวะปรมัตถธรรมนั้นไม่กว้างขวางเท่า ศึกษาใช้เวลาจบได้ เช่น พระอรหันต์ที่ได้อภิญญาสมบัติ ก็เป็นที่แน่นอนได้ว่า ท่านเหล่านั้นรู้ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ประการจบแล้ว ถึงหากว่าผู้ที่ไม่เคยได้ศึกษาพระอภิธรรม แต่เมื่อเข้าปฏิบัติวิปัสสนาได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน หรือพระสกทาคามีแล้ว ก็ย่อมรู้ย่อมเข้าใจในพระปรมัตถธรรม คือจิต เจตสิก รูป นิพพาน บ้างแล้วตามสมควรแก่ปัญญาของตนๆ แต่ไม่สามารถจะอธิบายให้ผู้อื่นฟังได้โดยชัดเจน ทั้งนี้ก็เพราะว่าท่านผู้นั้นไม่รู้ถึงบัญญัติที่เป็นอาการบัญญัติ นามบัญญัติที่เกี่ยวกับสภาวะ จิต เจตสิก รูป นิพพาน นั้นเอง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้บางท่านที่ไม่เข้าใจในความเป็นไปแห่งปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ดิพพนันเกิดความสงสัย ไม่เชื่อว่า ผู้นั้นได้มรรค ผล นิพพาน จริง เพราะฉะนั้น จึงแสดงให้เห็นว่า บัญญัติธรรมเป็นธรรมที่กว้างขวาง รู้ทั่วไปได้ยากที่สุด ดังที่ได้อธิบายมานี้

ข้อ ๑๒ ถาม. จงอธิบายเหตุทั้ง ๕ อย่างเหล่านี้ ว่าทำให้เกิดทิฏฐิคติสัมปยุตตจิต ได้อย่างไร?

ยกตัวอย่างประกอบด้วย

- ๑] ทิฏฐิฆเณสยดา เป็นผู้มีความเห็นผิดเป็นอหยาสัย
- ๒] ทิฏฐิวิปันนบุคคลเสวนตา ชอบคบหากับบุคคลผู้มีความเห็นผิด
- ๓] สัทธัมมวิมุขตา เป็นคนหันหลังให้พระสัทธรรม

๔] มิจฉาวิตักกพหุลตา

ชอบคิดแต่เรื่องที่ผิดๆ

๕] อโยนิโสสมมุขชนัง

เป็นคนจมอยู่ในความคิดเห็นที่ไม่แยบคาย

อธิบายความว่า

๑. บุคคลที่เคยมีสัสสตทิฏฐิ หรืออุจเฉททิฏฐิ มาในภพก่อนๆ นั้น ความเป็นสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐินี้ ย่อมติดอยู่ในสันดานของบุคคลนั้นและทำให้เป็นอุปนิสัยปัจจัยติดต่อมาในชาตินี้ได้ เพราะฉะนั้น ในชาติปัจจุบันนี้ แม้ว่าในตอนแรกจะยังไม่มีความเห็นผิดเกิดขึ้นก็ตาม แต่ภายหลังเมื่อได้ยินหรือได้รู้เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมมีความสงสัยและความไม่เชื่อเกิดขึ้นได้ง่าย แต่ถ้าได้ยิน ได้รู้เรื่องราวของลัทธิศาสนาอื่นๆ แล้ว ก็เกิดความเชื่อถือเห็นพ้องด้วยได้ง่ายเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ ก็เพราะความที่ตนเป็นผู้มีสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิเป็นอภยาคัยมาแต่ภพก่อนนั่นเอง ประการหนึ่ง

๒. หรือ บุคคลที่ชอบคบหาสมาคมกับพวกมิจฉาทิฏฐิบุคคล คือ คนที่ไม่มีความเชื่อ ความเลื่อมใสต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว ก็เป็นเหตุให้มิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นได้ง่าย หรือบุคคลที่ได้ส้องเสพสมาคมกับพุทธศาสนิกชน เพียงแต่เชื่อแต่ไม่มีความรู้ในสภาวะธรรม และจิตใจก็ได้เลื่อมใสอย่างแท้จริงเช่นนี้แล้ว ก็เป็นเหตุให้ผู้ที่คบหาสมาคมด้วยนั้น เกิดความเห็นผิดขึ้นได้ง่าย ประการหนึ่ง

๓. หรือ บุคคลใดไม่มีความสนใจ ฟัง อ่าน เรียน ในพระสัทธรรม คือ ธรรมที่เกี่ยวกับทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แล้ว ก็ทำให้ผู้นั้นขาดสติปัญญาที่จะรู้แจ้ง เห็นจริงในธรรมที่ถูกต้องได้ หรือผู้ที่มีความสนใจอยู่ แต่หากว่าได้เห็นห่างจากการฟัง การอ่าน การเรียนในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปเป็นเวลานานเกินไปแล้ว บุคคลทั้ง ๒ พวกนี้ ย่อมมีความเห็นผิดเกิดขึ้นได้ง่าย ประการหนึ่ง

๔. หรือ บุคคลใดเป็นผู้ที่ชอบคิดแต่ในสิ่งที่ไม่สมควร เช่น คิดถึงเรื่องใครเป็นผู้ตั้งต้นให้ ความเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทั้งหลาย หรือสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ที่ว่าเคยเกิดมาแล้วนั้นจะรู้ได้อย่างไรหนอ ! หรือว่าสัตว์ทั้งหลายเมื่อตายแล้ว จะไปเกิดอีกเช่นนี้ จะรู้ได้อย่างไรหนอ ! หรือว่าความสุข ความทุกข์ที่สัตว์ทั้งหลายได้รับอยู่นั้น ย่อมเกิดมาแต่กรรมที่ได้ทำไว้แต่ภพก่อน และภพนี้ นั้น จะเป็นความจริงหรือไม่ ! ซึ่งความคิดเช่นนี้จัดเป็นมิจฉาวิตก ด้วยอำนาจไม่รู้จักประมาณตน เก็บเอามาคิดมานึกอยู่เสมอๆ ในฐานะที่ไม่ใช่เป็นวิสัยของตน เป็นวิสัยของพระสัมพันธู์สัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น บุคคลชนิดนี้ เชื่อว่าเป็นผู้มากไปด้วยมิจฉาวิตก เป็นเหตุให้ความเห็นผิดเกิดขึ้นได้ง่ายประการหนึ่ง

๕. หรือ บุคคลที่ถือว่าสิ่งไรที่ตนเคยเห็น เคยได้ยินแล้ว แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่สาระ ไม่มี ความจริงก็ตาม แต่บุคคลนั้นยอมยัดมันเอาว่าเป็นสาระแก่นสาร เป็นความจริง ไม่ยอมปล่อย เช่น เรื่องการเกิด การตาย โลกนี้ โลกหน้า นรก สวรรค์ กรรม และผลของกรรม ฌาน อภิญญา มรรค ผล นิพพาน เหล่านี้ แม้ว่าจะมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก็จริง แต่เมื่อค้นคว้าให้ เห็นชัดไม่ได้เหมือนกับการค้นคว้าของทางวิทยาศาสตร์แล้ว ก็ยังไม่ยอมเชื่อ ย่อมมีการ คัดค้านอยู่เสมอ แต่ส่วนสิ่งของหรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่นักวิทยาศาสตร์คิดประดิษฐ์ขึ้น หรือ กล่าวขึ้นแล้ว ผู้ที่มีความเชื่อ ยึดถือเอาเป็นจริงเป็นสาระ เช่นนี้ได้ชื่อว่าผู้นั้นจมอยู่ในความ ตั้งใจผิด ซึ่งเป็นเหตุให้ความเห็นผิดเกิดขึ้นได้ง่าย ประการหนึ่ง

รวมทั้ง ๕ ประการที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ ประการใดประการหนึ่งก็ตาม ย่อมเป็นเหตุให้ มีฉันทวิภูติเกิดขึ้นได้

[หรือจะอธิบายและยกตัวอย่างประกอบเพิ่มเติม ตามความรู้ความเข้าใจของท่านเองก็ได้]

ข้อ ๑๓ ถาม. ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต เกิดขึ้นในเวลาไหนบ้าง ให้อธิบายและยกตัวอย่าง ประกอบ และในกรณีใดบ้าง ที่ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต เกิดขึ้นโดยเกี่ยวกับมานะ กรณีใด ที่เกิดขึ้นไม่มีมานะประกอบ? จงอธิบายให้เห็นชัด

ตอบ. พระอริยบุคคลทั้งหลาย [เว้นพระอรหันต์] เวลาที่มีความพอใจในโลภียอารมณ์ มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสภาพธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ เวลานั้น ทิฏฐิคติวิปยุตตจิตย่อม เกิดขึ้น อนึ่ง ปุถุชนทั้งหลาย เวลาที่มีความยินดีพอใจในโลภียอารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ แต่หาก ว่าความยินดี ความพอใจนี้ได้เกิดขึ้นในขณะที่ตนกำลังพิจารณารูปนามอยู่ที่เกี่ยว กับ การ สอภักดี การเรียน การเขียน การอ่าน การฟัง การเทศน์ และการกำหนดวิปัสสนากรรมฐาน อยู่ก็ดี ความพอใจที่เกิดแทรกแซงขึ้นชั่วขณะหนึ่ง ๆ ในเวลาเหล่านี้ ได้ชื่อว่าทิฏฐิคติวิปยุตต จิตเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น

ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ที่เกิดขึ้นโดยเกี่ยวกับมานะนั้น คือ พระเสกขบุคคลทั้งหลายกำลังมี ความพอใจในโลภียอารมณ์ต่าง ๆ อยู่ในขณะนั้นถ้ามีลักษณะอาการที่ยกตัวขึ้นว่า เราเห็นได้ ได้ยินได้ เรารู้ได้ เป็นต้น เกิดขึ้นเช่นนี้ เป็นทิฏฐิคติวิปยุตตจิตที่เกี่ยวข้องด้วยมานะเกิดขึ้น

สำหรับปุถุชน เมื่อมีความยินดี พพอใจในโลภียอารมณ์เกิดขึ้นแทรกแซงในขณะที่ตน กำลังกระทำกิจพิจารณารูปนาม ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนั้นอยู่ และในเวลาเดียวกันนั้น ถ้ามี

ลักษณะอาการที่ถือตัว หรือยกตัวเองเกิดขึ้นด้วยแล้วเช่นนี้ โลกจิตที่เกิดขึ้นกับผู้นั้นก็เป็นทวิภูจิตตวิปปยุตตจิต ที่เกี่ยวกับมานะเกิดขึ้น

ทวิภูจิตตวิปปยุตตจิต เกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับมานะ คือ

พระเสกขบุคคลทั้งหลาย ในขณะที่มีความพอใจ หรือต้องการในโลภียอารมณ์ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสภาพธรรมต่าง ๆ อยู่ นั่น ถ้าไม่มีลักษณะอาการที่ถือตัว คือ ยกย่องจิตและร่างกายของตนขึ้นเป็นพิเศษแล้ว โลกจิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้นก็จัดเป็นทวิภูจิตตวิปปยุตตจิตที่ไม่เกี่ยวกับมานะ

ส่วนปุถุชนทั้งหลายนั้น ในขณะที่กำลังพิจารณารูปนาม หรือข้อความต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับธรรมะ โลกจิตคือความชอบใจพอใจในอารมณ์นั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้นแทรกแซงได้ แต่ไม่มีลักษณะอาการที่ยกย่องจิตใจและร่างกายของตนเองแล้ว จัดว่าเป็นทวิภูจิตตวิปปยุตตที่ไม่เกี่ยวกับมานะเกิดขึ้น

ข้อ ๑๔ ถาม. เพราะเหตุใด กายวิญญูณจิต จึงเกิดพร้อมด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา แต่ จักขุ โสตะ ชวนะ ชิวหา วิญญูณ ทั้ง ๔ อย่างนี้ ทำไม จึงเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียวไม่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา? จงอธิบาย

ตอบ. เพราะจักขุวิญญูณ โสตวิญญูณ ชวนวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ ทั้ง ๔ นี้ เกิดขึ้นได้โดยอาศัยการกระทบกันระหว่างอุปาทายรูปกับอุปาทายรูป ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ

จักขุปสาท	กับ	รูปารมณ	เมื่อกระทบกันแล้ว	จักขุวิญญูณ ก็เกิด
โสตปสาท	กับ	สัทธารมณ	เมื่อกระทบกันแล้ว	โสตวิญญูณ ก็เกิด
ชานปสาท	กับ	คันธารมณ	เมื่อกระทบกันแล้ว	ชานวิญญูณ ก็เกิด
ชิวหาปสาท	กับ	รสารมณ	เมื่อกระทบกันแล้ว	ชิวหาวิญญูณ ก็เกิด

การกระทบกันระหว่างอุปาทายรูปกับอุปาทายรูป ดังที่กล่าวมานี้ย่อมมีกำลังน้อยมาก เหมือนหนึ่งการกระทบกันระหว่างก้อนสำลี ๒ ก้อน ย่อมไม่ทำให้มีเสียงปรากฏขึ้นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ข้อนี้ฉันใด จักขุวิญญูณจิตเป็นต้นเหล่านั้นก็เกิดขึ้น โดยอาศัยการกระทบซึ่งกันและกันแห่งอุปาทายรูปนั้น ก็ไม่ทำให้มีความรู้สึกพิเศษ คือ เป็นสุขหรือเป็นทุกข์อย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน มีแต่ความรู้สึกอย่างธรรมดาเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ จักขุวิญญูณจิตเป็นต้นจึงเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาอย่างเดียว

ส่วนกายวิญญานจิตนั้น จะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยการกระทบกันระหว่างอุปาทายรูปกับมหาภูตรูป กล่าวคือ กายปสาทซึ่งเป็นอุปาทายรูปกับโณฏฐัพพารมณฺ์ ซึ่งเป็นมหาภูตรูป เมื่อกระทบกันแล้ว กายวิญญานจิตก็เกิดขึ้น อุปมาเหมือนหนึ่งบุคคลเอาค้อนเหล็กตีก้อนสำลี ที่วางไว้บนทั้ง ๒ ข้าง ขนเหล็กนี้เลยก้อนสำลีไปกระทบทั้ง ๒ ข้าง ซึ่งเป็นของมีกำลังแรงมากฉันใด การกระทบกันระหว่างกายปสาทกับโณฏฐัพพารมณฺ์ ก็ฉันนั้น คือ กายปสาทซึ่งเป็นที่อาศัยของวิญญานจิตนั้น แม้ว่าจะเป็นอุปาทายรูปก็จริง แต่โณฏฐัพพารมณฺ์ที่มากกระทบกับกายปสาทนั้นได้แก่ปถวี เตโช วาโย ซึ่งล้วนแต่เป็นมหาภูตรูปทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น โณฏฐัพพารมณฺ์เมื่อมากกระทบกับกายปสาทแล้ว จึงกระทบล่วงเลยเข้าไปถึงมหาภูตรูปที่เป็นที่อาศัยของกายปสาท ความรู้สึกที่เกิดจากทางกายนี้จึงเป็นความรู้สึกพิเศษ คือ เป็นสุขหรือเป็นทุกข์อย่างหนึ่งอย่างใด ถ้าโณฏฐัพพารมณฺ์ที่มากกระทบนั้นเป็นอนิฏฐารมณฺ์ ความรู้สึกทางกายก็เป็นสุข เรียกว่า สุขสหนฺตกายวิญญานจิต ถ้าโณฏฐัพพารมณฺ์ที่มากกระทบนั้น เป็นอนิฏฐารมณฺ์ ความรู้สึกทางกายก็เป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขสหนฺตกายวิญญานจิต ด้วยเหตุนี้ กายวิญญานจิตจึงเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาไม่ได้

ข้อ ๑๕ ถาม. เหตุที่ทำให้เกิด โยนิโสมนสิการ และ โยนิโสมนสิการ นั้น มีอะไรบ้าง ? จง

แสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. เหตุที่ทำให้เกิดโยนิโสมนสิการ มี ๕ อย่าง คือ

๑. ปุพเพ กตปุญญตา การได้ทำบุญบารมีไว้ในชาติปางก่อน
๒. ปฏิรูปเทสวาโส การได้อยู่ในประเทศ หรือ สถานที่ที่สมควร
๓. สัมปรีสุปนิสสโย การได้คบหาสมาคม เข้าไปนั่งใกล้สัตบุรุษ
๔. สัทธัมมัสสวณํ การได้ฟังพระสัทธรรมคำสอนของสัตบุรุษ
๕. อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งไว้ในทางที่ชอบ ประกอบด้วยคุณธรรม

เหตุที่ทำให้เกิดโยนิโสมนสิการ มี ๕ อย่าง ตรงกันข้ามกัน คือ

๑. ปุพเพ อกตปุญญตา การไม่ได้ทำบุญบารมีไว้ในชาติปางก่อน
๒. อัปปฏิรูปเทสวาโส การอยู่ในประเทศ หรือ สถานที่ที่ไม่สมควร
๓. อสัมปรีสุปนิสสโย การคบหาสมาคม เข้าไปนั่งใกล้พวกอสัตบุรุษ
๔. อสัทธัมมัสสวณํ การฟังคำสอนของพวกอสัตบุรุษ
๕. อัตตมิจฉาปณิธิ การตั้งไว้ในทางที่ผิดจากหลักทำนองคลองธรรม

ข้อ ๑๖ ทาม. จงแสดงจำแนกมหากุศลจิต ๘ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยเจตนาทั้ง ๓ [คือ ปุพพเจตนา มุญจนเจตนา อปรเจตนา] และอปราปรเจตนา โดยอุกฤษฏฐะ และโอมกะ พร้อมทั้งความหมาย และยกตัวอย่างประกอบด้วย ?

ตอบ. จำแนกมหากุศลจิต ๘ โดยเจตนา ๓ กาล คือ ปุพพเจตนา มุญจนเจตนา อปรเจตนา มี ๒ หรือ ๔ ประเภท คือ

จำแนกโดยรวม มี ๒ ประเภท คือ

๑. อุกกัฏฐกุศล หมายถึง มหากุศลจิต ที่สมบูรณ์พร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล

๒. โอมกกุศล หมายถึง มหากุศลจิต ที่บกพร่องด้วยเจตนา กาลใดกาลหนึ่งหรือทั้ง ๓ กาล

จำแนกโดยความเป็นติเหตุกะและทวิเหตุกะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ติเหตุกอุกกัฏฐกุศล หมายถึง มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ที่สมบูรณ์พร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล

๒. ทวิเหตุกอุกกัฏฐกุศล หมายถึง มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ที่สมบูรณ์พร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล

๓. ติเหตุกโอมกกุศล หมายถึง มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ที่บกพร่องด้วยเจตนา กาลใดกาลหนึ่ง หรือ ทั้ง ๓ กาล

๔. ทวิเหตุกโอมกกุศล หมายถึง มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ที่บกพร่องด้วยเจตนา กาลใดกาลหนึ่ง หรือ ทั้ง ๓ กาล

จำแนกโดยเจตนาทั้ง ๓ กาล และ อปราปรเจตนา มี ๔ หรือ ๘ ประเภท คือ

จำแนกโดยรวม มี ๔ ประเภท คือ

๑. ติเหตุกอุกกัฏฐอุกกัฏฐกุศล หมายถึง มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ที่บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล และอปราปรเจตนา ก็บริบูรณ์ด้วย

๒. ทวิเหตุกอุกกัฏฐอุกกัฏฐกุศล หมายถึง มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ที่บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล และอปราปรเจตนา ก็บริบูรณ์ด้วย

๓. ติเหตุกอุกกัฏฐโอมกกุศล หมายถึง มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล แต่บกพร่องด้วยอปราปรเจตนา

๔. ทวิเหตุกอุกกัฏฐโอมกกุศล หมายถึง มหากุศลญาณวิปยุตตจิต บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล แต่บกพร่องด้วยอปราปรเจตนา

๕. **ติเหตุกโอมกุกักฏฐกุศล** หมายถึง มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ที่บกพร่องด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล แต่บริบูรณ์ด้วยอปราปรเจตนา

๖. **ทวิเหตุกโอมกุกักฏฐกุศล** หมายถึง มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ที่บกพร่องด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล แต่บริบูรณ์ด้วยอปราปรเจตนา

๗. **ติเหตุกโอมโกมกกุศล** หมายถึง มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ที่บกพร่องทั้งด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาลและอปราปรเจตนา

๘. **ทวิเหตุกโอมโกมกกุศล** หมายถึง มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ที่บกพร่องทั้งด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาลและอปราปรเจตนา

รวมเป็น มหากุศลจิต ๘ จำแนกโดยเจตนา มี ๑๒ ประเภท คือ

ทวิเหตุกกุศล มี ๖ อย่าง คือ

๑. ทวิเหตุกอกักฏฐกุศล
๒. ทวิเหตุกโอมกกุศล
๓. ทวิเหตุกอกักฏฐกักฏฐกุศล
๔. ทวิเหตุกอกักฏฐโอมกกุศล
๕. ทวิเหตุกโอมกุกักฏฐกุศล
๖. ทวิเหตุกโอมโกมกกุศล

ติเหตุกกุศล มี ๖ อย่าง คือ

๑. ติเหตุกอกักฏฐกุศล
๒. ติเหตุกโอมกกุศล
๓. ติเหตุกอกักฏฐกักฏฐกุศล
๔. ติเหตุกอกักฏฐโอมกกุศล
๕. ติเหตุกโอมกุกักฏฐกุศล
๖. ติเหตุกโอมโกมกกุศล

มหากุศลแต่ละดวง แบ่งเป็น ๖ ประเภท คือ

๑. อุกักฏฐกุศล	๒. โอมกกุศล	๓. อุกักฏฐกักฏฐกุศล
๔. อุกักฏฐโอมกกุศล	๕. โอมกุกักฏฐกุศล	๖. โอมโกมกกุศล

เพราะฉะนั้น จึงรวมเป็นมหากุศลจิต ๘ ที่จำแนกโดยเจตนาทั้งหมด ๔๘ ประเภทด้วยกัน

ข้อ ๑๗ ถาม. ฌานมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. ฌาน มี ๒ อย่าง คือ

๑. **อาร์มมณูปนิชฌาน** หมายถึง การเข้าไปเพ่งอารมณ์ เพื่อข่มกิเลสนิวรณ์ มีกามฉันทะ เป็นต้นให้สงบลง และเพื่อให้สมาธิจิตมีความแนบแน่นในอารมณ์เดียว เป็นอุปปนาสมาธิ ได้แก่ มหัคคตฌาน ๙ เรียกว่า **สมถฌาน** เพราะเป็นผู้เข้าไปเพ่งสมถอารมณ์ มีกสิณเป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า “**อาร์มมณ อูปนิชฌานยตีติ อาร์มมณูปนิชฌาน**” แปลความว่า มหัคคตฌานสมาบัติ ชื่อว่าอาร์มมณูปนิชฌาน เพราะเป็นผู้เข้าไปเพ่งสมถอารมณ์ มีกสิณเป็น

ต้น หมายความว่า มหัคคตมานเหล่านี้ปรากฏขึ้นได้ ก็เพราะต้องอาศัยการเพ่งสมถอารมณ์มี
กสินเป็นต้นนั่นเอง

๒. ลักษณะปนิชฌาน หมายถึง การเข้าไปเพ่งลักษณะของอารมณ์ เพื่อให้เห็นโดย
ความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้แก่ ฌาน กล่าวคือ เอกัคคตาเจตสิกที่เกิด
พร้อมกับวิปัสสนาญาณ และมัคคญาณ ผลญาณ วิปัสสนาญาณ คือ ปัญญาที่อยู่ในมหากุศล
ญาณสัมปยุตตจิต มหาภิรยาญาณสัมปยุตตจิต เรียกว่า วิปัสสนาญาณ เพราะเป็นผู้กำหนดรูป
นามโดยความเป็นไตรลักษณ์ การพิจารณาไตรลักษณ์ของวิปัสสนาญาณเหล่านี้ จะสิ้นสุดลง
ได้ ก็เมื่อถึงมัคคญาณเกิด ฉะนั้น วิปัสสนาญาณเหล่านั้น จึงเรียกว่า ลักษณะปนิชฌาน

สำหรับมัคคญาณ ที่เรียกว่า ลักษณะปนิชฌาน นั้น ก็เพราะว่า เป็นผู้ทำให้วิปัสสนา
ญาณที่รู้แจ้งในไตรลักษณ์นั้นสำเร็จสิ้นสุดลงได้ เพราะฉะนั้น มัคคญาณ จึงเรียกว่า **ลักษณูป
นิชฌาน**

ส่วนผลญาณนั้น เป็นผู้เข้าไปรู้แจ้งตลลักษณะของนิโรธสัจจะ คือ รู้แจ้งสภาพความ
จริงของการดับแห่งทุกข์ทั้งปวง เพราะฉะนั้น ผลญาณนี้ จึงเรียกว่า **ลักษณะปนิชฌาน** ดัง
มีวจนัตถะแสดงว่า “**ลกฺขณํ อุปนิชฺฌายตฺติ ลกฺขณูปนิชฺฌานํ**” วิปัสสนาญาณ มัคคญาณ
ผลญาณ ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะเป็นผู้รู้แจ้งไตรลักษณ์ เป็นผู้ทำให้วิปัสสนาญาณ
สำเร็จสิ้นสุดลงได้ และเป็นผู้รู้แจ้งตลลักษณะของนิโรธสัจจะ

ความแตกต่างกันระหว่างอาร์มมณูปนิชฌาน กับ ลักษณะปนิชฌาน อีกประการหนึ่ง ก็
คือ อาร์มมณูปนิชฌาน มีสมณินมิต มีปถวิกสินเป็นต้นเป็นอารมณ์ ส่วนลักษณะปนิชฌานนั้น
มีรูปนาม สังขตธรรมเป็นอารมณ์ และมัคคญาณผลญาณนั้น มีนิพพานเป็นอารมณ์

ว่าโดยองค์ธรรมของอาร์มมณูปนิชฌานนั้น ได้แก่ วิตก วิจาร ปิติ เวทนา เอกัคคตา ที่
ประกอบด้วยมหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกิริยาจิต ๙

องค์ธรรมของลักษณะปนิชฌานนั้น ได้แก่ วิตก วิจาร ปิติ เวทนา เอกัคคตา ที่ประกอบ
กับมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิรยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ และมัคคจิต ผลจิต ๒

ข้อ ๑๘ ถาม.จงอธิบายเหตุผลที่เจตสิกในหัวข้อต่อไปนี้ ประกอบร่วมกับจิตดวงเดียวกันหรือ
พร้อมกันไม่ได้ ?

ก. ทิฏฐิ กับ มานะ

ข. อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจะ

ค. วิรติเจตสิก ๓ ที่ในมหากุศลจิต

ง. อัปมัณฺญาเจตสิก ๒

ตอบ. ก. เหตุที่ทวิภูฏิจเจตสิกกับมานเจตสิก ประกอบพร้อมกันในจิตดวงเดียวกันไม่ได้นั้น เนื่องด้วยสภาพต่างกัน หน้าที่ต่างกัน และอารมณ์ต่างกัน กล่าวคือ

๑] **สภาพต่างกัน** คือ ทวิภูฏิจเจตสิกนั้น มีสภาพที่เห็นผิตคล้อยตามไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตนยัตเอาไว้ โดยไม่คำนึงว่า จะผิตหรือถูกก็ตาม เรียกว่า **มีสภาพที่คล้อยตามอารมณ์** ส่วน มานเจตสิกนั้น มีสภาพที่ถือตัวถือตน มีการเปรียบเทียบระหว่างตนกับบุคคลอื่น จะถูกหรือ ผิตก็ตาม เรียกว่า **มีสภาพที่ต่อต้านอารมณ์**

๒] **มีหน้าที่ต่างกัน** คือ ทวิภูฏิจเจตสิกนั้น มีการยึดมั่นในสิ่งที่ตนเองได้รับนั้น ไม่ยอม ปล่อยเป็นกิจ เรียกว่า **มีหน้าที่ยึดอารมณ์** ส่วนมานเจตสิกนั้น มีการปลุกกระดมสัมปยุตต ธรรมให้ต่อต้านอารมณ์ ให้เกิดการเยอหยิ่งจองหอง เป็นกิจ เรียกว่า **มีหน้าเป็นปฏิปักษ์ หรือ คัดค้านต่ออารมณ์**

๓] **อารมณ์ต่างกัน** คือ ทวิภูฏิจเจตสิกนั้น มีอารมณ์ที่ก่อให้เกิดความเห็นผิตต่าง ๆ ที่ไม่ ปรากฏโดยความเป็นจริง เรียกว่า **มีอารมณ์ที่ซ่อนเร้น** ส่วนมานเจตสิกนั้น มีอารมณ์ที่ เกี่ยวกับการก่อให้เกิดการเปรียบเทียบและต่อต้านซึ่งอารมณ์จะปรากฏให้เห็นเด่นชัด แต่ไม่ ยอมรับในอารมณ์นั้น เรียกว่า **มีอารมณ์ที่เปิดเผย**

ข. เหตุที่ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เจตสิกทั้ง ๓ ดวงนี้ประกอบพร้อมกันในจิตดวง เดียวกันไม่ได้นั้น เพราะมีความเด่นชัดในเรื่องอารมณ์ที่รับนั้นแตกต่างกัน เรียกว่า **มีอารมณ์ ต่างกัน** กล่าวคือ

อิสสา มีทรัพย์สินสมบัติ หรือ คุณความดีของบุคคลอื่น เป็นอารมณ์ [เห็นคนอื่นได้ดี ตน อยู่ไม่ได้]

มัจฉริยะ มีทรัพย์สินสมบัติ หรือ คุณความดีของตน เป็นอารมณ์ [ไม่อยากจะเห็นคนอื่น ดี เท่าตน]

กุกกุจจะ มีความไม่ดีที่ได้ทำไปแล้วหรือความดีที่ยังไม่ได้ทำ เป็นอารมณ์ [เดือดเนื้อ ร้อนใจ เมื่อคิดถึงความหลังที่ผ่านมา]

ค. เหตุที่วิริตีเจตสิก ๓ ประกอบพร้อมกันในมหากุศลจิตดวงเดียวกันไม่ได้นั้น เพราะมี ความเด่นชัดในเรื่องอารมณ์ที่รับแตกต่างกัน เรียกว่า **มีอารมณ์ต่าง** กล่าวคือ

สัมมาวาจา มีวจีทุจริต ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะเป็นอารมณ์ ในการงดเว้น [การกล่าว วาจาไม่ดีต่างๆ โดยทั่วไป ไม่เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ เช่น ด่าพ่อด่าแม่คนอื่นเพื่อความ สนุกสนาน หรือพูดจาตำหนิให้บันดาลโทษะ หรือการพูดเพื่อจ้อไว้สาระ ทั่วไป เป็นต้น]

สัมมากัมมันตะ มีกายทุจริต ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะ เป็นอารณใน การงดเว้น [การกระทำ ไม่ดีทางกายต่าง ๆ โดยทั่วไป ไม่เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ เช่น ทูบตีสัตว์หรือบุคคลอื่นเล่น เป็นเกมกีฬา หรือลักทรัพย์คนอื่นไปทิ้ง เพราะความไม่พอใจ เป็นต้น]

สัมมาอาชีวะ มีกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ที่เป็นเกี่ยวกับอาชีวะเป็นอารณใน การ งดเว้น [ทำหรือพูดในทางไม่ดี เพื่อเป็นอุบายหาเลี้ยงชีพ เช่น ข่าสัตว์เพื่อนำมาเลี้ยงชีพ ลัก ทรัพย์ผู้อื่นเพื่อนำมาเลี้ยงชีพ พูดปดเพื่อหลอกลวงเอาสิ่งของมาเลี้ยงชีพ เป็นต้น]

วิรติเจตสิก ๓ ขณะ ที่ประกอบกับมหากุศลจิต ๘ ดวง ดวงใดดวงหนึ่งนั้น ประกอบ แบบ อนิยตโยคี ประเภท นานากทาจิ คือ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว และเข้า ประกอบไม่พร้อมกัน แล้วแต่หน้าที่และสภาพของอารณที่ทำการงดเว้น

ส่วน วิรติเจตสิก ๓ ขณะ ที่ประกอบกับโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง ดวงใดดวงหนึ่งนั้น ประกอบแบบ นิยตโยคี ประเภท นิยตเอกโตโยคี คือ ประกอบแน่นอนและพร้อมกันเสมอ เพื่อทำหน้าที่เป็นองค์ของมรรคมงคล ๘ ในการประหาณอนุสัยกิเลส และเสวยพระนิพพาน เป็นอารณ

ง. เหตุที่อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ประกอบพร้อมกันในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ นั้น เพราะมี ความแตกต่างกันชัดเจนในเรื่องอารณ เรียกว่า มีอารณต่างกัน กล่าวคือ

กรุณา มี ทุกขิตสัตว์ คือ สัตว์ที่กำลังได้รับความทุกข์ หรือจะได้รับความทุกข์ในกาล ข้างหน้า อันมีเหตุที่สามารถพิจารณาเห็นได้เป็นอารณ แล้วเกิดความสงสาร

มุทิตา มี สุขิตสัตว์ คือ สัตว์ที่กำลังได้รับความสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุขในกาล ข้างหน้า อันมีเหตุที่สามารถพิจารณาเห็นได้เป็นอารณ แล้วเกิดความพลอยชื่นชมยินดีกับ สัตว์หรือบุคคลนั้น

ความแตกต่างกันในเรื่องอารณที่รับนี้ ทำให้กิจ คือ หน้าที่แตกต่างกันไปด้วย

ข้อ ๑๙ ถาม. ปรมัตถธรรมมีลักษณะที่ประการ คืออะไรบ้าง และลักษณะเหล่านั้นแบ่ง เป็นกี่ อย่างคืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบายโดยละเอียด

ตอบ. ปรมัตถธรรมนี้มีลักษณะอยู่ ๒ ประการ คือ สามัญญลักษณะ อย่างหนึ่ง วิเสสลักษณะ อย่างหนึ่ง

๑. สามัญญลักษณะ หมายถึง ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง เป็นลักษณะตาม ธรรมชาติที่ปรมัตถธรรมทั้งหลาย จะต้อง มี จะต้องเป็นเหมือนๆ กันอยู่ ๓ ประการ [เว้นพระนิพพานมีไม่ครบ] คือ

๑] อนิจจตา ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเปลี่ยนแปลงไป ตามเหตุ ตามปัจจัย

๒] ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือ ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมของตนไม่ได้ ต้องแตกดับสลายไป กลายสภาพไปเป็นอย่างอื่น

๓] อนัตตตา ความเป็นสภาพไม่ใช่ตัวตน หรือบังคับบัญชาให้อยู่ในอำนาจของใครไม่ได้ ย่อมเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของสิ่งนั้น

สามัญญลักษณะทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า ไตรลักษณ์ จิต เจตสิก รูป ทั้ง ๓ นี้ ย่อมมีครบทั้ง ๓ ลักษณะ ส่วนพระนิพพานนั้น มีสามัญญลักษณะเพียงอย่างเดียว คือ อนัตตา เพราะพระนิพพานเป็นสภาพที่เที่ยง ไม่มีการเกิด ดับ เปลี่ยนแปรเป็นอย่างอื่น เมื่อไม่มีความเกิดดับ เปลี่ยนแปร ก็ไม่มีทุกข์ที่จะต้องทนยาก แต่พระนิพพานเป็นนามธรรม และเป็นอารมณ์ของจิต ไม่ใช่ที่ตั้ง หรือสถานที่อยู่ หรือภพภูมิใดภพภูมิหนึ่ง ที่จะพึงไปโดยยานพาหนะอย่างใดอย่างหนึ่งได้แต่อย่างใด เพราะฉะนั้น พระนิพพาน จึงชื่อว่า อนัตตา

๒. วิเสสลักษณะ หมายถึง ลักษณะพิเศษเฉพาะประจำตัวของปรมัตถธรรมแต่ละอย่าง ไม่เหมือนกัน เรียกว่า สภาวลักษณะ มี ๔ ประการ จึงเรียกว่า ลักษณะที่จตุกกะ แปลว่า สภาวะ ๔ อย่างมีลักษณะ เป็นต้น ของปรมัตถธรรม

อธิบายความว่า

การที่ทำนับจำนวนสภาวะของปรมัตถธรรมทั้งปวงได้เพียง ๗๒ อย่าง คือ จิตทั้งหมด นับเป็น ๑ เจตสิก ๕๒ และนิปผันนรูป ๑๘ นิพพาน ๑ รวมเป็น ๗๒ ประเภทนั้น เพราะแต่ละอย่าง ต่างก็มีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะของตนๆ ที่เรียกว่า วิเสสลักษณะ ซึ่งมี ๔ อย่าง เรียกว่า ลักษณะที่จตุกกะ แปลว่า คุณสมบัติพิเศษ ๔ มี ลักษณะ เป็นต้น

วิเสสลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. ลักษณะ ได้แก่ เครื่องหมายสามัญที่เป็นอยู่ทั่วๆ ไป ของปรมัตถธรรมทั้งหลายก็ดี เครื่องหมายที่เป็นโดยเฉพาะๆ ก็ดี มี ๒ อย่าง คือ

ก. สามัญญลักษณะ ได้แก่ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะของสังขารธรรมทั่วไป

ข. วิเสสลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่มีอยู่โดยเฉพาะๆ ไม่ปะปนกัน เช่น อารัมมณวิชานนลักษณะของจิต ผุสสนะลักษณะของผัสสะเจตสิก รูปณะลักษณะของรูปทั้งหลายนมนะลักษณะของนามธรรมทั้งหลาย กักขพะลักษณะของปถวีธาตุ สันติลักษณะของพระนิพพาน เป็นต้น

๒. รส ได้แก่ กิจ คือ การกระทำ หรือ ความสำเร็จที่มีอยู่ในตัวเอง ของปรมัตถธรรมทั้งหลาย มี ๒ อย่าง คือ

ก. กิจรส ได้แก่ กิจ คือ การกระทำ หรือ ความสำเร็จที่มีอยู่ในตัวเอง ของปรมัตถธรรมทั้งหลาย คือ เป็นประธานในการรับอารมณ์ของสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย

ข. สัมปัตติรส ได้แก่ คุณสมบัติที่มีอยู่ประจำของปรมัตถ-ธรรมเหล่านั้น เช่น รสของพระนิพพาน มีสภาพที่ไม่เปลี่ยนแปลง

๓. ปัจจุปัฏฐาน ได้แก่ ผล หรือ อาการที่ปรากฏ ของปรมัตถธรรมทั้งหลาย ที่ปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย มี ๒ อย่าง

ก. ผลปัจจุปัฏฐาน ได้แก่ ผลที่ได้รับจากการงานที่ทำ คือ กิจจรัส เช่น เตโชธาตุ มีหน้าที่ทำให้สุก ให้ละเอียดอ่อน ผลจากการงานนี้ ก็คือ สุขและ ละเอียดอ่อนนั่นเอง

ข. อุปัฏฐานากการปัจจุปัฏฐาน ได้แก่ อาการที่ปรากฏขึ้นของปรมัตถธรรม เช่น จิต มีการสืบทอดกันระหว่างดวงแรกและดวงหลังไม่ขาดสาย คล้ายกับว่าไม่มีการดับ เป็นอาการปรากฏของจิต อุปมาเหมือนหลอดไฟฟ้าที่เปิดทิ้งไว้ เราจะมองเห็นว่าไฟนี้ติดอยู่ตลอดเวลา แท้ที่จริง ไฟนั้นมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา วินาทีละ ๒๐๐-๓๐๐ ครั้ง ชั่วนี้ฉันใด การเกิดดับของจิตก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน ต่อเมื่อผู้มีปัญญาพิจารณาดูแล้ว ก็จะได้รู้ได้ว่า จิตเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เมื่อดวงเก่าดับไปแล้ว ดวงใหม่เกิดขึ้นแทนอยู่เรื่อยๆ ไม่มีระหว่างคันเลย ทำให้อาการปรากฏของจิตนั้น เหมือนหนึ่งว่า เป็นดวงเดียว เท่านั้น

๔. ปทัฏฐาน ได้แก่ ธรรมที่เป็นเหตุให้ปรมัตถธรรมนั้นเกิดขึ้นใกล้ชิดที่สุด เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว เหตุที่ทำให้ปรมัตถธรรมเกิดได้นั้น มี ๒ อย่าง คือ เหตุใกล้ อย่างหนึ่ง เหตุไกล อย่างหนึ่ง เช่น เหตุที่ทำให้จิตเกิดขึ้นได้นั้นมี ๔ อย่างคือ อารมณ์ อดีตกรรม เจตสิก และวัตถุ

เหตุใกล้ ได้แก่ อดีตกรรม อารมณ์

เหตุไกล ได้แก่ เจตสิก วัตถุรูป [ปทัฏฐาน หมายเอาเฉพาะเหตุใกล้เท่านั้น]

ในลักษณะที่จตุกะทั้ง ๔ นี้ ปรมัตถธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป มีสภาวะครบทั้ง ๔ ส่วน พระนิพพานนั้น มีเพียงสภาวะ ๓ อย่าง คือ ลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน เท่านั้น ไม่มีปทัฏฐาน คือ เหตุใกล้ให้เกิด เพราะพระนิพพานนั้น เป็นอเหตุกะ ไม่มีเหตุ เป็นอปปัจจยะ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นอสังขตะ ไม่ถูกปรุงแต่ง และไม่ปรุงแต่งใคร และไม่มีการเกิด การดับ ฉะนั้น พระนิพพานจึงไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด

ส่วนบัญญัติธรรมนั้นไม่มีวิเสสลักษณะ หรือลักษณะที่จตุตตะ เพราะบัญญัติเป็นแต่เพียงสิ่งสมมุติ ที่ชาวโลกสมมุติขึ้น บัญญัติขึ้น เพื่อหมายรู้ความหมายร่วมกัน เฉพาะหมู่ เฉพาะ

เหล่า ดังจะเห็นได้จากสิ่งที่เหมือนกัน แต่เรียกไม่เหมือนกัน ตามภาษาท้องถิ่นที่สมมุติขึ้น หรือบางอย่างออกเสียงเหมือนกัน แต่หมายถึงสิ่งของที่ต่างกัน เป็นต้น

ถ้าผู้ศึกษาได้เรียนรู้ และทำความเข้าใจลักษณะที่จดทุกกะ ของปรมัตถธรรมได้เป็นอย่างดีแล้ว ก็สามารถที่จะเข้าใจสภาพของปรมัตถธรรมเหล่านั้นได้ดียิ่งขึ้น

ข้อ ๒๐ ถาม. จงแสดงลักษณะที่จดทุกกะของปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน มาดู?

ตอบ. ลักษณะที่จดทุกกะของจิต ได้แก่

๑. อารมมณวิธานนลกฺขณํ มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ
๒. ปุพฺพพฺพคฺคณฺรํ มีการเป็นประธานในธรรมทั้งปวง เป็นกิจ
๓. สหฺฐานปจฺจุปฺปฏฺจํ มีการเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไม่ขาดสายเป็นอาการปรากฏ
๔. นามรูปปทฺฏฺจํ มีนามรูป [ปฏิสนธินามรูป] เป็นเหตุใกล้

ลักษณะที่จดทุกกะของเจตสิก ได้แก่

๑. จิตฺตนิสฺสิตลฺกฺขณํ มีการอาศัยจิตเกิดขึ้น เป็นลักษณะ
๒. อวินิพฺโกครํ มีการเกิดโดยไม่แยกกันกับจิต เป็นกิจ
๓. เอกาลมฺพณปจฺจุปฺปฏฺจํ มีการรับเอาอารมณ์อย่างเดียวกับจิตเป็นผลปรากฏ
๔. จิตฺตูปาทปทฺฏฺจํ มีการเกิดขึ้นของจิต เป็นเหตุใกล้

ลักษณะที่จดทุกกะของรูป ได้แก่

๑. รุปฺปนลฺกฺขณํ มีการเสื่อมสิ้นสลายไป เป็นลักษณะ
๒. วิกิริณรํ มีการแยกกันได้ เป็นกิจ
๓. อพฺยาคตปจฺจุปฺปฏฺจํ มีความเป็นอพฺยาคตธรรม คือ รู้อารมณ์ไม่ได้เป็นผล
๔. วิญฺญาณปทฺฏฺจํ มีวิญฺญาณ [ปฏิสนธิวิญฺญาณ] เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

วิเสสลักษณะของรูปนี้ เป็นการแสดงตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทอันเป็นรูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน จึงมีวิญฺญาณ [คือปฏิสนธิวิญฺญาณ] เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ลักษณะที่จดทุกกะของนิพพาน ได้แก่

๑. สหฺติลฺกฺขณํ มีความสงบจากกิเลสและรูปนามขั้น ๕ เป็นลักษณะ
๒. อจฺจุตฺรํ มีความเคลื่อนไหวดับ เป็นกิจ

๓. อนิมิตตปัจจุภูฏาณํ วา นิสุสฺสณปัจจุภูฏาณํ วา มีการไม่มีนิมิตเครื่องหมาย เป็นผลปรากฏ หรือ มีการสลัดออกจากภพ เป็นผลปรากฏ

๔. ปทภูฏาณํ ห ลพฺภติ ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด เพราะพระนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากความ เป็นขั้นบันได ทยายตนะ ธาตุ สังขาร จึงไม่มีปัจจัยใดๆ มาปรุงแต่งให้เกิด และพระนิพพานไม่มีการ เกิดดับ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอะไรมาทำให้เกิดให้ดับได้

ข้อ ๒๑ ถาม. อิกฺกุฐารมณฺ และ อนิกฺกุฐารมณฺ นั้นแบ่งเป็นกี่ประเภท คืออะไรบ้าง? จงแสดง พร้อมความหมายและคำอธิบาย พอสมภูมิ

ตอบ. อิกฺกุฐารมณฺ และอนิกฺกุฐารมณฺ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สภาวอารมณฺ คือ อารมณฺที่เป็นไปโดยสภาวะธรรมชาติ ตามความเป็นจริง ได้แก่

๑] สภาวอิกฺกุฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ดีโดยสภาวะ

๒] สภาวอนิกฺกุฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ไม่ดีโดยสภาวะ

๒. ปริกัปปอารมณฺ คือ อารมณฺที่เป็นไปพิเศษ เฉพาะบุคคล เฉพาะกาล ไม่ทั่วไป หรือ ไม่แน่นอนตายตัว ได้แก่

๑] ปริกัปปอิกฺกุฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ดี โดยเฉพาะบุคคล เฉพาะกาล

๒] ปริกัปปอนิกฺกุฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ไม่ดี โดยเฉพาะบุคคล เฉพาะกาล

ข้อ ๒๒ ถาม. เจตนาเจตสิก ที่ประกอบกับจิตนั้น ทำหน้าที่ก้อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดง พร้อมความหมายและคำอธิบายในหน้าที่เหล่านั้น

ตอบ. เจตนาเจตสิก ที่ประกอบกับจิตนั้น ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ

๑. สังฺกฺขาณิกจ หมายถึง การกระตุ้นเตือนสัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนให้ กระทำหน้าที่ของตนๆ ไม่ให้ยิ่งหรือหย่อนกว่ากัน เพื่อให้กิจนั้นๆ สำเร็จลง

๒. พิชฺฌิณณิกจ หมายถึง เมื่อได้กระทำการนั้นๆ สำเร็จลงแล้ว ตัวเจตนาเองก็จะเป็น ผู้เก็บเชื้อแห่งกรรมนั้นไว้ รอโอกาสส่งผลให้เกิดขึ้นต่อไปอีก

หน้าที่ทั้ง ๒ อย่าง นี้ มีได้ในขณะที่กระทำกุศลกรรม และอกุศลกรรม ในส่วนในกิริยาจิต ของพระอรหันต์นั้น มีเฉพาะสังฺกฺขาณิกจ อย่างเดียว คือ จัดแจงให้กิจนั้นๆ สำเร็จลง ไม่มี พิชฺฌิณณิกจ เพราะพระอรหันต์ ไม่ต้องไปเกิดรับวิบากอีกต่อไปนี้ และในอวชิรชนจิต ๒ ดวง คือ ปัญฺจทวาราวชิรชนจิต และมโนทวาราวชิรชนจิต ก็เหมือนกัน มีเฉพาะสังฺกฺขาณิกจเท่านั้น เพราะเพียงแต่เกิดขึ้นจัดแจงหน้าที่ของตนเองให้สำเร็จลงเท่านั้น ไม่มีผลที่จะเกิดต่อไป

เหล่า ดังจะเห็นได้จากสิ่งที่เหมือนกัน แต่เรียกไม่เหมือนกัน ตามภาษาท้องถิ่นที่สมมุติขึ้น หรือบางอย่างออกเสียงเหมือนกัน แต่หมายถึงสิ่งของที่ต่างกัน เป็นต้น

ถ้าผู้ศึกษาได้เรียนรู้ และทำความเข้าใจลักษณะที่จิตทุกกะ ของปรมัตถธรรมได้เป็นอย่างดี ดีแล้ว ก็สามารถที่จะเข้าใจสภาพของปรมัตถธรรมเหล่านั้นได้ดียิ่งขึ้น

ข้อ ๒๐ ถาม. จงแสดงลักษณะที่จิตทุกกะของปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน มาดู?

ตอบ. ลักษณะที่จิตทุกกะของจิต ได้แก่

๑. อารมมณวิชานหลกขณํ มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ
๒. ปุพฺพกมฺพรสํ มีการเป็นประธานในธรรมทั้งปวง เป็นกิจ
๓. สหฺฐานปจฺจุปฺปฏฺฐานํ มีการเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไม่ขาดสายเป็นอาการปรากฏ
๔. นามรูปปทฺฏฺฐานํ มีนามรูป [ปฏิสนธินามรูป] เป็นเหตุใกล้

ลักษณะที่จิตทุกกะของเจตสิก ได้แก่

๑. จิตฺตนิสฺสิตลกฺขณํ มีการอาศัยจิตเกิดขึ้น เป็นลักษณะ
๒. อวิฬฺโภครสํ มีการเกิดโดยไม่แยกกันกับจิต เป็นกิจ
๓. เอกาลมฺพณปจฺจุปฺปฏฺฐานํ มีการรับเอาอารมณ์อย่างเดียวกับจิตเป็นผลปรากฏ
๔. จิตฺตฺปฺปาทปทฺฏฺฐานํ มีการเกิดขึ้นของจิต เป็นเหตุใกล้

ลักษณะที่จิตทุกกะของรูป ได้แก่

๑. รูปฺปนลกฺขณํ มีการเสื่อมสิ้นสลายไป เป็นลักษณะ
๒. วิกิริณฺรสํ มีการแยกกันได้ เป็นกิจ
๓. อพฺยาคตปจฺจุปฺปฏฺฐานํ มีความเป็นอภัยกถธรรม คือ รู้อารมณ์ไม่ได้เป็นผล
๔. วิญฺญาณปทฺฏฺฐานํ มีวิญญาณ [ปฏิสนธิวิญญาณ] เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

วิเสสลักษณะของรูปนี้ เป็นการแสดงตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทอันเป็นรูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน จึงมีวิญญาณ [คือปฏิสนธิวิญญาณ] เป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ลักษณะที่จิตทุกกะของนิพพาน ได้แก่

๑. สหฺติลกฺขณํ มีความสงบจากกิเลสและรูปนามขั้น ๕ เป็นลักษณะ
๒. อจฺจุตฺรสํ มีความเคลื่อนไหวดับ เป็นกิจ

๓. อนิมิตตปัจจุปปุฏฐานํ วา นิสุสฺสณปัจจุปปุฏฐานํ วา มีการไม่มีนิมิตเครื่องหมาย เป็นผลปรากฏ หรือ มีการสลัดออกจากภพ เป็นผลปรากฏ

๔. ปทภูฏานํ ห ลพฺภติ ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด เพราะพระนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากความ เป็นขันธ อายตนะ ธาตุ สังขาร จึงไม่มีปัจจัยใดๆ มาปรุงแต่งให้เกิด และพระนิพพานไม่มีการ เกิดดับ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอะไรมาทำให้เกิดให้ดับได้

ข้อ ๒๑ ถาม. อธิฐารมณฺ และ อนิฐารมณฺ นั้นแบ่งเป็นกี่ประเภท คืออะไรบ้าง? จงแสดง พร้อมความหมายและคำอธิบาย พอสมควร

ตอบ. อธิฐารมณฺ และอนิฐารมณฺ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สภาวอารมณฺ คือ อารมณฺที่เป็นไปโดยสภาวะธรรมชาติ ตามความเป็นจริง ได้แก่

๑] สภาวอธิฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ดีโดยสภาวะ

๒] สภาวอนิฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ไม่ดีโดยสภาวะ

๒. ปริกัปปอารมณฺ คือ อารมณฺที่เป็นไปพิเศษ เฉพาะบุคคล เฉพาะกาล ไม่ทั่วไป หรือ ไม่แน่นอนตายตัว ได้แก่

๑] ปริกัปปอธิฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ดี โดยเฉพาะบุคคล เฉพาะกาล

๒] ปริกัปปอนิฐารมณฺ คือ อารมณฺที่ไม่ดี โดยเฉพาะบุคคล เฉพาะกาล

ข้อ ๒๒ ถาม. เจตนาเจตสิก ที่ประกอบกับจิตนั้น ทำหน้าที่ก่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดง พร้อมความหมายและคำอธิบายในหน้าที่เหล่านั้น

ตอบ. เจตนาเจตสิก ที่ประกอบกับจิตนั้น ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ

๑. สังวิธานกิจ หมายถึง การกระตุ้นเตือนสัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนให้ กระทำหน้าที่ของตนๆ ไม่ให้ยิ่งหรือหย่อนกว่ากัน เพื่อให้กิจนั้นๆ สำเร็จลง

๒. พิชณณกิจ หมายถึง เมื่อได้กระทำกรรมนั้นๆ สำเร็จลงแล้ว ตัวเจตนาเองก็จะเป็น ผู้เก็บเชื้อแห่งกรรมนั้นไว้ รอโอกาสส่งผลให้เกิดขึ้นต่อไปอีก

หน้าที่ทั้ง ๒ อย่าง นี้ มีได้ในขณะที่กระทำกุศลกรรม และอกุศลกรรม ในส่วนในกิริยาจิต ของพระอรหันต์นั้น มีเฉพาะสังวิธานกิจ อย่างเดียว คือ จัดแจงให้กิจนั้นๆ สำเร็จลง ไม่มี พิชณณกิจ เพราะพระอรหันต์ ไม่ต้องไปเกิดรับวิบากอีกต่อไปนี้ และในอาวัชชนจิต ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต และมโนทวาราวัชชนจิต ก็เหมือนกัน มีเฉพาะสังวิธานกิจเท่านั้น เพราะเพียงแต่เกิดขึ้นจัดแจงหน้าที่ของตนเองให้สำเร็จลงเท่านั้น ไม่มีผลที่จะเกิดต่อไป

ข้างหน้าอีก ส่วนในวิบากจิตนั้น มีเฉพาะพีชนิธานกิจ เท่านั้น เพราะวิบากจิต เป็นผลที่สำเร็จแล้ว ไม่มีความชวนชววยจัดแจงปรุงแต่งให้เป็นอย่างอื่นได้อีก

ข้อ ๒๓ ถาม. ชีวิตินทรีย์เจตสิก ชื่อว่า เป็นธรรมชาติที่รักษาจิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกัน กับตนให้ดำรงอยู่ได้ ชั่วอายุ ๓ อนุขณะ แล้วตัวชีวิตินทรีย์เองนั้น อะไรเป็นผู้รักษา ? จงแสดงคำอธิบายให้เข้าใจชัด

ตอบ. ข้อนี้แก้ว่า ชีวิตินทรีย์เจตสิกนั้นแหละ เป็นผู้รักษาตนเอง อุปมาเหมือนเรือรับส่ง ผู้โดยสารข้ามฟาก เรือที่แล่นข้ามฟากไปนั้น ไปพร้อมๆ กับผู้โดยสาร เมื่อผู้โดยสารถึงฝั่ง เรือก็ถึงฝั่งด้วย ข้อนี้ฉันใด ชีวิตินทรีย์เจตสิก ก็ฉันนั้น เมื่อรักษาจิตเจตสิกที่เกิดพร้อมกันตน แล้วก็รักษาตนเองสำเร็จไปด้วย

เมื่อพระโยคิบุคคพิจารณาชีวิตินทรีย์แล้ว ก็รู้ได้ว่า นามธรรมของสัตว์ทั้งหลายเมื่อดับแล้วก็เกิดขึ้นอีก เป็นอยู่อย่างนี้ตลอดไปไม่ขาดสาย คล้ายกับว่าไม่มีความดับ トラบเท่าถึงอนุภาติเสสนิพพาน

สำหรับปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ย่อมรู้อาการของชีวิตินทรีย์ที่ประกอบกับจิตดวงหนึ่งๆ ว่า จิตและเจตสิกเหล่านี้เกิดขึ้นแล้ว ก็มีใช้ดับไปทันที ย่อมมีระหว่างพักตัวอยู่ชั่วขณะหนึ่งที่เรียกว่า จิตินขณะ ที่จิตและเจตสิก มีเวลาดังตัวอยู่ได้นี้ ก็เพราะชีวิตินทรีย์นั่นเองเป็นผู้รักษาให้คงได้ นี่เป็นอาการปรากฏของชีวิตินทรีย์

ข้อ ๒๔ ถาม. มนสิการนั้นมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบายแต่ละอย่างให้ได้ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. มนสิการมี ๓ อย่าง คือ

๑. วิถีปฏิบัติภทกมนสิการ เป็นมนสิการที่ทำให้วิถีจิตเกิด ได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต

๒. ชวนปฏิบัติภทกมนสิการ เป็นมนสิการที่ทำให้ชวนจิตเกิด ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต

๓. อารัมมณปฏิบัติภทกมนสิการ เป็นมนสิการที่ทำให้อารมณ์มาปรากฏในจิต ได้แก่ มนสิการเจตสิก

อธิบายความว่า

๑. วิถีปฏิบัติภทกมนสิการ ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย เมื่อไม่มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้รส การได้สัมผัสถูกต้อง และการคิดนึกแล้ว เวลานั้นภวังคจิตย่อมเกิดขึ้น

ตลอดไป นี่ว่าโดยส่วนรวมไม่เกี่ยวกับการเข้าฌานสมาบัติหรือผลสมาบัติ และเมื่อมีอารมณ์มากระทบวิถิจิต มีจักขุทวารวิถิเป็นต้นเกิดขึ้นได้นั้น ก็เพราะอาศัยปัญจทวาราวชชนะเป็นเหตุ เพราะปัญจทวาราวชชนจิตนี้ เป็นผู้กระทำให้จิตที่รอรับอารมณ์ใหม่เข้ามา เพราะฉะนั้นปัญจทวาราวชชนจิตนี้ จึงได้ชื่อว่า วิถีปฏิบัติทกมนสิการ

๒. ชวนปฏิบัติทกมนสิการ ธรรมดาปัญจทวารและมโนทวารวิถิที่มีชวนจิตเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยมโนทวาราวชชนจิตเป็นเหตุ ถ้าขาดมโนทวาราวชชนจิตเสียแล้ว ชวนจิตย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ว่าอารมณ์นั้นจะเป็นอดีตมโนธรรม มโนธรรม วิภูตารมณ์ อวิภูตารมณ์ก็ตาม เพราะฉะนั้น มโนทวาราวชชนจิตนี้จึงได้ชื่อว่า ชวนปฏิบัติทกมนสิการ หมายความว่า มนสิการทั้ง ๒ ที่กล่าวมานี้ เป็นผู้กระทำให้จิตที่เกิดขึ้นใหม่มีความพิเศษกว่าจิตเก่า คือ วิถิจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยปัญจทวาราวชชนจิตก็ดี หรือชวนจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมโนทวาราวชชนจิตก็ดี เหล่านี้เป็นจิตที่มีความพิเศษกว่าจิตเก่า อันได้แก่ ภาวจิตทั้งสิ้น แต่ในบางกรณี ปัญญาเจตสิก ชื่อว่า โยนิโสมนสิการก็ได้

๓. อารัมมณปฏิบัติทกมนสิการ ธรรมดาจิต ไม่ว่าเวลาใดย่อมมีอารมณ์อยู่เสมอ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะมนสิการเจตสิกนั่นเองเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น มนสิการเจตสิกนี้ จึงชื่อว่า อารัมมณปฏิบัติทกมนสิการ

ข้อ ๒๕ ถาม. วิตกเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ยกจิตเจตสิกขึ้นสู่อารมณ์ คือ ให้รับอารมณ์ จิตเจตสิกเหล่านั้น จึงสามารถรับอารมณ์ได้ แต่จิตเจตสิกที่ไม่ได้ประกอบกับวิตกเจตสิกนั้น ก็มีจำนวนถึง ๖๖ ดวง แล้วจิตเหล่านั้นจะรับอารมณ์ได้โดยวิธีการอย่างไร ? จงอธิบายให้เข้าใจ

ตอบ. แก้วว่า จิตและเจตสิกที่ไม่ได้ประกอบกับวิตก แต่เข้ารับอารมณ์ได้นั้น เป็นเพราะ

๑. ในทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ เข้าสู่อารมณ์ได้โดยที่วิตกไม่ได้เข้าประกอบนั้น ก็เพราะอารมณ์ทั้ง ๕ มีรูปารมณ์เป็นต้นมากระทบกับวัตถุทั้ง ๕ โดยตรง และอารมณ์นั้นๆ ก็เป็นปัจจุบันอารมณ์ด้วยไม่ต้องมีการคิดนึกพิจารณาเป็นพิเศษ อารมณ์ปรากฏชัดเจนดีอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นที่วิตกเจตสิกจะต้องเข้าประกอบ เพื่อช่วยยกจิตเหล่านั้นขึ้นรับอารมณ์ทั้ง ๕

๒. ส่วนทุติยฌานจิตเป็นต้น จนถึงปัญจฌานจิต ที่ไม่ได้ประกอบกับวิตกเจตสิก แต่ขึ้นสู่อารมณ์ได้นั้น เป็นเพราะด้วยอำนาจของอุปจารภาวนานั้นเอง หมายความว่า มหากุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญสมถภาวนาอยู่ จนกระทั่งจะเข้าถึงอัปปนาสมาธิ คือ ทุติยฌาน

จิตเป็นต้นนั้น ได้ชื่อว่า อุปจารภาวนา และมหากุศลจิตที่ได้ชื่อว่าอุปจารภาวนานี้ นับตั้งแต่
 ปฏิภาคนิมิตปรากฏขึ้น จนกระทั่งเข้าถึงฌานวิถิ คือ ปริกรรม อุปจาร อนุลอม โคตรฏฐ นี่เป็น
 เขตของอุปจารภาวนา ในขณะที่วิตกเจตสิกก็เข้าประกอบอยู่ หนึ่ง อารมณ์ของทุติยฌานจิต
 เป็นต้นกับอารมณ์ของอุปจารภาวนานั้น ก็มีอารมณ์ที่เป็นปฏิภาคนิมิตอย่างเดียวกัน แล้วแต่
 กรรมฐานของพระโยคาวจรนั้นๆ จะเป็นกรรมฐานชนิดที่เป็นบัญญัติอารมณ์หรือปรมัตถ
 อารมณ์ เพราะฉะนั้น ในขณะที่ทุติยฌานจิตเกิดขึ้นต่อจากโคตรฏฐเป็นอุปจารภาวนานั้น แม้ว่า
 วิตกเจตสิกจะไม่เข้าประกอบ ก็สามารถเข้ารับอารมณ์ปฏิภาคนิมิตนั้นๆ ได้โดยไม่มี
 ข้อขัดข้องอย่างใด เพราะอุปจารภาวนานี้รับอารมณ์ปฏิภาคนิมิตมั่นคงเต็มที่อยู่แล้ว และ
 อารมณ์ปฏิภาคนิมิตก็ปรากฏชัดเจนมาก กับทั้งความสืบทอดระหว่างอุปจารภาวนาจิตกับอัป
 ภาวนาจิตนั้น ก็ติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน เพราะฉะนั้น อำนาจแห่งวิตกที่มีอยู่ใน
 อุปจารภาวนาจิตนั้น จึงสามารถเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่อัปภาวนาจิต ที่ปราศจากวิตก
 ให้เข้ารับอารมณ์กรรมฐานได้เหมือนหนึ่งวิตกอยู่ด้วย อุปมาเหมือนขบวนรถไฟที่กำลังแล่น
 ไปตัวรถจักรเท่านั้นที่ประกอบด้วยเครื่องจักร ตัวรถที่เหลือออกนั้นไม่มีเครื่องจักร แต่ก็
 สามารถแล่นไปได้ทั้งขบวน ทั้งนี้ก็เพราะตัวรถทั้งขบวนนั้นเกี่ยวโยงกันติดต่อกับตัวรถจักร
 เพราะฉะนั้น ด้วยอำนาจแห่งตัวรถจักรนั้น จึงสามารถพารถทั้งขบวนให้วิ่งไปได้ เหมือนหนึ่ง
 ตัวรถเหล่านั้นก็มีเครื่องจักรอยู่ด้วย ข้อนี้ฉันใด อุปจารภาวนาจิตก็เปรียบได้เหมือนกับตัวรถ
 จักร อัปภาวนาจิตอันได้แก่ทุติยฌานเป็นต้นนั้น เปรียบเหมือนขบวนรถไฟที่เหลือ ฉันนั้น

ข้อ ๒๖ ถาม. ให้แสดงความต่างกันของเจตสิก ๓ ดวง คือ เจตนา มนสิการ และวิตก ว่ามี
 ความต่างกันอย่างไร ? พร้อมยกอุปมาอุปไมยประกอบด้วย

ตอบ. ความแตกต่างกันระหว่าง เจตนา มนสิการ และวิตก นั้นคือ

ลักษณะและรสของเจตนา ได้แก่ มีการชักชวนสัมปยุตตธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิด
 พร้อมกับตนให้เข้าไปจับในอารมณ์นั้นๆ เป็นลักษณะ และมีการชวนชววยพยายามให้
 สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนนั้น ให้ติดต่อกับอารมณ์นั้นๆ เป็นกิจ

ลักษณะและรสของมนสิการ ได้แก่ มีการชักนำให้สัมปยุตตธรรมเข้าตรงสู่อารมณ์อยู่
 เสมอ เป็นลักษณะ และทำให้สัมปยุตตธรรมเข้าประกอบในอารมณ์ เป็นกิจ

ลักษณะและรสของวิตก ได้แก่ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์เฉพาะหน้า เป็นลักษณะ และมีการตั้ง
 ตันกระทบในอารมณ์นั้นบ่อยๆ เป็นกิจ

หมายความว่า หน้าทีของเจตนาทำให้สำเร็จในการงาน คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม

หน้าทีของมนสิการ ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้นให้เข้าสู่ตรงต่ออารมณ์ อยู่เสมอ ไม่ให้หันเหไปทางอื่น

หน้าทีของวิตก ทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้นให้ก้าวขึ้นสู่อารมณ์อยู่เสมอ ไม่ให้ถอยหลัง

ถ้าจะเปรียบเทียบข้ออุปมาแล้ว ก็เหมือนกับเรือแข่ง ในเรือแข่งนั้นมีคนพายอยู่ ๓ คน คนหนึ่งพายหัว คนหนึ่งพายกลางเรือ คนหนึ่งถือท้าย

เรือเปรียบได้กับสัมปยุตตธรรม คือ จิตและเจตสิก คนทั้ง ๓ ที่อยู่ในเรือ แม้ว่าจะทำงาน พายเรืออย่างเดียวกันก็จริง แต่ว่าคนที่พายหัวเรือ กับคนที่พายท้ายเรือ จะต้องทำหน้าที่พิเศษ เพิ่มขึ้นอีก คือ คนที่พายหัวมีความมุ่งให้เรือถึงหลักธง และเมื่อถึงแล้วก็พยายามที่จะชิงเอา ธงมาให้ได้สำเร็จเป็นข้อใหญ่ ซึ่งเปรียบได้กับเจตนาที่พยายามให้สำเร็จในการกระทำต่าง ๆ คนที่พายกลางเรือมีความพยายามให้เรือถึงหลักธงอย่างเดียวเป็นข้อใหญ่ ซึ่งเปรียบได้กับ วิตกที่ทำหน้าที่ให้จิตและเจตสิกก้าวขึ้นสู่อารมณ์ คนที่ถือท้ายมุ่งให้เรือถึงหลักธง และ พยายามคัดท้ายให้เรือตรงไปสู่หลักธง ไม่ให้หันเหไปทางอื่นเป็นข้อใหญ่ ซึ่งเปรียบได้กับ มนสิการ ที่ทำหน้าที่ให้สัมปยุตตธรรมเข้าประกอบในอารมณ์

ข้อ ๒๗ ถาม. ให้แสดงความต่างกันของวิตกกับวิจารณ์ ว่ามีความต่างกันอย่างไร ? พร้อมยก
อุปมาอุปไมยประกอบด้วย

ตอบ. เมื่อวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์แล้ว วิจารณ์เจตสิกซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับวิตกนั้น ก็กระทำ หน้าทีที่ประกอบจิตให้อยู่กับอารมณ์นั้นๆ ไม่ให้หายไป เพราะธรรมชาติของวิจารณ์เจตสิกนี้เป็น ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงในอารมณ์เป็นลักษณะอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อปรากฏเกิดขึ้นจึง ทำให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้น มีการคลอเคลียอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ไม่ปล่อยไป ด้วย อุปมาเหมือนหนึ่งเสียงระฆังๆ ที่ดังปรากฏขึ้นครั้งแรกนั้น เปรียบได้กับวิตก เสียงระฆัง ที่ยังไม่หายไป ยังครางกังวานอยู่ เปรียบได้กับวิจารณ์ หรืออีกนัยหนึ่ง อุปมาเหมือนนกที่บิน ขึ้นสู่อากาศ ในขณะที่ขยับปีกโผล่ขึ้นสู่อากาศครั้งแรกนั้น เปรียบเหมือนวิตก เมื่อนกนั้นบินขึ้น สู่อากาศเรียบร้อยแล้ว กางปีกร่อนวนเวียนอยู่ในอากาศนั้น เปรียบเหมือนวิจารณ์ นี่แสดงให้เห็นว่าวิจารณ์เจตสิกกับอารมณ์สุขุมกว่าวิตก และปฏิบัติหน้าที่ตามหลังวิตก

ข้อ ๒๘ ถาม.เหตุที่ทำให้เกิดวิริยะ คือ ความเพียรพยายามนั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย และอย่างไรหน ที่สามารถกลับกลายเป็นกุสितัวตฤ คือ เป็นเหตุให้เกิดความเกียจคร้านได้ เพราะเหตุใด ? จงอธิบาย

ตอบ. เหตุที่ทำให้เกิดวิริยะ คือ ความเพียรพยายามนั้น มี ๒ อย่าง คือ สังเวควัตถุ และวิริยารัมภวัตถุ

สังเวควัตถุ มี ๘ ประการ คือ

๑. ชาตัททุ	๒. ชราัททุ	๓. พยาธัททุ	๔. มรณัททุ
๕. นิรยัททุ	๖. ตีรจณาทัททุ	๗. เปตติัททุ	๘. อสุรกายัททุ

คำว่า สังเวควัตถุ หมายความว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความสังเวชสลดใจ เพราะธรรมดาผู้ที่เป็นสัปบุรุษทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และการที่สัตว์ทั้งหลายต้องการไปเสวยทุกข์ในนรกบ้าง เป็นสัตว์ตีรจณาบ้าง เป็นเปรต เป็นอสุรกายบ้าง เหล่านี้ล้วนแต่เป็นของที่น่ากลัวทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว บางพวกก็เกิดความเบื่อหน่าย ในการที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ บางพวกก็กลัวภัยในการที่จะต้องไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ นั้น ดังนั้น ท่านเหล่านั้นจึงพยายามสร้างกุศลที่สามารถทำให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์ได้ หรือที่สามารถทำให้พ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ ได้ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าสังเวควัตถุ ทั้ง ๘ อย่างนั้น เป็นเหตุใกล้ให้เกิดวิริยะในทางฝ่ายดี

วิริยารัมภวัตถุ ๘ คือ

๑. กมม	เกี่ยวกับการงาน มี ๒ คือ
	ก. การงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำสำเร็จไปแล้ว
	ข. การงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะลงมือทำ
๒. มคฺค	เกี่ยวกับการเดินทาง มี ๒ คือ
	ก. การเดินทางที่พึงมาถึง
	ข. การเดินทางที่จวนจะไป
๓. เคลณฺณ	เกี่ยวกับสุขภาพ มี ๒ คือ
	ก. มีร่างกายที่เริ่มสบาย
	ข. มีร่างกาย ที่เริ่มไม่สบาย
๔. ปิณฺท	เกี่ยวกับอาหาร มี ๒ คือ
	ก. มีอาหารไม่สมบูรณ์
	ข. มีอาหารบริบูรณ์

ทั้ง ๘ อย่างนี้ เป็นเหตุให้วิริยะเกิดได้ คือ

บุคคลบางคนทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งเสร็จไปแล้ว ก็คิดว่างานอย่างอื่นที่เราทิ้งไว้อย่างมี เพราะฉะนั้น งานอย่างนี้เสร็จไปแล้ว เราก็จะต้องรีบทำงานนั้นต่อไป ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะ เกิดขึ้นโดยอาศัยการทำงานที่ทำเสร็จไปแล้ว

บุคคลที่จะต้องลงมือกระทำการงานอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็คิดว่า งานที่เราจะต้องลงมือ ทำมียู่ เพราะฉะนั้น เราจะต้องรีบทำงานอย่างนี้ให้เสร็จเร็วๆ คิดอย่างนี้แล้วก็มีความ พยายามทำงานนั้นๆ ให้เสร็จไป ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการทำงานที่จะต้องลงมือทำ

บุคคลที่กลับจากเดินทางมาแล้วก็คิดว่า งานที่เราทิ้งไว้อย่างมีอยู่ เพราะฉะนั้น เราจะต้อง รีบทำงานนั้นให้เสร็จ เมื่อคิดดังนี้แล้วก็มีความพยายามทำงานที่ทิ้งไว้นั้นให้เสร็จไป ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการเดินทางที่เพิ่งมาถึง

บุคคลที่จะต้องเดินทางไปคิดว่า เราจะต้องเดินทางไปแล้ว งานที่ยังไม่เสร็จยังมีอยู่ จะต้องรีบทำให้เสร็จ เมื่อคิดอย่างนี้แล้วก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้น โดยอาศัยการเดินทางที่จวนจะไป

บุคคลที่หายจากโรคภัยไข้เจ็บใหม่ๆ คิดว่า เดียวนี้เราสบายแล้ว งานที่ทิ้งไว้อย่างมีอยู่ เพราะฉะนั้น จะต้องรีบทำ เมื่อคิดอย่างนี้แล้ว ก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะ เกิดขึ้นโดยอาศัยร่างกายที่เริ่มสบาย

บุคคลที่รู้สึกในร่างกายของตนว่า เริ่มมีอาการไม่สบายแล้ว จึงคิดว่า โรคนี้อาจจะ เป็นมากขึ้นอีกก็ได้ เพราะฉะนั้น เดียวนี้ยังพอทำงานไหวอยู่ จะต้องรีบทำให้เสร็จไปเสียก่อน เมื่อ คิดอย่างนี้แล้ว ก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยร่างกายที่เริ่มไม่ สบาย

บุคคลที่ไม่สมบูรณ์ในเรื่องอาหารคิดว่า เราจะต้องรีบชวนขวายเป็นหาอาหารมาให้พอกิน หรือจะต้องพยายามทำงานเพื่อจะได้ค่าจ้างมาซื้ออาหารให้พอ หรือคิดว่าอาหารที่มีกินอยู่ เพียงแค่นี้ก็พอเป็นไปได้นั้น การงานที่มีอยู่ เราก็พยายามทำไปให้เสร็จ เมื่อคิดอย่างนี้ แล้ว ก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะเกิดขึ้นโดยอาศัยการมีอาหารไม่สมบูรณ์

บุคคลที่สมบูรณ์ในเรื่องอาหารคิดว่า เดียวนี้เรากำลังมีอาหารสมบูรณ์ดีอยู่ ฉะนั้น จะต้องพยายามรีบทำงานให้เสร็จลุล่วงไป เพราะต่อไปอาหารอาจจะมีไม่สมบูรณ์ก็ได้ ประการหนึ่ง หรือคิดว่า เราไม่ต้องลำบากในเรื่องแสวงหาอาหาร เพราะฉะนั้น ย่อมเป็นการ สะดวกในเรื่องการทำงานให้สำเร็จได้ ฉะนั้น เราจะต้องพยายามทำงานนั้นให้สำเร็จไป เมื่อ

คิดอย่างนี้แล้ว ก็มีความพยายามเกิดขึ้น ข้อนี้ ได้แก่ วิริยะ เกิดขึ้นโดยอาศัยการมีอาหารสมบูรณ์

ในบรรดาวิริยารัมภวัตถุ ๘ อย่างที่กล่าวมานี้ ถ้าผู้ที่ไม่มียอนิโสมนสิการ และมีโกสัชชะมากนั้น วัตถุ ๘ อย่างนี้ กลับกลายเป็นกุสิตวัตถุ คือ วัตถุที่เป็นเหตุให้เกิดความเกียจคร้านขึ้นได้

ข้อ ๒๙ ถาม. ปิติมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. ปิติ มี ๕ อย่าง คือ

๑. ขุททกापิตติ ปิตินิดนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะรู้สึกมีอาการขนลุกขนพองทั่วร่างกาย เป็นปิตินิดที่เกิดขึ้นเพียงเล็กน้อย น้อยๆ เท่านั้น

๒. ขณิกापิตติ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะรู้สึกแปลบปลापไปทั่วร่างกายเหมือนหนึ่ง ฟาแลบ อาการที่แปลบปลापนี้ไม่ได้ตั้งอยู่นาน เกิดแล้วก็หายไป แต่เกิดบ่อยๆ

๓. โอกกันติกापิตติ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว รู้สึกเป็นคลื่นเป็นระลอกไปทั่วร่างกาย เหมือนคลื่นกระทบฝั่ง

๔. อุพเพงคापิตติ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มีอาการทำให้ร่างกายเบา ถ้ามีกำลังมากแล้ว ทำให้ตัวลอยไปในอากาศได้

๕. ฌรณापิตติ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว รู้สึกซาบซ่านอิมเอิบไปทั่วร่างกายและตั้งอยู่ได้นาน และมีความรู้สึกเป็นสุขมาก

ในบรรดาปิติตั้ง ๕ อย่างนี้ ขุททกापิตติ เป็นปิติเพียงเล็กน้อย ขณิกापิตติ ประเสริฐกว่า ขุททกापิตติ โอกกันติกापิตติ ประเสริฐกว่า ขณิกापิตติ อุพเพงคापิตติ ประเสริฐกว่า โอกกันติกापิตติ ฌรณापิตติ ประเสริฐกว่าอุพเพงคापิตติ เป็นไปตามลำดับกันดังนี้

บางทีเวลาที่ได้ประสพกับอารมณ์ที่น่ากลัว น่าเกลียด เช่น ในที่มืดๆ รู้สึกกลัวผีหรือคนที่ถูกผีหลอก หรือได้เห็นสิ่งที่น่ากลัวน่าเกลียดเหล่านี้ ก็รู้สึกขนลุกขนพองเหมือนกัน แต่การขนลุกขนพองชนิดนี้ไม่ใช่เป็นไปด้วยอำนาจของปิตติ เป็นไปโดยอำนาจของโทสะ ชนิดปฏิกกมะโทสะ คือโทสะชนิดถอยหลัง

ข้อ ๓๐ ถาม. ปิติ กับ สุข มีลักษณะเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ? จงอธิบายและยกอุปมาอุปไมยประกอบด้วย

ตอบ. สภาพของปีตินั้น คือ มีความยินดีพอใจในอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใด เช่น ได้พบกับคนที่ชอบพอรักใคร่กัน หรือเมื่อเราได้สิ่งของสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาสมความประสงค์แล้วก็เกิด ปีติยินดี หรือในการทำกุศลมีทานกุศลเป็นต้น เราได้แลเห็นพระสงฆ์มารับไทยทานเป็นจำนวนมากองค์ด้วยกันแล้ว ก็รู้สึกปีติยินดีเกิดขึ้น หรือเมื่อได้ยินพระสงฆ์สวดพุทธมนต์ก็เกิดปีติยินดีขึ้น ดังนี้ เป็นต้น

สภาพของสุขนั้น เป็นความสุขที่เกี่ยวกับร่างกาย เช่น เวลาร้อนได้อาบน้ำเย็นๆ แล้วก็รู้สึกสบาย เวลาหนาวได้ใส่เสื้อผ้า หรือห่มผ้าได้รับความอบอุ่นแล้วรู้สึกสบาย เวลาหิวได้กินอาหารอิ่มแล้วรู้สึกสบาย เวลากระหายน้ำได้ดื่มน้ำแล้วรู้สึกสบาย ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างปีติกับสุขแล้ว อุปมาเหมือนชายคนหนึ่งเดินทางไกล มีความเหนื่อยกระหายน้ำมาก พบคนเดินสวนทางมาถามเขาว่า มีบ่อน้ำที่ไหนบ้าง? คนนั้นตอบว่ามีอยู่ตรงทางข้างหน้านั้น เมื่อชายคนนั้นได้ยินว่ามีน้ำ ก็เกิดความดีใจ และเมื่อเดินไปพบบ่อน้ำเข้าแล้ว ก็มีความดีใจมากขึ้นอีก ความดีใจที่เกิดกับชายคนนี้เป็นปีติยังไม่ใช้สุข เมื่อชายนั้นได้ดื่มน้ำและล้างหน้าล้างตาแล้วรู้สึกชื่นใจสบายเกิดขึ้น ตอนนั้นเรียกว่าสุข หมายความว่า ปีติเกิดขึ้นนั้น ยังไม่มีการเสวยโภจทรัพย์พารมณฺ์ที่เป็นอริยธรรม ส่วนสุขนั้นได้เสวยโภจทรัพย์พารมณฺ์ที่เป็นอริยธรรมแล้ว ดังนี้

ข้อ ๓๑ ถาม. โลภะกับฉันทะ มีความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกันอย่างไร? จงอธิบายและยกอุปมาอุปไมยประกอบด้วย

ตอบ. ความต้องการที่เป็นฉันทะนี้ ไม่เหมือนกับความต้องการที่เป็นโลภะ เพราะความต้องการที่เป็นโลภะ ย่อมยึดอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ส่วนความต้องการที่เป็นฉันทะนั้นไม่ยึดในอารมณ์ เช่นต้องการได้เงินมาเพื่อจะทำบุญ หรือต้องการวัตถุสิ่งของมาเพื่อจะบริจาคต่อไป ฉันทะนี้อุปมาเหมือนผู้ที่ยิงธนู ผู้ยิงธนูนี้ต้องการลูกธนู ขณะที่เอื้อมมือไปหยิบลูกธนูนั้นเปรียบเหมือนฉันทะ เมื่อหยิบได้ลูกธนูมาแล้วก็ยิงไป ไม่ได้เก็บเอาไว้ ข้ออุปมานี้ ฉันทะใดสภาพของฉันทะก็เป็นไปเช่นเดียวกัน คือความต้องการที่เกิดขึ้นนั้น มิได้มุ่งหวังเพื่อจะยึดไว้เป็นของตัว มุ่งหวังเพื่อจะให้เป็นประโยชน์โดยทั่วๆ กันไป แต่ทั้งนี้มิได้หมายถึงว่าฉันทะนี้จะมีกำลังน้อยกว่าโลภะ เพราะบางทีฉันทะก็มีกำลังถึงอธิบดีก็ได้ แต่สภาพนั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใด แม้ว่าจะถึงอธิบดีก็ไม่มีการยึดเหนี่ยวแน่นอยู่นั่นเอง

เมื่อมีความต้องการในอารมณ์ต่างๆ เป็นลักษณะอยู่แล้ว ก็ต้องมีการแสวงหาอารมณ์ที่ต้องการนั้นๆ ให้ได้มาสมกับความต้องการ แต่การแสวงหาอารมณ์นี้มีอยู่หลายอย่างด้วยกัน

คือ แสวงหากามคุณอารมณ์ แสวงหากุศลธรรม แสวงหาวิชาความรู้ต่างๆ แสวงหาพระนิพพาน เหล่านี้เป็นกิจของฉันทะ แต่ในการแสวงหากามคุณอารมณ์นั้น แม้ว่าจะเป็นกิจของฉันทะก็จริง แต่เป็นไปด้วยอำนาจของโลภะเป็นประธาน เพราะฉะนั้น เมื่อได้อารมณ์นั้นๆ มา เช่น ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้นแล้ว จึงติดอยู่ในอารมณ์ สำหรับการแสวงหากุศลธรรม แสวงหาวิชาความรู้ แสวงหาพระนิพพาน หรือการแสวงหาวัตถุสิ่งของมาเพื่อเป็นประโยชน์ส่วนรวมเหล่านี้ เป็นไปด้วยอำนาจของฉันทะเป็นประธานโดยตรง

ถ้าจะมีข้อสงสัยขึ้นว่า การแสวงหาอารมณ์ด้วยอำนาจของโลภะเป็นประธาน [กามฉันทะ] นั้น เมื่อได้อารมณ์ที่ต้องการมาแล้ว ย่อมติดอยู่ในอารมณ์ที่ได้มานั้น แต่ส่วนการแสวงหาอารมณ์ด้วยอำนาจของฉันทะที่ไม่เกี่ยวข้องกับโลภะ [ธัมมฉันทะ] นั้นไม่ติดอยู่ในอารมณ์ที่ได้มา เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ผู้ที่แสวงหาธรรมะทั้งหลาย เมื่อได้ธรรมะนั้นมาแล้ว มีความตั้งใจในธรรมะนั้น เช่นนี้มิเป็นไปด้วยอำนาจของโลภะเป็นประธานหรือ? ข้อนี้แก้ว่า ไม่ใช่เช่นนั้น การตั้งใจในธรรมะนั้น เป็นไปด้วยอำนาจฉันทะที่มีศรัทธาหรือปัญญาเป็นประธานและการตั้งใจในธรรมะ ก็ไม่เหมือนกับการตั้งใจในกามคุณอารมณ์ที่มีโลภะเป็นประธาน เพราะความตั้งใจที่เป็นไปด้วยอำนาจกามฉันทะย่อมนำความเดือดร้อนใจมาสู่ผู้นั้น แต่ส่วนความตั้งใจที่เป็นไปด้วยอำนาจธัมมฉันทะนี้ ไม่มีความเดือดร้อนใจแก่ผู้นั้น

ข้อ ๓๒ ถาม. ที่กล่าวว่า ตทาลัมพณะจิตเป็นผู้เก็บกุศลกรรมและอกุศลกรรมไว้นั้น เป็นการกล่าวถูกหรือผิดประการใด? จงยกเหตุผลมาอธิบายให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจน

ตอบ. ที่กล่าวว่า ตทาลัมพณจิตเป็นผู้เก็บกุศลกรรมอกุศลกรรมไว้นั้น ไม่ถูก เพราะเหตุว่า วิถีจิตที่เกิดขึ้น เกี่ยวด้วยการทำ การพูด การคิด ที่ไม่มีตทาลัมพณะเกิด ก็มี กุศลชวณะ อกุศลชวณะ ที่อยู่ในวิถีเหล่านั้น ก็ย่อมส่งผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและ ปวัตติกาล และวิถีจิตที่ไม่มีตทาลัมพณะ ย่อมมีมากกว่าวิถีจิตที่มีตทาลัมพณะ เพราะวิถีจิตที่มีตทาลัมพณะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องครบองค์ ๔ อย่าง คือ ๑.บุคคล ต้องเป็น กามบุคคล ๒.ชวณะ ต้องเป็น กามชวณะ ๓.อารมณ์ ต้องเป็นกามอารมณ์ ๔. วิถีจิต ต้องเป็นอดีตมหันตารมณ์วิถีหรืออดีตวิภูตารมณ์วิถี ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ตทาลัมพณะเกิดไม่ได้

สำหรับวิถีจิตที่ไม่มีตทาลัมพณะเกิดได้มากกว่านั้น เพราะธรรมดาบุคคลทั้งหลายที่มี การทำ การพูด การคิด เป็นประจำอยู่นั้น โดยมากจับเอาบัญญัติเป็นอารมณ์ ในขณะที่เห็น ได้ยิน คือ ปัญจทวารวิถี และอดีตคคหนวิถี สมุหคคหนวิถี ที่เกิดขึ้นตอนแรกเท่านั้นที่มีกามธรรมเป็นอารมณ์ ซึ่งตทาลัมพณะเกิดได้ วิถีจิตที่ต่อจากนั้น มีบัญญัติเป็นอารมณ์ทั้งสิ้น และต

ทาลัมพะยอมเกิดไม่ได้ แต่ความสำเร็จเป็นกุศลอกุศลได้นั้น ย่อมอาศัยวิถิจิตที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์เป็นส่วนมาก ด้วยเหตุนี้จึงแสดงให้เห็นว่าทาลัมพะยอมจิตไม่ใช่เป็นผู้เก็บกุศลกรรมอกุศลกรรมตามที่เข้าใจกัน เพียงแต่เป็นผู้รับอารมณ์ต่อจากชวณะ ซึ่งเป็นจิตนิยามอย่างหนึ่งเท่านั้น

ข้อ ๓๓ ถาม. เพราะเหตุใด อกุศลวิบากจิต และ อเหตุกกุศลวิบากจิต ทั้ง ๒ จำพวกนี้ จึงไม่ประกอบด้วยเหตุ ? จงอธิบายยกเหตุผลให้เข้าใจชัด

ตอบ. จิตที่เป็นวิบากของอกุศลที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ นั้น ก็เพราะว่าธรรมชาติของอกุศลจิตนั้น ไม่ตั้งอยู่ในความสงบ และเป็นจิตที่ไม่ผ่องใส แม้ว่าในขณะที่กำลังทำอกุศลกรรมอยู่นั้น จิตจะประกอบด้วยเหตุทำให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์และให้สำเร็จการกระทำได้ก็ตาม แต่ว่าในบรรดาอกุศลจิตทั้งหมดนั้น ย่อมมีความฟุ้งซ่านเข้าประกอบอยู่ด้วย เสมอ มากหรือน้อยแล้วแต่กำลังของจิต ด้วยอำนาจของอุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน และด้วยอำนาจของกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นนั้นกระทำให้จิตไม่ผ่องใส ฉะนั้นผลที่เกิดจากอกุศลกรรมเหล่านี้ จึงเป็นผลที่ประกอบด้วยเหตุไม่ได้ เพราะธรรมชาติวิบากที่จะประกอบด้วยเหตุได้นั้น ต้องเป็นวิบากที่เกิดจากจิตที่สงบ มีความผ่องใส และพ้นจากอุทธัจจะ อันได้แก่พวกกุศลจิตโดยแท้เท่านั้น

ส่วนที่จิตที่เป็นวิบากของมหากุศลที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ นั้น ก็เพราะว่าในการกระทำกุศลนั้นๆ เป็นกุศลที่ไม่บริสุทธิ์ คือมีอกุศลเป็นบริวารอยู่ด้วย ฉะนั้น จึงทำให้กุศลจิตนั้นมีความไม่ผ่องใส เป็นเหตุให้กุศลจิตที่เกิดขึ้นมีค่าตกต่ำไป คือ มีกำลังอ่อน และผลที่ได้รับก็ย่อมมีกำลังอ่อนเช่นเดียวกัน ฉะนั้นกุศลประเภทนี้ จึงให้ได้รับผลเพียงอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง เท่านั้น ซึ่งไม่ประกอบด้วยเหตุเลย

ข้อนี้ อุปมาเหมือนไข่มุกที่มีอยู่ ๒ ชนิดคือ ชนิดหนึ่งนั้นเป็นไขที่เกิดจากแม่ไขฝ่ายเดียว อีกชนิดหนึ่งมีตัวผู้ผสมด้วย ในจำนวนไขทั้ง ๒ ชนิดนี้ ชนิดที่เกิดจากแม่ไขฝ่ายเดียวนั้น แม้ว่าในครั้งแรกจะมีชีวิตก็ตาม แต่ว่าชีวิตนั้นเจริญขึ้นเป็นตัวไขไม่ได้ เพราะตายเสียก่อนนี้เป็นธรรมชาติซึ่งเปรียบได้กับอกุศลวิบากจิต ๗ ดวง ส่วนไขชนิดที่มีตัวผู้ผสมนั้น ก็ยังแบ่งออกอีกเป็น ๒ ชนิด คือ ชนิดหนึ่งเมื่อเวลาเกิดขึ้นนั้น ไม่มีอุปสรรคใดๆ มาทำให้ชีวิตเสียไป ฉะนั้น ชีวิตนั้นก็ค่อยๆ เจริญเป็นตัวไขขึ้นได้ ซึ่งเปรียบได้กับมหาวิบากจิต ๘ ดวง อีกชนิดหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้ว มีอุปสรรคมาทำให้ชีวิตเสียไป จึงปรากฏเป็นตัวไขไม่ได้ ซึ่งเปรียบได้กับอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง ดังนี้

ข้อ ๓๔ ถาม. จงจำแนกจิตที่รับอารมณ์เหล่านี้ ทั้งโดยแน่นอน และไม่แน่นอน คือ กาม
อารมณ์ มหัคคตอารมณ์ บัญญัติอารมณ์ และโลกุตตรจิต ?

ตอบ. จิตที่รับกามอารมณ์โดยแน่นอน มี ๒๕ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐
มโนธาตุ ๓ สันตிரณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘ หสิตุปปาทจิต ๑

จิตที่รับกามอารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ อกุศลจิต ๑๒
มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒

จิตที่รับมหัคคตอารมณ์โดยแน่นอน มี ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญาตนณานจิต ๓
เนวสัญญานาสัญญายตนณานจิต ๓

จิตที่รับมหัคคตอารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ อกุศลจิต
๑๒ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒

จิตที่รับบัญญัติอารมณ์โดยแน่นอน มี ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ [เว้นอภิญญาจิต
๒] อากาสนัญญาตนณานจิต ๓ อากิญจัญญาตนณานจิต ๓

จิตที่รับบัญญัติอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ อกุศล
จิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒

จิตที่รับโลกุตตรอารมณ์โดยแน่นอน มี ๘ ดวง คือ โลkutตรจิต ๘ รับนิพพานเป็น
อารมณ์อย่างเดียว

จิตที่รับโลกุตตรอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๑๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑
มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาจิต ๒

ข้อ ๓๕ ถาม. เพราะเหตุใด สติกับสัมปชัญญะ จึงได้ชื่อว่า พหุประกอบการธรรม ? จงแสดง
คำอธิบายและยกเหตุผลประกอบให้สมภูมิความรู้

ตอบ. เพราะว่า ธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ เป็นธรรมมีอุปการะมาก ต่อคุณธรรมทั้งหลาย
ความดีต่างๆ จะเกิดขึ้นได้และตั้งมั่นเจริญขึ้นได้นั้น ต้องมีสติและสัมปชัญญะ เป็นบาทฐานให้
เกิดขึ้น สนับสนุนให้คงอยู่ และส่งเสริมให้เจริญขึ้นได้ ถ้าขาดคุณธรรม คือ สติและสัมปชัญญะ
เสียแล้ว คุณธรรมความดีที่ยังไม่เกิด ก็ไม่มีโอกาสได้เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่สามารถดำรง
มั่นอยู่ได้ และย่อมเสื่อมสลายไปในที่สุด

สติ เป็นความระลึกได้ คือ ความนึกได้ก่อน ในเมื่อจะทำด้วยกาย จะพูดด้วยวาจา จะคิด
ด้วยใจ นึกได้ก่อน จึงทำด้วยกาย จึงพูดด้วยวาจา จึงคิดด้วยใจ นี่เป็นลักษณะของสติ ฯ สติมี
อันกำจัดธรรมที่ชั่วคือ ปมาทะ ความเลินเล่อ ความเผลอ ความหลงลืม เป็นกิจ ฯ บุคคลที่

ทำพลาด พุดพลาด คิดพลาด ฯ นี่เป็นโทษของการขาดสติ ฯ การทำ การพูด ความคิด ซึ่ง
กิจการทุกชนิดทั้งคติโลก คติธรรม ก็ไม่ผิด ไม่พลาด ไม่พลั้ง ฯ นี่เป็นผลของสติ ฯ สติเมื่อ
จำแนกออกไป โดยประเภทก็มี ๒ อย่าง คือ สติขั้นต่ำ อย่างหนึ่ง สติขั้นสูง อย่างหนึ่ง

สติขั้นต่ำ เป็นไปในกิริยาสามัญญะ ที่ทำ ที่พูด ที่คิด เป็นต้น

สติขั้นสูงเป็นไปในสติปัฏฐานทั้ง ๔ คือ ความระลึกในกาย เวทนา จิต ธรรม หรือสติ
สัมโพชฌงค์ เป็นต้น

ส่วนสัมปชัญญะนั้น เป็นไปในกิจอันเดียวกันกับสติ แต่โดยอาการนั้น ต่างกัน ความรู้ตัว
ในเวลาที่กำลังทำ กำลังพูด กำลังคิด นี่เป็นลักษณะของสัมปชัญญะ

สัมปชัญญะมีอันจำกัดธรรมที่เป็นข้าศึก คือ อญานะ ความไม่รู้ ความเขลา ในเวลาทำ
กิจทุกชนิด เป็นกิจ บุคคลผู้เดินไปสะดุดก้อนหิน ก่อนไม้ โคนโน้น โคนนี้ ยืนไม่ตรง พุดอะไร
คิดอะไร นั่งไม่อยู่ มักผิดพลาด นี่เป็นโทษเพราะขาดสัมปชัญญะ กิจการของบุคคลผู้รู้สึกตัว
อยู่ในเวลาที่กำลังทำ กำลังพูด กำลังคิด ย่อมเป็นไปโดยเรียบร้อยดี ไม่พลาด นี่เป็นผลของ
สัมปชัญญะ

สติกับสัมปชัญญะคู่นี้ เป็นประโยชน์แก่คนทั่วไป ทุกจำพวกเหมือนเกลือเป็นประโยชน์
ทั่วไปแก่กับข้าวทุกชนิด ทั้งคติโลก และคติธรรม ด้วยอาศัยเหตุผล ดังกล่าวนานี้ พระธรรม
เสนาบดีสารีบุตรพระเจ้า จึงกล่าวว่า สติกับสัมปชัญญะคู่นี้ “เป็นพหููปการธรรม” คือ “ธรรม
ที่อุปการมาก” ด้วยประการฉะนี้

ข้อ ๓๖ ถาม. จงแยกอธิบายสัมปชัญญะ ๔ ประการ พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบ ให้ได้
ความเข้าใจชัดเจน ?

ตอบ. สัมปชัญญะ เมื่อว่าโดยประเภทแล้วก็มี ๔ อย่างด้วยกันคือ

๑. สาทถกสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบในฐานะที่มีประโยชน์
๒. สัปปายสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบในฐานะเป็นที่สัปปายะ
๓. โคจรสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบในฐานะโคจร ที่ควรไปและไม่ควรไป
๔. อสัสมโหมสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบในฐานะนั้นๆ โดยความไม่หลง

อธิบายความว่า

๑. สาทถกสัมปชัญญะ คือ ความรอบรู้ในฐานะอันเป็นประโยชน์ หมายถึง การจักที่ควร
และไม่ควร รู้จักบาปบุญ คุณโทษ เป็นประโยชน์หรือมิใช่ประโยชน์ รู้ทางนี้ เป็นเหตุนำมาซึ่ง

ทุกข์ ควรละเสีย ทางนี้ เป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์ ควรดำเนิน ตลอดถึงการรู้จักกาละ เทศะ สถานที่บุคคล ที่ควรพูด ควรทำ ควรเข้าหา ควรสนทนาปราศรัย เป็นต้น

๒. สัปปายสัมปชัญญะ คือ ความรอบรู้ในสิ่งที่ป็นสัปปายะและอัสัปปายะ เช่น รู้ว่า เสื้อผ้าอาภรณ์ อย่างนี้ไม่เหมาะกับธาตุ ผิวกายนี้ หนาวหรือร้อน อย่างนี้เหมาะแก่ตน อาหารอย่างนี้ ไม่เหมาะกับธาตุภายในของตน อย่างนี้เหมาะแก่ธาตุของตน อากาศอย่างนี้ ไม่เหมาะกับธาตุของตน อย่างนี้เหมาะแก่ตน เสนาสนะ [ที่อยู่อาศัย] ไม่เหมาะกับธาตุ ผิวกายนี้ หนาวหรือร้อน อย่างนี้เหมาะแก่ตน ธรรมะอย่างนี้ ไม่เหมาะกับจริตของตน อย่างนี้เหมาะกับจริตของตน ดังนี้ เป็นต้น แล้วเลือกเฉพาะสิ่งที่เหมาะแก่ตน เว้นสิ่งที่ไม่เหมาะแก่ตนเสีย

๓. โคจรสัมปชัญญะ คือ ความรอบรู้ในฐานะแห่งโคจร ได้แก่ ที่เที่ยวไป ๑ อารมณ์ที่รับ ๑ ว่าที่ไหน เหมาะที่จะเที่ยวไป คือ เที่ยวไปแล้ว ก็เลศเครื่องเคร้าหมองไม่ครอบงำจิต ที่นั่น ก็เป็นโคจรสัปปายะ ถ้าเที่ยวไปแล้ว ก็เลศครอบงำจิต ที่นั่น ก็เป็นโคจรสัปปายะ หรือ ถ้าวรรณใดแล้ว ก็เลศครอบงำ อารมณ์นั้น ก็เป็นโคจรสัปปายะ ถ้าก็เลศไม่ครอบงำ และ กุศลจิตเกิด อารมณ์นั้น ก็เป็นโคจรสัปปายะ

๔. อสัมโมหสัมปชัญญะ คือ ความรอบรู้ในฐานะนั้นๆ โดยความไม่หลง หมายความว่า เป็นผู้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาสภาพแวดล้อมต่างๆ ให้รู้เหตุผลเท่าทันตามความเป็นจริง ไม่หลงมกมาย ไปตามกระแสโลก กระแสสังคม หรือ กระแสกิเลส เป็นผู้อยู่ด้วยสติและปัญญา เป็นนินิต

ข้อ ๓๗ ถาม. หิริ กับ โอตตปปะ เป็นโลกบาลธรรมได้อย่างไร? จงแสดงคำอธิบายและยก เหตุผลประกอบให้สมภูมิความรู้

ตอบ. คำว่า “หิริ” แปลว่า ความละอาย โดยอรรถได้แก่ความละอายแก่ใจของตนเอง ต่อการประพฤติทุจริต ความสยดสยองต่อการบาปเป็นลักษณะแห่งหิริๆ นี้ มีอันกำจัดการธรรม อันเป็นข้าศึกคือละอายเป็นกิจ

หิริ ความรู้จักผิดรู้จักถูกของตนเอง เป็นสมุฏฐาน คือ เหตุตั้งขึ้นแห่งหิริ หิรินี้เป็นอัมมัตติกสมุฏฐานเกิดขึ้นในตนของตนเอง

โอตตปปะ แปลว่า ความเกรงกลัวผิด โดยอรรถ ได้แก่ ความไม่กล้าทำผิดความ หวาดกลัวต่อการทำบาปเป็นลักษณะของโอตตปปะๆ นี้ มีอันกำจัดการความเป็นข้าศึก คือ โอตตปปะ ความไม่เกรงกลัวเป็นกิจ ความมาคำนึงถึงผลแห่งบาป เป็นสมุฏฐานแห่ง โอตตปปะๆ เป็นพหิททสมุฏฐาน เกิดขึ้นในภายนอก มีผู้อื่นเป็นพยาน

บุคคลยังมีความละเอียดใจในการประพจน์ทุจริตต่าง ๆ แต่ไม่กล้าทำในที่ต่อหน้าคน เพราะความกระดาก เช่นนี้ไม่จัดเป็นhiri บุคคลไม่กล้าทำชั่วเช่นนี้ ด้วยสำคัญเห็นว่า ไม่สมควรแก่คนและชาติสกุลของตนเช่นนี้ ได้ชื่อว่า มีความละเอียด แต่ยังไม่จัดเป็นhiriอย่างแท้จริง เพราะยังประพจน์ตนเป็นใหญ่ ที่เรียกว่า อัตตาทิปไตย

ส่วนบุคคลที่มีความเกลียดต่อทุจริตเป็นนิสัยติดสันดาน อุปมาเหมือนกับบุคคลผู้มีปกติ รักความงาม เกลียดชังของโสโครก ฉะนั้น เช่นนี้จัดเป็นhiriอย่างแท้จริง เพราะปรารถนาธรรม เป็นใหญ่ ที่เรียกว่า ฐัมมาธิปไตย รักประพจน์แต่สิ่งที่ถูกที่ชอบเป็นประมาณ

บุคคลที่ไม่กล้าทำผิด เพราะกลัวผู้ใหญ่จะลงโทษเช่นนี้ ไม่จัดเป็นโอตตปปะ ส่วนบุคคล ที่มีปรีชาญาณเห็นชัดว่า สัตว์โลกมีกรรมเป็นของ ๆ ตน คนเป็นผู้รับผลที่กรรมจะมอบให้ มีความกลัวต่อผลของกรรมที่ชั่วแม้เล็กน้อย ก็ไม่อาจทำดูจนขลาดต่ออสรพิษเช่นงูเห่า แมตัว เล็ก ๆ ก็มีความหวาดเสียว ไม่เข้าไปใกล้ ฉะนั้น เช่นนี้จัดเป็นโอตตปปะแท้

สรุปความว่า

hiriกับโอตตปปะคู่นี้ เป็นคุณธรรมคุ้มครองสัตว์โลกไว้ มิให้ทำความชั่วทุจริตด้วย กาย วาจา และใจ ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ อาศัยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ท่านพระสารีบุตรพระเจ้า จึงเรียกhiriและโอตตปปะนี้ อีกอย่างหนึ่งว่า “เทวธรรม” แปลว่า ธรรมของเทพหรือเทวดา เป็นคุณอุปถัมภ์ประพจน์ให้เป็นคนชั้นสูงในหมู่มนุษย์ และเป็นแห่งความเกิดในเทวโลก ทั้งเป็นหนทางแห่งความบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงให้เรียกชื่อว่า “เป็นผู้มีเทวธรรม”

ข้อ ๓๘ ถาม. โลกจะสดใสงดงามอยู่ได้ เพราะประชากรโลกประพจน์ตั้งมั่นอยู่ใน ธรรมอะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. โลกจะสดใสงดงามอยู่ได้ เพราะประชากรโลกประพจน์ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ๒ ประการ คือ ขันติ ความอดทน และ โสรัจจะ ความเสถียร

คำว่า “ขันติ” โดยพยัญชนะ แปลว่า ความอดทน โดยอรรถได้แก่ ความอดทนต่อ อนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ไม่ปรารถนาไว้ได้ ฯ ขันติมีความทนทานด้วยกำลังใจ ไม่พริ้นพริ้งต่อ ความทุกข์ เป็นลักษณะ

ส่วนโสรัจจะ โดยพยัญชนะ แปลว่า ความเสถียร โดยอรรถได้แก่ ความรู้จักทำจิตให้ เข้มแข็งเป็นลักษณะ

ข้อ ๓๙ ถาม. ขันติ คือ ความอดทนนั้น มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง และมีอานิสงส์อย่างไรบ้าง?

จงอธิบาย

ตอบ. อนึ่ง ขันติ มีอันตัตมูลเหตุแห่งบาปอกุศลทั้งปวงเป็นกิจ เมื่อกล่าวโดยประเภทก็มี ๓ อย่างคือ ๑. ทนตรากตรำ ๒. ทนลำบาก ๓. ทนเจ็บใจ

อธิบายความว่า

ความอดทนทำการทำงาน ไม่พริ้นพริ้งต่อความหนาว ร้อนลมแดด เป็นต้น ได้ชื่อว่า ทนตรากตรำ

ความอดทนต่อทุกขเวทนา อันเกิดมาจากเพราะความเจ็บไข้ มีประการต่างๆ แม้อย่างแรงกล้า ก็ไม่แสดงอาการกระสับกระส่าย ได้ชื่อว่า ทนลำบาก

ความอดทนต่อความหมิ่นประมาทที่ผู้อื่นกระทำ มีการกล่าวคำส่อเสียด เป็นต้น ได้ชื่อว่า ทนเจ็บใจ

ความอดทน ๒ ประการข้างต้น ยังไม่ชื่อว่าเป็นขันติโดยแท้จริง ส่วนทนเจ็บใจได้ชื่อว่าเป็นขันติโดยแท้ ท่านเรียกว่า อธิวาสนขันติ แปลว่า ความอดทน

ขันติทั้ง ๓ ประเภทนี้ให้ผลดีต่อกัน คือ ทนตรากตรำ ย่อมเป็นปัจจัยให้ทำงานสำเร็จ ทนลำบาก ย่อมเป็นปัจจัยไม่ให้เกิดสติสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นคุณควรต้องประสงค์ในมรรณสมัย ทนเจ็บใจ ย่อมเป็นปัจจัยไม่ให้เกิดพหุติผิตพลั่งด้วยกำลังโทษ

ขันติ เมื่อจะกล่าวโดยอานิสงส์แล้วก็มี ๕ อย่าง คือ

๑. ผู้มีขันติ ย่อมเป็นที่รักใคร่ของชนเป็นอันมาก

๒. ผู้มีขันติ ไม่มากด้วยเวร

๓. ผู้มีขันติ ไม่มากด้วยโทษ

๔. ผู้มีขันติ ไม่เป็นผู้หลงทำกาลกิริยา

๕. ผู้มีขันติ เมื่อกายแตกทำลายขันธ์ เบื้องหน้า แต่มีมรณะย่อมอุบัติในสุคติ โลกสวรรค์

อานิสงส์ของโสรัจจะนั้นก็มี ๕ ประการ โดยอนุวัติตามขันตินั้น เพราะโสรัจจะเป็นคุณธรรมกล่อมจิตใจให้แช่มชื่น เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนขันติให้มีกำลังอดทนต่อเหตุอันเป็นข้าศึกแก่ความสงบเป็นภายนอก รักษาบรรยาทิกิริยากาย วาจา ให้เรียบร้อย เพราะฉะนั้นท่านพระสารีบุตรพระเจ้าจึงกล่าวว่า ขันติโสรัจจะเป็นธรรมอันทำบุคคลให้งามทั้งภายนอกทั้งภายในด้วยประการฉะนี้

ข้อ ๔๐ ถาม. เพราะเหตุใด บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล จึงได้ชื่อว่า เป็นบุคคลหาได้ยาก? จงอธิบายเหตุผล

ตอบ. บุพพการีบุคคล กับ กตัญญูกตเวทีบุคคล ที่ชื่อว่า เป็นบุคคลหาได้ยากนั้น เพราะอรรถว่า ยากนักที่จะให้พร้อมกันเข้าได้

โดยอธิบายว่า เพราะสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ถูกอวิชชาตัณหาครอบงำประจำอยู่ในสันดาน มุ่งหาแต่ประโยชน์ตนถ่ายเดียว ไม่เหลียวแลดูผู้อื่นเลยโดยมาก จึงยากนักที่ทำให้บุพพการี ส่วนบุคคลที่ได้รับอุปการะจากผู้อื่นแล้ว มิได้ระลึกอุปการะที่ท่านทำแล้วและคิดตอบแทนนั้น เป็นผู้อันอวิชชา ความไม่รู้เท่าเข้าครอบงำ จึงยากที่จะทำตนให้เป็นกตัญญูกตเวทีบุคคลได้ จึงชื่อว่าหาได้ยาก

ตัณหา แปลว่า ความทะยานอยาก

อวิชชา แปลว่า ความไม่รู้เท่าหรือรู้ไม่ได้

บุคคลผู้มีอัธยาศัยและเผื่อแผ่ กอปรด้วยพรหมวิหารธรรมประจำอยู่ในสันดาน ตั้งหน้ากระทำอุปการะคุณมากหรือน้อยแก่ผู้อื่นโดยไม่หวังตอบแทนที่จะได้รับข้างหน้า ได้ชื่อว่า บุพพการี หรือ บุพพการีนี้ [บุคคลหญิง]

บุพพการี บุพพการีนี้ บุคคลนี้ ถ้าจะจำแนกโดยขยายออกแล้ว ก็มี ๔ จำพวกคือ

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	๒. ครูอุปัชฌาจารย์
๓. พระมหากษัตริย์	๔. มารดา บิดา

ฝ่ายบุคคลผู้ระลึกถึงเนื่องๆ ซึ่งอุปการะคุณอันท่านบุพพการี บุพพการีนั้นนั้น ทำแล้วภายหลังจึงทำอุปการะตอบแทนดังบุคคลที่เป็นหนี้ท่าน มิได้ลืมบุญคุณของท่าน ตั้งใจชวนชวนหาใช้หนี้ท่าน ฉะนั้น ผู้นั้นชื่อว่า กตัญญู เมื่อรู้คุณท่านเช่นนี้แล้ว ได้ประกาศเปิดเผยให้ผู้อื่นรู้คุณอุปการะที่ท่านบุพพการี บุพพการีนั้นนั้น ทำแล้วแก่ตน ผู้นั้นชื่อว่า กตเวที กตัญญู รู้คุณของท่านเป็นเหตุ กตเวทีตอบแทนคุณท่านเป็นผล เพียงแต่รู้คุณ แต่ยังไม่ได้ตอบแทนคุณท่าน จะเรียกว่า ผู้นั้นเป็นกตัญญูกตเวที ยังไม่ได้ เพราะเหตุและผลไม่สมกัน

กตัญญูกตเวที บุคคลนั้น ถ้าจะจำแนกโดยประเภท ก็มี ๔ จำพวก ซึ่งเป็นคู่ตรงกันข้ามกับท่านบุพพการี มีดังนี้ คือ

๑. พุทธศาสนิกชน	๒. สัททวิhariก อันเตวาสิก [ลูกศิษย์]
๓. ราษฏร	๔. บุตรธิดา

ข้อ ๔๑ ถาม. พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนสัตว์โลก โดยอาการอย่างไรบ้าง? จงแยกอธิบายแต่ละอย่างให้เข้าใจ ?

ตอบ. พระพุทธองค์ ทรงสั่งสอนสัตว์โลก โดยอาการ ๓ อย่าง คือ

๑. อภิญญา ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้อย่าง เห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

๒. สนิทานะ ทรงสั่งสอนมีเหตุ ที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้จริงได้

๓. สัมปฏินหาริยะ ทรงสั่งสอนเป็นอัครจริย คือ ผู้ปฏิบัติตามย่อมประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ

อธิบายความว่า

ข้อที่ ๑ ว่ารู้อย่าง เห็นจริงนั้นมีอธิบายว่า คือ รู้ดีพิเศษยิ่งกว่าที่เคยรู้มา ทั้งเห็นชัดว่าปฏิบัติตามธรรมนั้น จะต้องได้รับผลเช่นนั้นๆ จริง ดังนี้ ชื่อว่า รู้อย่างเห็นจริง ฯ ธรรมส่วนใดเป็นอกุศลบาปกรรมควรละก็ดี ส่วนใดเป็นกุศลบุญกิริยาสัมมาทิฐิปฏิบัติได้ ควรเจริญก็ดี เหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

ข้อที่ ๒ มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนี้เหตุแห่งสุขและทุกข์ว่า สุขมาจากเหตุอันนี้ทุกข์มาจากเหตุอันนี้ ตัวอย่างเช่นทรงแสดงสัปปุริสตามข้อ ๑ ชัมมัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุเช่นรู้ว่า ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง เป็นเหตุแห่งความสุข ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุแห่งความทุกข์ เมื่อผู้ฟังตรองตามไปอาจเห็นจริงได้

ข้อที่ ๓ ทรงสั่งสอนเป็นอัครจริยนั้น เช่น พระองค์ทรงสั่งสอนให้ละกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต และให้เจริญเมตตาอารีย์ คิดเผื่อแผ่ ผู้ที่ปฏิบัติตามได้เช่นนี้ ก็จะได้ผลตามสมควร ตั้งต้นแต่ไม่คิดเบียดเบียนกันและกัน ให้ได้รับความเดือดร้อน คิดเผื่อแผ่ประโยชน์ให้แก่กันและกัน ดังนี้ชื่อว่า ทรงสั่งสอนเป็นอัครจริย

ข้อ ๔๒ ถาม. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทสำคัญไว้กี่ประการคืออะไรบ้าง?

จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทสำคัญไว้ ๓ ประการ คือ

๑. สพุพปาปสฺส อกรรม การไม่ทำบาปทั้งปวง ได้แก่ การเว้นจากทุจริต คือ ความประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ

๒. กุสลสฺสุปสมฺปทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การประกอบสุจริต คือ ความประพฤติชอบ ด้วยกาย วาจา ใจ

๓. **สจิตตปริโยทปน** การชำระจิตของตนให้ผ่องใส ได้แก่ การทำใจของตนให้หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

มีอธิบายว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง นั้น ได้แก่ การเว้นจากทุจริตทั้งปวง การบำเพ็ญกุศลนั้น ได้แก่ ประกอบสุจริตทั้งปวง การทำจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว เรียกว่า การกระทำใจของตนให้หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง

คำว่า เว้น นั้น เมื่อจำแนกโดยอาการแล้ว แบ่งออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๑. เว้นได้ในคราวที่ประจวบเข้า เรียกว่า **สัมปัตตวิริติ**

๒. เว้นได้โดยการสมათานรับรองไว้ก่อน เรียกว่า **สมათานวิริติ**

๓. เว้นได้อย่างเด็ดขาด เรียกว่า **สมุจเฉทวิริติ**

คำว่า บาปทั้งปวง ได้แก่ ความชั่วร้ายเสียหายทั่วไป บาป แปลว่า ลามก

ข้อ ๔๓ ถาม. บุคคลปฏิบัติอย่างไร จึงชื่อว่า **ปฏิบัติไม่ผิด** เพราะเหตุใด? จงอธิบาย

ตอบ. ต้องปฏิบัติตามหลักอภิปณณกปฏิปทา ๓ ประการ คือ

๑. **อินทริยสังวร** คือ การสำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดความยินดี ในอารมณ์ที่น่าปรารถนา และไม่ให้เกิดความยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา

๒. **โภชนะ มัตตัญญูตา** รู้จักประมาณในการบริโภคอาหารแต่พอสมควร ไม่มากไม่น้อย

๓. **ชาคริยานุโยค** หมั่นประกอบ ความเพียรทางจิตเนื่องนิตย์ เพื่อชำระใจให้หมดจดไม่เห็นแก่นนอนมากนัก

อธิบายพอเป็นแนวทางปฏิบัติดังต่อไปนี้ว่า

ข้อ ๑ อาการสำรวมอินทริย์ทั้ง ๖ ที่เรียกว่า **อินทริยสังวร** นั้น เช่น เมื่อรูปมากระทบนัยน์ตา ถ้ารูปนั้นเป็นอิฏฐารมณ์ ส่วนที่น่าปรารถนาก็ให้มีสติระงับใจไว้ ไม่ให้มีความยินดีเกิดขึ้น ถ้ารูปนั้นเป็นอนิฏฐารมณ์ ส่วนที่ไม่ปรารถนาก็ให้มีสติระงับใจไว้ ไม่ให้มีความยินร้ายเกิดขึ้น ในขณะที่เห็นนั้นๆ อาการเช่นนี้ เรียกว่า สำรวมอินทริย์ แม้ในอินทริย์ที่เหลือ คือ หู จมูก เป็นต้น ก็มีนัยเช่นเดียวกัน ฯ

การสำรวมอินทริย์ทั้ง ๖ นี้ เป็นสิ่งสำคัญยิ่งในทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นบ่อเกิดของกุศลทั้งปวง ฉะนั้น เมื่อไม่สำรวมแล้วใจก็จะยินดียินดียินร้ายไปตามอารมณ์นั้นๆ อกุศลธรรมลามกคืออกิขฌาความเพ่งยากได้และโทมนัสความเสียใจย่อมเกิดขึ้น เมื่ออกิขฌาและโทมนัสเกิดขึ้นแล้ว อาจนำไปประพฤติชั่วได้ต่างๆ มีปาณาติบาตและอทินนาทาน เป็นต้น มีโทษดังที่ได้แสดงมานี้

ข้อที่ ๒ การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ที่เรียกว่า โภชนะมัตตัตถุญญา นั้น อธิบายความว่า ก่อนแต่จะบริโภคอาหาร ต้องมีสติประจำกำกับอยู่ และทำความรู้สึกถึง บริโภคเพื่อจะยังอายุมาภาพให้เป็นไปเพียงวันหนึ่งๆ และรู้จักเลือกอาหารบริโภค คือ เว้น อาหารที่บูดเน่าเสีย บริโภคแต่อาหารที่ดี และบริโภคไม่ให้มากเกินไปจนถึงกับอึดอัด ไม่ให้น้อย เกินไปจนถึงกับอิดโรย และบริโภคเป็นเวลา ไม่พร่ำเพรื่อ รู้จักประมาณเช่นกล่าวมานี้ เรียกว่า รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร

ข้อที่ ๓ ประกอบความเพียรของผู้ที่น้อยอยู่ ที่เรียกว่า ชาคริยานุโยค อธิบายตัวอย่างเช่น พระภิกษุในธรรมวินัยนี้ประกอบความเพียร ทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์ธรรม [คือธรรมอันกั้น จิต] ด้วยการเดิน ด้วยการนั่ง ตลอดวันยังค่ำ ตลอดยามแห่งราตรี ถึงยามกลางแห่งราตรี เธอ สำเร็จการนอนอย่างราชสีห์ คือ ตะแคงโดยข้างเบื้องขวา วางเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ผูกใจหมายจะลุกขึ้น ถึงยามที่สุดแห่งราตรีเธอกลับลุกขึ้น ประกอบความเพียรเช่นนั้นอีก ประพฤติเช่นนี้เรียกว่า ชาคริยานุโยค

ธรรม ๓ ข้อนี้ บุคคลผู้ใดบำเพ็ญให้บริบูรณ์ในสันดานแล้ว ผู้นั้นย่อมมีความประพฤติ เป็นไปโดยชอบตามคลองธรรม ห้ามกันโทษทุจริตทั้งปวงเสียได้ ความชั่วเสียหายซึ่งจัก บังเกิดขึ้น เพราะปฏิบัติธรรม ๓ อย่างนี้เป็นอันไม่มี เพราะเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า อปัณณกปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดไปจากหลักคำสอนของสัตบุรุษ [สัพบุรุษ] มี พระพุทธเจ้า เป็นต้น

ข้อ ๔๔ ถาม. ธรรมข้อไหนบ้าง ที่บุคคลควรตั้งไว้ในใจ คือ ยึดถือปฏิบัติเป็นนิตย์ ธรรมนั้น เรียกว่าอะไร และเพราะเหตุใด บุคคลจึงควรตั้งไว้ในใจเป็นนิตย์? จงอธิบายยกเหตุผล ประกอบให้สมบูรณ์

ตอบ. ธรรมที่บุคคลควรตั้งไว้ในใจ คือ ยึดถือปฏิบัติเป็นนิตย์นั้น เรียกว่า อธิฐาน ธรรม มี ๔ อย่าง คือ

๑. ปัญญา ความรู้ในสิ่งที่ควรรู้
๒. สัจจะ ความจริงใจ คือ ประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง
๓. จาคะ สละสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ
๔. อุปสมะ สงบใจจากสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความสงบ

มีคำอธิบายว่า ปัญญา สัจจะ จาคะ อุปสมะ ทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า “อริยฐานธรรม” เพราะเป็นที่ตั้งอาศัยของจิตอันยิ่ง และเป็นที่ตั้งของคุณอันยิ่ง คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ จึงได้ไฉนว่า อริยฐานธรรม

ธรรมชาติที่รู้จริง รู้ชัด หยั่งทราบเหตุผล ดีชั่ว ได้ถ้วนถี่ ชื่อว่า ปัญญา ปัญญาจำแนกออกไปโดยประเภท มี ๒ อย่าง คือ

๑) โลเกียปัญญา ปัญญาของโลเกียชนประการหนึ่ง

๒) โลกุตตรปัญญา ปัญญาของพระอริยบุคคลประการหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่ง คือ

๑) สชาติกปัญญา ปัญญาที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด

๒) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่สะสมได้ที่หลัง

ทางเกิดของปัญญาวาโดยประเภท มี ๓ ทาง คือ

๑) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับตรับฟังเล่าเรียนศึกษา

๒) จินตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากความคิด

๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากทำให้มีให้เกิดขึ้น

ปัญญาเหล่านี้ ย่อมเกิดจากการประสบสิ่งที่ควรรู้นั้น ซึ่งมีเป็นอันมาก ยากที่จะกล่าวให้หมดสิ้นได้ แต่เมื่อรวมลงแล้วก็มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑) เหตุผลแห่งหายนะ คือ ความเสื่อม

๒) เหตุผลแห่งวัฒนา คือ ความเจริญ

เหตุ ๒ ประการนี้ เป็นสิ่งที่ควรรู้ เพราะบุคคลทั้งหลายจะดำเนินชีวิตและครอบครองตนให้พ้นจากอุปสรรค ความติดข้องบรรลुสุขสวัสดิ์ได้ต้องอาศัยความเป็นผู้รู้จักเหตุและผลทั้ง ๒ นั้น

คำว่า สัจจะ ในอริยฐานธรรมนี้ ท่านประสงค์ให้ทำอะไร ทำจริง จะเป็นทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม จัดว่าเป็นความจริงในที่นี้คำว่า จาคะ สละสิ่งที่ป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ กล่าวโดยทางโลก ได้แก่ อุปสรรคความขัดข้องซึ่งจัดมาเป็นเหตุขัดขวางแก่ความทำจริง เช่น โกสัชชะ ความเกียจคร้าน หรือ ความป่วยไข้ เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่าเป็นข้าศึกแก่ความจริงใจทั้งสิ้น แต่ในทางธรรม ได้แก่ กิเลส เช่น โลภกิเลส โทสกิเลส โมหกิเลส หรือนิเวรณทั้ง ๕ คือ กามฉันทนิเวรณ พยาบาทนิเวรณ เป็นต้น จัดว่าเป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ

ธรรม ๔ ประการ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ อุปสมะ เป็นธรรมเนื่องถึงกันคือ ขึ้นต้นต้อง
ใช้ปัญญาพิจารณาถึงสภาวธรรมก็จะรู้ความเป็นอย่างไร แต่นั่นพึงละโมหะและกิเลสอันเป็น
ฝ่ายเดียวกัน ซึ่งเป็นข้าศึกแก่ความรู้จริงเสียได้ เช่นนี้ย่อมถึงความสงบเป็นอุปสมะได้

ข้อ ๔๕ ถาม. ธรรมข้อไหนบ้าง ที่เป็นเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ธรรมนั้นเรียกว่าอะไร

และให้สำเร็จความประสงค์ได้อย่างไร ? จงอธิบายยกเหตุผลประกอบให้สมบูรณ์

ตอบ. ธรรมที่เป็นคุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ มีด้วยกัน ๔ อย่าง คือ

๑. ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
๒. วิริยะ เพียรประกอบในสิ่งนั้น
๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ
๔. วิมังสา หมั่นตรិตรองพิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้น

อธิบายความว่า

คำว่า อิทธิบาท แปลว่า คุณธรรมเครื่องได้สำเร็จความประสงค์ ดุจเท้าทั้ง ๒ เป็นที่ตั้ง
แห่งสรีระ คือ ร่างกาย ฉันทะ

บุคคลผู้จะประกอบสภาพกิจทั้งปวง ชั้นแรกก็ต้องมีฉันทะ คือ ความพอใจในสิ่งนั้น เมื่อ
มีความพอใจแล้ว ต้องใช้ความเพียรบากบั่น ไม่เห็นแก่ความลำบากและเหน็ดเหนื่อย แต่ถึง
อย่างไรก็ดี นับว่าเป็นอันสำเร็จไม่ได้ จำต้องอาศัยเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น และยังต้องใช้ปัญญา
พิจารณาซ้ำอีกว่า การงานอันนี้มีเหตุผลดีชั่วอย่างไร เมื่อบุคคลประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๔
นี้แล้วอาจบรรลุสิ่งที่ต้องประสงค์ ซึ่งเป็นส่วนโลกุตตรธรรม ซึ่งไม่เหลือวิสัยที่จะให้สำเร็จได้
แต่ถ้าไม่พร้อมกันทั้ง ๔ เป็นธรรมสามัคคีแล้ว หรือแม้แต่ขาดข้อใดข้อหนึ่ง ก็ไม่ถือว่าเป็น
อิทธิบาท อิทธิบาททั้ง ๔ นั้นแหละ ฉันทะ เป็นสำคัญกว่าข้ออื่น เพราะเมื่อฉันทะเกิดขึ้นแล้ว
อีก ๓ อย่าง ก็ย่อมเกิดตามทั้งเป็นเครื่องสนับสนุนคุณธรรมเหล่านั้น ไม่ให้ทอดยอยอีกด้วย

ข้อ ๔๖ ถาม. บุคคลประพฤติดูอยู่ในธรรมอะไร จึงชื่อว่า เป็นบุคคลผู้มีกรรมเศร้าหมอง และ
ประพฤติดังไรบ้าง ? จงอธิบาย

ตอบ. บุคคลประพฤติดูอยู่ในกรรมกิเลส คือ กรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ ประการ ชื่อว่า
เป็นบุคคลผู้มีกรรมเศร้าหมอง ประพฤติดังต่อไปนี้

๑. ปาณาติบาต การทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
๒. อทินนาทาน การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ด้วยอาการแห่งขโมย

๓. กาเมสุมิจณาจาร การประพฤตินิคม

๔. มุสาวาท การพูดเท็จ

กรรม ๔ อย่างนี้ นักปราชญ์ไม่สรรเสริญ

อธิบายความว่า

คำว่า กรรมกิเลส แปลว่า กรรมเครื่องเศร้าหมอง หรือกรรมทำให้เศร้าหมอง หมายความว่า กรรม ๔ อย่างนี้ บุคคลใดในโลกนี้ มีจิตใจเหี้ยมโหด ประพฤติเบียดเบียนล้างผลาญชีวิต และตัดรอนความสุขของผู้อื่น มีโอวาท หยาบฉวยเอาสมบัติของผู้อื่นด้วยอาการแห่งขโมย ประพฤติล่วงประเวณีในสตรีที่เขาหวงห้ามตลอดถึงเจรจามุสาวาทล่อลวงเขาให้เสื่อมเสียประโยชน์ที่ควรได้ควรถึงบุคคลนั้น ชื่อว่า เป็นผู้เศร้าหมอง กล่าวคือ ผู้นั้นจะมีผู้ปองร้าย และเจ้าหน้าที่คอยจับกุมลงอาชญา เมื่อเป็นเช่นนี้ตนก็就会有ความหวาดเสียวครั่นคร้ามต่อภยันตราย อันจะถึงมีมาถึงตนตามกาลเวลาที่สมควร อาศัยเหตุนี้ ธรรม ๔ อย่างนี้จึงชื่อว่า กรรมเครื่องเศร้าหมอง

ข้อ ๔๗ ถาม. บุคคลประพฤตินั้นไรบ้าง จึงชื่อว่า เดินไปสู่ปากแห่งความฉิบหาย ? และฉิบหายอย่างไรบ้าง ? จงอธิบายชี้แจง

ตอบ. บุคคลประพฤตินั้นอยู่ในอบายมุข คือ เหตุแห่งฉิบหาย ๖ อย่าง ชื่อว่า เดินไปสู่ปากแห่งความฉิบหาย ด้วยการประพฤติดังนี้

๑. ความเป็นนักเลงสุรา	๒. ความเป็นนักเลงเที่ยวกลางคืน
๓. ความเป็นนักเลงเที่ยวดูการเล่น	๔. ความเป็นนักเลงการพนัน
๕. ความคบคนชั่วเป็นมิตร	๖. ความเกียจคร้านทำงาน

เมื่อบุคคลประพฤตินั้นในทางเหล่านี้ ย่อมถึงความฉิบหาย ดังต่อไปนี้

๑. ตีมน้ำเมา มีโทษ ๖ อย่าง คือ

(๑) เสียทรัพย์	(๒) ก่อการทะเลาะวิวาท	(๓) เกิดโรค
(๔) ถูกตีเตียน	(๕) ไม่รู้จักอาย	(๖) ทอนปัญญา

๒. เที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖ อย่าง คือ

(๑) ชื่อว่าไม่รักษาตัว	(๒) ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
(๓) ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ	(๔) เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย
(๕) มักถูกใส่ความ	(๖) ได้รับความสุขมาก

๓. เที่ยวดูการเล่น มีโทษตามวัตถุที่ไปดู ๖ ประการ คือ

(๑) ราที่ไหนดไปที่นั่น	(๒) ขับร้องที่ไหนดไปที่นั่น
(๓) ดัดสีตีเป่าที่ไหนดไปที่นั่น	(๔) เสภาที่ไหนดไปที่นั่น
(๕) เพลงที่ไหนดไปที่นั่น	(๖) เกิดเทิ่งที่ไหนดไปที่นั่น

ตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ไม่ใช่โทษ เป็นแต่วัตถุที่จะให้เกิดโทษ ส่วนโทษของผู้เที่ยวดูเที่ยวฟังการเล่นนั้น มีโทษเป็นอย่างเดียวกัน คือ ก่อนที่จะไปก็ต้องเตรียมเครื่องนุ่งห่ม มีเสื้อผ้าเป็นต้น ถ้าเสื้อผ้าเก่าก็ต้องซื้อใหม่ เป็นเหตุให้เสียทรัพย์ เมื่อกำลังดูเพลินเพลินอยู่นั้น ก็เป็นเหตุให้เสียเวลาทำงานหรือเสียเวลาทำมาหากิน ทั้งโจรผู้ร้ายรู้ว่าผู้นั้นไม่อยู่ ก็จะได้โอกาสลักทรัพย์สิ่งของได้ตามปรารถนาเป็นต้น

๔. เล่นการพนันมีโทษ ๖ อย่าง คือ

(๑) เมื่อชนะยอมก่อเวร	(๒) เมื่อแพ้ย่อมเสียทายทรัพย์ที่เสียไป
(๓) ทรัพย์ยอมฉิบหายในปัจจุบัน	(๔) ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ
(๕) เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน	(๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย

๕. การคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษตามบุคคลที่คบ ๖ ประเภท คือ

(๑) แนะนำให้เป็นนักเลงพนัน	(๒) แนะนำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้
(๓) แนะนำให้เป็นนักเลงเหล้า	(๔) แนะนำให้เป็นคนลงเขาด้วยของปลอม
(๕) แนะนำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งหน้า	(๖) แนะนำให้เป็นนักเลงหัวไม้

๖. เกียจคร้านไม่ทำการงาน มีโทษ ๖ อย่าง คือ

(๑) มักให้อ้างว่า หนาวนัก	แล้วไม่ทำการงาน
(๒) มักให้อ้างว่า ร้อนนัก	แล้วไม่ทำการงาน
(๓) มักให้อ้างว่า เย็นนัก	แล้วไม่ทำการงาน
(๔) มักให้อ้างว่า ยังเข้าอยู่	แล้วไม่ทำการงาน
(๕) มักให้อ้างว่า หิวนัก	แล้วไม่ทำการงาน
(๖) มักให้อ้างว่า กระหายนัก	แล้วไม่ทำการงาน

ความเกียจคร้านเป็นอุปสรรคอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ ผู้ที่ไม่บรรลุนิติภาวะได้ เพราะความเกียจคร้าน ผู้ที่ได้ความทุกข์ยากลำบาก ก็เพราะความเกียจคร้าน ความเกียจคร้าน เป็นมูลเป็นต้นเค้าแห่งความชั่ว โทษแห่งความเกียจคร้านนั้น ในที่นี้ ท่านแสดงไว้ ๖ ประการ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ไม่ใช่โทษของความเกียจคร้าน แต่เป็นเหตุอ้างเพื่อความเกียจคร้าน โทษของความเกียจคร้านนั้น คือ เมื่อมีเหตุอ้างเหตุต่างๆ แล้วไม่ทำการงานของบุคคลนั้น ย่อมเสื่อมสิ้นไปโภคทรัพย์ที่มีอยู่แล้วก็หมดไปๆ โภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิด ก็จะไม่เกิดขึ้นหรือมรดกผลอัน

ใดที่จะฟังได้ฟังถึง ก็ไม่ได้ไม่ถึงดังนี้ เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้หวังความเจริญด้วยโภคสมบัติ แล้ว ฟังแล้วเสียจากอบายมุข ๖ ประการเหล่านี้เสียให้ห่างไกล เพราะอบายมุข ๖ ประการนี้ ผู้ใดจะเป็นหญิงก็ตาม จะเป็นชายก็ดี ประกอบตามแล้ว ก็เป็นเหตุให้เสื่อมจากทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ และไม่สามารถที่ยังโภคสมบัติที่ยังไม่มีให้มีขึ้นได้เลย

ข้อ ๔๘ ถาม. คำว่า **ประโยชน์** ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ก็อย่าง คือ อะไรบ้าง และแต่อย่างนั้น ทำอย่างไร จึงจะบรรลุถึงประโยชน์นั้นๆ ได้ ?

ตอบ. ประโยชน์ในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ๓ ประการ คือ

๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในภพปัจจุบัน

๒. สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภพหน้า

๓. ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง

บุคคลที่บรรลุทิฏฐธัมมิกะ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันภพนี้ได้ นั่น ต้องประกอบด้วย คุณสมบัติ ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตที่ดี ในการศึกษาเล่าเรียนที่ดี ในการทำธุระหน้าที่ของตนที่ดี

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วย ความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี รักษาการงานของตัวไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี

๓. กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว

๔. สมชีวิตา การเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก

มีคำอธิบายว่า ธรรม ๔ ข้อนี้เป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลให้ได้บรรลุผล คือ ลาภ ความ ร่ำรวย ยโส ความมียศฐาบรรดาศักดิ์ ปัสสา ความสรรเสริญซึ่งเป็นประโยชน์ในปัจจุบันนี้ เท่านั้น หาใช่เป็นประโยชน์โดยตรงไม่ แต่เมื่อบุคคลมีความปรารถนาอยากได้บรรลุผล เช่นนั้นแล้ว บำเพ็ญคุณธรรม ๔ ข้อนี้ให้บริบูรณ์ ก็อาจสำเร็จได้ทุกประการ อาศัยเหตุนี้จึง เรียกว่า ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง

บุคคลที่บรรลุถึงสัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์ในภพหน้าได้ ต้องประกอบด้วย คุณสมบัติ ๔ ประการ คือ

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่ว ได้ชั่ว เป็นต้น

๒. สีสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อยดีไม่มีโทษ

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยความสุขให้แก่ผู้อื่น

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น

อธิบายความว่า ประโยชน์ในกายหน้า ได้แก่ สมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ ๓ สมบัตินี้อันบุคคลจะพึงได้พึงถึง ก็ด้วยการประพฤติปฏิบัติ ตามธรรม ๔ ประการนี้ มิใช่แต่เท่านั้น คุณธรรม ๔ ประการนี้ บุคคลบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว แม้ถึงในปัจจุบันก็ย่อมได้รับผลดี คือ ความสุข ความเจริญ ทำให้ร่างกายและชีวิตตลอดถึง ทรัพย์สมบัติของเราอันหาสาระมิได้ ให้ประกอบด้วยสาระ เหตุนี้นักปราชญ์จึงกล่าวธรรม ๔ ประการนี้ ว่าเป็นประโยชน์ในกายหน้า

บุคคลที่จะบรรลุถึงปรมาตมะ คือ ประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ พระนิพพานนั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ

๑. อธิศีลสัมปทา ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอธิศีล คือ ศีลอันยิ่งยวด ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

๒. อธิจิตตสัมปทา ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอธิจิต คือ สมาธิอันยิ่งยวด ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

๓. อธิปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยอธิปัญญา คือ ปัญญาอันยิ่งยวด ได้แก่ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ

อธิบายความว่า ประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน นั้น อันบุคคลจะพึงได้พึงถึง ก็ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามธรรม ๓ ประการนี้อันเป็นองค์แห่งมรรค ซึ่งเมื่อบุคคล บำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว ในธรรม ๓ ประการนี้แล้ว ย่อมจะได้บรรลุผลอันไพบูรณ์ เป็นเหตุตัด ภพตัดชาติ ตัดความเวียนว่ายตายเกิด นำไปถึงพระนิพพาน อันเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้ง ปวง

ข้อ ๔๙ ถาม. บุคคลเช่นใด ชื่อว่า มิตรแท้ และบุคคลเช่นใด ชื่อว่า มิตรเทียม เพราะเหตุใด? จงอธิบายยกเหตุผลให้ได้ความเข้าใจชัดเจน

ตอบ. คำว่า มิตร ตามศัพท์แปลว่า “ผู้มีความสนิทชิดเชื้อ” คือ ผู้ที่มีรักใคร่กัน มีคำ อีกคำหนึ่ง คือคำว่า “สหาย” ซึ่งโดยมากเข้าใจว่าเป็นอย่างเดียวกันกับมิตร แต่อันที่จริง มิตร กับสหายนั้นต่างกัน

คำว่า “สหาย” หมายความว่า **ผู้เป็นไปร่วม** ได้แก่ ผู้ร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมการงาน แต่อาจไม่มีความรักใคร่กันก็ได้

ส่วนคำว่า “มิตร” อาจไม่ได้ร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมการงานกัน แต่มีความรักใคร่กัน การคบมิตรเป็นกิจสำคัญอันหนึ่งของมนุษย์ เพราะมนุษย์จะอยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน แต่การคบมิตรนั้น ถ้าหากได้มิตรดีก็เป็นศรีแก่ตัว ถ้าหากได้มิตรชั่ว ก็พาตัวให้มัวหมอง เพราะฉะนั้น การคบมิตรจึงต้องรู้ลักษณะของมิตร จึงจะไม่คบมิตรผิด ลักษณะของมิตรนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสแก่สังคาลกมาณพ ในสังคาลกสูตรว่า มี ๒ จำพวก คือ มิตร ปฏิรูปจำพวก ๑ มิตรแท้จำพวก ๑

มิตรแท้ นั้น พระองค์ทรงแสดงไว้ ๔ จำพวก มีลักษณะต่างๆ กัน ดังต่อไปนี้

๑. มิตรมีอุปการะ คือ เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ให้
๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ คือ มีความสุขทุกข์ด้วยกัน
๓. มิตรแนะประโยชน์ คือ ชี้บอกให้รู้จักสิ่งที่ควรและไม่ควร
๔. มิตรมีความรักใคร่ คือ มีความรักใคร่สนิทสนมกัน

อธิบายความว่า

๑. ที่ชื่อว่า มิตรมีอุปการะ นั้น เพราะประพจน์ในลักษณะ ๔ ประการ คือ

- (๑) ช่วยป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (๒) ช่วยป้องกันทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (๓) เมื่อมีภัยสามารถยึดเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
- (๔) เมื่อมีธุระสามารถช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปากขอไว้

๒. ที่ชื่อว่า มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ นั้น เพราะประพจน์ในลักษณะ ๔ ประการ คือ

- (๑) เป็นคนเปิดเผย ไม่มีความลับลมคมในกับเพื่อน
- (๒) เวลาเพื่อนมีความลับ ช่วยปิดบังไว้ ไม่แพร่งพรายให้ใครรู้ อันจะทำให้เพื่อน

เกิดความเสียหายได้

- (๓) ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
- (๔) แม้ชีวิตก็อาจสละแทนเพื่อนได้

๓. ที่ชื่อว่า มิตรแนะประโยชน์ นั้น เพราะประพจน์ในลักษณะ ๔ ประการ คือ

- (๑) ห้ามเพื่อนไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) แนะนำเพื่อนให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้เพื่อนได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (๔) บอกทางสวรรค์ให้

๔. ที่ชื่อว่า มิตรมีความรักใคร่ เพราะประพจน์ในลักษณะ ๔ ประการ คือ

- มิตรปฏิรูป คือ คนเทียมมิตร หรือ มิตรเทียม นั้น พระองค์ทรงแสดงไว้ ๔ จำพวก มีลักษณะต่างๆ กัน ดังต่อไปนี้

- อธิบายความว่า

- (๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
- (๒) เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก
- (๓) เมื่อมีภัยมาถึงตัว จึงรับทำกิจของเพื่อน
- (๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง

(๑) เก็บเอาของล่องแล้วมาปราศรัย (๒) อ้างเอาของยังไม่มีมาปราศรัย
(๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งอันหาประโยชน์มิได้ (๔) ออกปากฟังไม่ได้

(๑) จะทำชั่วก็คล้อยตาม (๒) จะทำดีก็คล้อยตาม
(๓) ต่อกหน้าว่าสรรเสริญ (๔) ลับหลังตั้งนินทา

(๑) ชักชวนดื่มน้ำเมา (๒) ชักชวนเที่ยวกลางคืน
(๓) ชักชวนให้เมาแล้วในการเล่น (๔) ชักชวนเล่นการพนัน

ตอบ. การที่บุคคลในสังคมจะมีความสัมพันธ์ไมตรีที่ดีต่อกันอย่างยั่งยืนนั้น จะต้อง
 หารือเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กันด้วยสังคหวัตถุธรรม แปลว่า เครื่องสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มี ๔
 ประการ คือ

๑. ทาน การให้ปันสิ่งของๆ ตน แก่บุคคลผู้ที่ควรให้ปัน
 ๒. ปิยวาจา การเจรจาจาที่อ่อนหวาน
 ๓. อตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
 ๔. สมานัตตตา การเป็นคนมีตนเสมอ ไม่ถือตัว

เรียกว่า ย่อๆ ว่า ทา ปิ อะ สะ เป็นคาถามัดใจคน ก็ได้

อธิบายความว่า

ข้อที่ ๑ คือ ทาน ได้แก่ การให้ ในสมัยอันสมควร เช่น ญาติหรือมิตรผู้ขัดสนมาออกปากขอ ควรให้ตามสมควรแก่ฐานะของเขา หรือสมควรแก่กำลังของตน เขามีงานโกนจุกเด็ก จัดของทำขวัญ เขามีงานบวชนาค จัดผ้าเหลืองไปถวายพระบวชใหม่ เขามีงานศพ จัดผ้าไตร หรือผ้าขาวพับไปช่วยถึงเทศกาลสงกรานต์ จัดผ้าไปรดน้ำผู้ใหญ่ในสกุล และท่านผู้ที่นับถือ ดังนี้ เป็นต้น

ข้อที่ ๒ ว่า ปิยวาจา ในคราวใดควรสงเคราะห์ด้วยวาจาที่รัก ในเวลานั้น พึงทำอย่างนั้น เช่น พบญาติหรือมิตร พึงทักทายปราศรัยกันด้วยวาจาไพเราะอ่อนหวาน สมแก่ฐานะของผู้กล่าว ผู้ฟัง เป็นผู้ใหญ่พึงโปรดปรายปรายแก่ผู้น้อย พึงให้โอวาทสั่งสอนตามเวลา เขาทรมถึงกิจการ ควรพูดแนะนำให้เข้าใจ

ข้อที่ ๓ ว่า อตถจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อกันด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ตามฐานะของผู้ใหญ่ผู้น้อย ตามกำลังความสามารถและโอกาส ไม่นิ่งดูตาย ทำเป็นคนใจจิตใจดี ในฐานะของเพื่อนบ้านใกล้เคียง ดังนี้เป็นอาทิ

ข้อที่ ๔ ที่ว่า สมานัตตตา ได้แก่ ความเป็นผู้มีตนเสมอตามฐานะเมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็ไม่ไว้อ่านาจนยศศักดิ์ดูหมิ่นผู้น้อย เมื่อเป็นผู้น้อย ก็เคารพนพอบอ่อนน้อมยำเกรงท่านผู้ใหญ่ตามสมควรแก่ฐานะ

ข้อ ๕๑ ถาม. ความสุขของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนนั้น เกิดแต่เหตุอะไรบ้าง และผู้จะได้ประสบ

กับความสุขเหล่านั้น จะต้องปฏิบัติอย่างไรบ้าง ? จงชี้แจง

ตอบ. ความสุขของคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือนนั้น เกิดแต่เหตุ ๔ ประการ คือ

๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์
๒. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค
๓. สุขแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้
๔. สุขเกิดแก่การประกอบภารงานปราศจากโทษ

ผู้ต้องการความสุข ๔ ประการ ควรปฏิบัติตนดังนี้ คือ

เว้นจากกรรมกิเลส ๔

เว้นจากอบายมุข ๖

และประกอบทิวฐัมมิกัตถะประโยชน์ ๔

ข้อ ๕๒ ถาม. ความปรารถนาที่สมหวังได้ยากนั้นมีอะไรบ้าง? และจะได้ด้วยคุณสมบัติ
อย่างไรบ้าง? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. ความปรารถนาของบุคคลในโลกที่สมหมายได้ยากนั้น มี ๔ ประการ คือ

๑. ขอโอกาสสมบัติ จงบังเกิดมีแก่เราโดยทางที่ชอบ

๒. ขอยศจงบังเกิดมีแก่เรากับญาติพวกพ้อง

๓. ขอเราจงรักษาอายุให้ยืนยาวนาน

๔. เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ขอเราจงไปบังเกิดในสวรรค์

บุคคลปรารถนาจะได้สมบัติ ยศ อายุยืน เกิดในสวรรค์ เหล่านี้ ต้องบำเพ็ญใน ธรรมเป็น
เหตุให้ได้สมหมาย ๔ ประการ คือ

๑. สัทธาสัมปทา การถึงพร้อมด้วยศรัทธา

๒. สีลสัมปทา การถึงพร้อมด้วยศีล

๓. จาคสัมปทา การถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน

๔. ปัญญาสัมปทา การถึงพร้อมด้วยปัญญา

อธิบายความว่า

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ที่ชื่อว่า เป็นเหตุให้สมหมายได้ยากนั้น เพราะ

๑. สัทธาสัมปทา การที่บุคคลจะมีความศรัทธาเลื่อมใสในสิ่งที่ควรเชื่อควรเลื่อมใสในที่
ประกอบด้วยเหตุผลนั้นก็เป็นการยาก เพราะสัตว์โลกโดยมากเต็มไปด้วยความสงสัยไม่ตกลง
ใจคอยขัดขวางมิให้เกิดความเชื่อตามความเป็นจริง เป็นเหตุให้ขาดความศรัทธาในเหตุผล
ตามความเป็นจริง ๔ ประการ คือ (๑) กัมมสัทธา เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น (๒)
วิปากสัทธา เชื่อว่าสิ่งที่ดีต้องมาจากกรรมดี สิ่งชั่ว ต้องมาจากกรรมชั่ว เป็นต้น (๓)
กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน (๔) ตถาคตโพธิสัทธา ความ
เชื่อมั่นในปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อบุคคลมีความถึงพร้อมด้วย
ศรัทธา ๔ ประการนี้แล้ว ก็จะตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ ประกอบแต่คุณงามความดี สิ่งที่เป็นโทษ
ก็จะไม่เกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น

๒. สีสัมปทา การถึงพร้อมด้วยศีล คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยดีงาม ไม่มีโทษ นั่นก็เป็นการยาก เพราะสัตว์ทั้งหลายโดยมากเต็มไปด้วยความทะยานอยาก ในอารมณ์อันน่าใคร่ น่าปรารถนา หักห้ามใจได้ยาก เพราะฉะนั้น การที่จะงดเว้นจากวิริมิตัพพัตถุ อันจะทำให้ศีลขาดนั้น ก็เป็นการยาก แต่เมื่อบุคคลใด มีความถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว บุคคลต่างๆ ก็มีความเชื่อถือไว้วางใจว่าเป็นคนซื่อสัตย์ ตั้งอยู่ในธรรม ไม่คดโกง โดยเหตุนี้ จะกระทำการกิจการงานใดๆ ก็จะได้อาศัยความเชื่อถือของผู้อื่น อันเป็นทรัพย์สำคัญ แม้จะขัดสนด้วยทุนทรัพย์ ก็สามารถหยิบยืมทำไปจนสำเร็จได้ ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า เป็นเหตุให้สมหมาย อนึ่ง การถึงพร้อมด้วยศีลนั้น เป็นเครื่องป้องกันอกุศลธรรม ที่เป็นเหตุนำไปสู่อบาย และเป็นเครื่องบำรุงกุศลธรรมให้มีความมั่นคงและเจริญขึ้น อันเป็นเหตุให้ได้บรรลุถึง สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติได้

๓. จาคสัมปทา การถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน คือ การสละสิ่งของที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ควรให้ปัน เป็นการผูกไมตรีจิตให้เกิดความรักความสนิทสนม ความเอื้ออาทรต่อกันและกัน ในหมู่ชนและสังคมที่อาศัยอยู่ เป็นการผูกน้ำใจให้มีความสามัคคีปรองดองกันอย่างแน่นแฟ้น ซึ่งการบริจาคเสียดสิ่งของๆ ตนแก่บุคคลอื่นนั้น ก็ทำได้ยาก เพราะบุคคลทั้งหลายโดยมากทำไปด้วยความตระหนี่ถี่เหนียว เห็นแก่ประโยชน์ของตนเป็นเบื้องหน้า ไม่ค่อยเสียสละถึงบุคคลอื่น แต่ถ้าบุคคลผู้มีธรรมาศัยกว้างขวางยินดีในการเสียดสละประโยชน์สุขของตน เพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ด้วยการให้ปันสิ่งของที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ ก็จะสามารถผูกไมตรีจิตกับผู้อื่น สามารถยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่นไว้ได้ เป็นเหตุให้มีมิตรมีบริวาร จะทำการสิ่งใด ก็มีคนอื่นคอยช่วยเหลือ ช่วยรักษาคุ่มครองป้องกันยามมีภัย ทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบันชาติ และเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ก็จะได้ถึงพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติและบริวารสมบัติ ได้รับความสุขในโลกหน้าด้วย

๔. ปัญญาสัมปทา การถึงพร้อมด้วยปัญญา คือ การรู้จักสภาพธรรมตามควรเป็นจริง รู้จักสิ่งที่ควรและไม่ควร เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เป็นต้นนั้น ก็เป็นการยาก เพราะสัตว์ทั้งหลายโดยมาก ถูกครอบงำด้วยอวิชชาคือ โมหะ ปกปิดไว้มิให้รู้สภาพธรรมความเป็นจริง ทำให้หลงทำ พุท คิด ในทางที่ผิด ที่เป็นโทษ อยู่เสมอ แต่ถ้าบุคคลใด มีความถึงพร้อมด้วยปัญญาแล้ว จะตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ รู้จักคิดพิจารณาให้รู้เท่าทันเหตุผล ข้อดี ข้อเสีย แล้วเลือกดำเนินแต่ในทางที่ถูกที่ควร ประโยชน์ต่างๆ ก็จะสำเร็จได้โดยไม่ยาก

ข้อ ๕๓ ถาม. บุคคลใช้สอยโภคทรัพย์อย่างไร จึงจะได้ชื่อว่า รู้จักใช้สอยโภคทรัพย์ให้เกิดประโยชน์? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. บุคคลผู้ใช้สอยทรัพย์โดยสถาน ๕ จึงจะได้ชื่อว่า รู้จักใช้สอยโภคทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ประโยชน์ คือ

๑. เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ ให้เป็นสุข

๒. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข

๓. บำบัดอันตรายที่เกิดขึ้นแต่เหตุต่างๆ

๔. ทำพิธีกรรม ๕ อย่าง คือ

ก. ญาติพิธี สงเคราะห์ญาติ

ข. อติถิพิธี ต้อนรับแขก

ค. ปุพพเปตพิธี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

ฌ. ราชพิธี ถวายเงินของหลวง มีเสียภาษีอากร เป็นต้น

ง. เทวตาพิธี ทำบุญอุทิศแก่เทวดา

๕. บริจาคทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

อธิบายความว่า โภคทรัพย์ที่บุคคลแสวงหามาได้ การประกอบความเพียร ในกิจที่ปราศจากโทษ มีการทำนา ทำสวน ค้าขาย เป็นต้น ชื่อว่า ได้มาโดยทางที่ชอบ เมื่อได้โภคทรัพย์โดยชอบธรรมเช่นนี้แล้ว ควรใช้จ่ายตามกำลังโภคทรัพย์ที่แสวงหาได้ ตามมากตามน้อยตามสมควรแก่ฐานะของตน ไม่ให้ฟุ่มเฟือยจนเกินส่วน และไม่ถึงกับกระเปียดกระเสียสยจนฝืดเคือง เป็นต้น จึงจะได้ชื่อว่า ใช้สอยโภคทรัพย์ให้เป็นประโยชน์

ข้อ ๕๔ ถาม. ตระกูลที่มั่งคั่ง จะเสื่อมหรือตั้งอยู่ไม่ได้นานนั้น เพราะเหตุอะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. ตระกูลที่มั่งคั่ง จะเสื่อมหรือตั้งอยู่ไม่ได้นานนั้น เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว

๒. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า

๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษ ผู้ทุศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน

ผู้หวังจะดำรงวงศ์ตระกูลให้คงอยู่ยั่งยืน ควรเว้นสถาน ๔ ประการนี้เสีย

อธิบายความว่า

คำว่า “ตระกูล” มาจากศัพท์ว่า “กุล” แปลว่า “ฝั่ง” คือ ฐานะที่เกาะหิยิตที่อาศัย ของสัตว์ผู้อยู่อยู่ในห้วงน้ำคือโลก ตระกูลที่มั่งมีทรัพย์ได้นามว่า มั่งคั่งเพราะทรัพย์เป็นกำลังในอันจะยังกิจที่จะพึงทำด้วยทรัพย์ให้สำเร็จกิจ อย่างนี้พึงเห็นเช่น การเลี้ยงตน มารดา บิดา บุตร ภรรยา เป็นต้น ฯ

ทรัพย์นั้น อันบุคคลแสวงหามาได้แล้ว จะตั้งอยู่ได้นานและจะเจริญขึ้นได้ก็เพราะผู้ที่เป็นเจ้าของรู้จักรักษา รู้จักบูรณะ และรู้จักใช้จ่าย เพราะเหตุนี้ ผู้หวังดำรงวงศ์ตระกูลจึงควรเว้นสถาน ๔ ประการ ที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นนั้น พึงปฏิบัติตนดังต่อไปนี้

ประการที่ ๑ เมื่อพัสดุสิ่งของหายไประหว่างใจใส่เสาะแสวงหาไม่ทอดธุระเสีย

ประการที่ ๒ รู้จักบูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า เช่น บ้านเรือนรั่วชำรุดก็ซ่อมแซมให้คืนเป็นปกติ

ประการที่ ๓ รู้จักประมาณในการใช้จ่ายใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภคให้พอเหมาะพอควรแก่ฐานะของตน ไม่ให้ฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่ายนัก และไม่ให้เกิดเดือดร้อน พึงกำหนดรู้รายได้รายจ่าย แล้วใช้จ่ายไม่ให้เกินกว่ารายได้ ดังนี้ เป็นต้น

ประการที่ ๔ ตั้งสตรีหรือบุรุษเฉพาะที่เป็นคนตั้งอยู่ในเบญจศีลเบญจธรรมให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน ทั้งนี้เพราะการรู้จักรักษากิตี รู้จักบูรณะกิตี รู้จักใช้จ่ายกิตี จะมีขึ้นได้ก็ต้องอาศัยแม่เรือนพ่อเรือนที่ดี มีศีลธรรม ฯ

สถานทั้ง ๔ นั้น สงเคราะห์เข้าในทิวฏฐัมมิกัตตะประโยชน์ ดังนี้

สถานที่ ๑ สงเคราะห์เข้าในอุฏฐานสัมปทา

สถานที่ ๒ สงเคราะห์เข้าในอารักขสัมปทา

สถานที่ ๓ สงเคราะห์เข้าในสมชีวิตา

สถานที่ ๔ สงเคราะห์เข้าในกัลยาณมิตตตา

ข้อ ๕๕ ถาม. บุคคลผู้จะดำรงตนอยู่ในเพศฆราวาสได้ด้วยดีนั้น ควรประพฤติธรรมข้อใดบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบายให้สมเหตุผล

ตอบ. บุคคลผู้จะดำรงตนอยู่ในเพศฆราวาสได้ด้วยดีนั้น ควรประพฤติในฆราวาสธรรม ๔ ประการ ดังนี้

๑. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน

๒. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน

๓. ขันติ ความอดทน

๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของๆ ตน ให้คนที่ควรให้ปัน
อธิบายความว่า

คำว่า “ฆราวาสธรรม” แปลว่า ธรรมของบุคคลผู้ครองเรือน

ประการที่ ๑ คือ สัจจะ ความประพฤติอะไรด้วยน้ำใจจริง เรียกว่า “ความสัตย์” โดยอรรถ ได้แก่ ความประพฤติเที่ยงธรรมในหน้าที่ ความซื่อตรงต่อมิตร ๑ ความสวามิภักดิ์ในเจ้านายของตน ๑ ความกตัญญูในท่านที่มีอุปการคุณ ๑ จัดเข้าในความสัตย์ซื่อตรงต่อกัน

ประการที่ ๒ ว่า ทมะ ความข่มใจนั้นเรียกตามบาลีว่า ทมะ ได้แก่ ความบังคับใจ ในเมื่อมีกิเลสธรรมเกิดขึ้นครอบงำมิให้หุนหัน หรือพูดทำลงไปตามอำนาจของโทสะ อูบายเครื่องข่มใจนั้นสำเร็จด้วยคุณธรรม คือ สติ ความระลึกได้ กับ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ฯ

ประการที่ ๓ ว่า ขันติ คือ ความอดกลั้น ได้แก่ ความยับยั้งใจให้หยุดมิให้ผลุนผลัน เป็นคุณสำคัญของชนผู้เนื่องในชุมชน ตั้งต้นแต่ในตระกูลเดียวกัน ฯ อันความอดกลั้นนี้เป็นอุบายอาจตัดต้นเหตุแห่งผลร้ายให้สงบลงได้ ทั้งเป็นปัจจัยเพื่อรักษาตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย

ประการที่ ๔ ว่า จาคะ นั้น ได้แก่ การสละสิ่งของๆ ตนแก่คนที่ควรให้ปัน เป็นกิจสำคัญของชนผู้อยู่เป็นหมู่เป็นเหล่าในตระกูลหนึ่ง พึงเห็นเช่น สามีกับภรรยา, มารดาบิดากับบุตรธิดา, ญาติกับญาติ, มิตรกับมิตร ยังต้องเจือจานกันด้วยการให้ข้าวของ การให้อย่างที่กล่าวมาแล้วนี้ นับว่าเป็นการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจผูกใจของกันและกันไว้ได้

อนึ่ง ผู้บำเพ็ญในฆราวาสธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นอันได้ชื่อว่า ปิดประตูอบายภูมิ และปิดหนทางแห่งอบายมุข ๔ หรืออบายมุข ๖ ได้ด้วย เพราะว่า ขันติความอดทน ทมะ ความข่มใจ ในฆราวาสธรรมนั้น เป็นธรรมคอยปลอบใจและทำให้รู้จักอดทนต่อกิเลส ๑๕๐๐ ตัณหา ๑๐๘ อันเป็นเหตุจะชักพาให้ประพฤติน่าเกลียดไม่ชอบซึ่งมีประจำใจอยู่แล้ว ฯ

ข้อ ๕๖ ถาม. บุคคลเช่นไร เป็นบุคคลที่ควรเลี้ยง ?

ตอบ. บุคคลผู้อันกุลบุตรกุลธิดาควรเลี้ยงดูนั้น ได้แก่ มารดา บิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ และเพื่อนฝูง ชื่อว่า เป็นบุคคลที่ควรเลี้ยง

ส่วนบุคคลผู้วิเศษแปลกจากสามัญชน เรียกว่า เทวดาๆ มี ๓ จำพวก คือ สมมุติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ จัดเป็นบุคคลที่ควรทำพลีกรรม คือ การบูชา เรียกว่า เทวดาพลี แต่ในที่นี้ เทวดาพลี ท่านประสงค์เอาอุปัตติเทพ คือ เทวดาโดยกำเนิด เพราะเป็นผู้ป้องกัน

รักษา และอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน ด้วยเหตุนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้สมควรได้รับผลของบุญกุศลที่ประชาชนบำเพ็ญแล้วอุทิศไปให้เป็นการตอบแทนอุปการะในทางอันหาโทษมิได้

ส่วน สมณะ แปลว่า ผู้สงบระงับจากบาป และ พราหมณ์ แปลว่า วงศ์พหุ สมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี ในพระพุทธศาสนา ท่านประสงค์เอาความอย่างเดียวกัน คือ ท่านที่ได้บรรลุมรรค ๔ ผล ๔ รวม ๘ คู่ ๘ บุคคล มี โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล เป็นต้น ชื่อว่า **ทักษิณียบุคคล** แปลว่า บุคคลผู้ควรรับทักษิณาทาน ที่บุคคลจัดเตรียมไว้ต้อนรับ เป็นการบูชาคุณของท่านเหล่านั้น และเป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลราศีของกุลบุตรกุลธิดานั้นๆ ด้วย

ข้อ ๕๗ ถาม. คำว่า ศีล หมายความว่าอย่างไร เพราะเหตุไร พระพุทธองค์จึงทรง แสดงศีล ๕ ไว้ ? จงอธิบายเหตุผล

ตอบ. คำว่า ศีล หมายความว่า การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ไม่ลุอำนาจแก่โทษทางกายและทางวาจา เหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงศีล ๕ ไว้ เพราะ

๑. ด้วยหวังจะให้ปลูกเมตตากรุณาจิตในสัตว์ทุกจำพวก
๒. ด้วยหวังจะให้เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ เว้นจากการเบียดเบียนกัน
๓. ด้วยหวังจะป้องกันความแตกร้างในหมู่มนุษย์ และทำให้เขาไว้วางใจให้กันและกัน
๔. ด้วยหวังจะห้ามการตัดประโยชน์ทางวาจา เพราะคนทั้งหลายย่อมนิยมนับถือความจริงด้วยกันทั้งสิ้น

๕. ด้วยหวังจะห้ามไม่ให้ดื่มน้ำเมา เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทอันจะเป็นปัจจัยให้ละเมิดข้อห้าม ๕ อย่างข้างต้น

ศีลทั้ง ๕ ประการนี้ ท่านเรียกว่า **มนุษยธรรม** เพราะเป็นธรรมประจำโลกที่มนุษย์จำเป็นจะต้องมี ต้องรักษาให้คงอยู่ ๕

ข้อ ๕๘ ถาม. บุคคลผู้ได้ชื่อว่า อูบาสกอุบาสิกา นั้น ควรมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง ? จงอธิบายชี้แจงให้ละเอียด

ตอบ. บุคคลผู้ได้ชื่อว่า อูบาสกอุบาสิกา นั้น ต้องมีคุณสมบัติของอุบาสก ๕ ประการคือ

๑. ประกอบด้วยศรัทธาอันมั่นคง
๒. มีศีลบริสุทธิ์
๓. ไม่ถือมงคลดินขาว คือ เชื้อกรรม ไม่เชื่อมงคล
๔. ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพุทธศาสนา

๕. บำเพ็ญบุญ แต่ในพุทธศาสนา

อธิบายความว่า

ข้อที่ ๑ ว่า **ประกอบด้วยศรัทธา** นั้น คือ เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ ๑] **กัมมสัทธา** เชื่อกรรม ๒] **กัมมวิปากสัทธา** เชื่อผลของกรรม ๓] **กัมมัสสกตาสัทธา** เชื่อว่า สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของๆ ตน ๔] **ตถาคตโพธิสัทธา** เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าพระองค์ตรัสรู้จริงแท้แน่นอน

ข้อที่ ๒ ว่า **มีศีลบริสุทธิ์** ด้วยจตุปาริสุทธิศีล ๔ คือ ๑] **ปาติโมกขสังวร** สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๒] **อินทริยสังวร** สำรวมอินทริย์ ๖ ๓] **อาชีวนปาริสุทธิ** หาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบธรรม ๔] **ปัจจัยสันนิสสิตปาริสุทธิ** บริสุทธิ์ด้วยการอาศัยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัชบริวาร

ข้อที่ ๓ ว่า **ไม่ถือมงคลตื่นข่าว** นั้น ได้แก่ ไม่ถือฤกษ์ดี ยามดี มงคลดี เคราะห์ไม่ดี เป็นต้น ชื่อว่า ไม่ถือมงคลตื่นข่าว ในพระพุทธศาสนาสอนให้เราถือว่า เรามีกรรมเป็นของๆ ตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ฯ

ข้อที่ ๔ ว่า **ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพระพุทธศาสนา** นั้น ได้แก่ ไม่ทำบุญอย่างใดอย่างหนึ่งในศาสนาอื่นๆ มีคริสต์ศาสนาหรือมุหัมมัดศาสนา เป็นต้น ชื่อว่า ไม่แสวงหาเขตบุญนอกจากพุทธศาสนา

ข้อที่ ๕ ว่า **บำเพ็ญบุญเฉพาะในพระพุทธศาสนา** นั้น ได้แก่ การให้ทานแก่สมณะพราหมณาจารย์ ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ตลอดถึงคนกำพร้า คนเดินทางไกล คนอนาถา เป็นต้น การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นต้น ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

และต้องงดเว้นจากมิจฉาวณิชา คือ การค้าขายไม่ชอบธรรม ๕ ประการ ได้แก่

๑. ค้าขายเครื่องประหาร
๒. ค้าขายมนุษย์
๓. ค้าขายสัตว์เป็นสำหรับฆ่าเพื่ออาหาร
๔. ค้าขายน้ำเมา
๕. ค้าขายยาพิษ

ถามว่า เพราะเหตุไร อุบาสกจึงต้องเว้นมิจฉาวณิชา ?

แก้ว่า เพราะเหตุว่า มิจฉาวณิชา โดยเค้าเงื่อนเป็นไปเพื่อเบียดเบียนชีวิตและความสุขของผู้อื่นสัตว์ผู้อื่นบ้าง เป็นไปเพื่อแสดงความเหี้ยมโหดและอำนวยความเลวทรามบ้าง ฯ

คนสามัญหากินไม่ผิดกฎหมายแล้วจัดเป็นใช้ได้ ฝ่ายอุบาสกอุบาสิกาเป็นผู้ปฏิบัติเครื่องครัดกว่าคนสามัญ ต้องหากินไม่ผิดจากหลักแห่งธรรม ฯ

ถ้าอุบาสกอุบาสิกาประกอบการค้าขายเช่นนั้นเข้าแล้ว เป็นการนำเกลียดอย่างยิ่งเพราะแสดงความปฏิบัติของตน ที่ให้เห็นตรงกันข้าม ฯ

เครื่องประหารทุกชนิด อันเป็นเครื่องล้างผลาญชีวิตร่างกายของมนุษย์และร่างกายของดิรัจฉาน เช่น มีด หอก ดาบ ปืน ธนู แห อวน เป็นต้น ชื่อว่า เครื่องประหาร ส่วนขวาน ส้อม มีดดอก มีดโต้ เหล่านี้เป็นต้น ไม่ใช่จัดเข้าในเครื่องประหาร

ข้อ ๕๙ ถาม. บุคคลปฏิบัติอย่างไร จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้เคารพ [ไหว้] ทิศทั้ง ๖ ที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า? จงแสดงถึงหลักการปฏิบัติต่อบุคคลที่เปรียบด้วยทิศแต่ละบุคคล

ตอบ. บุคคลผู้ปฏิบัติในบุคคลผู้เกี่ยวข้องรอบข้าง ๖ จำพวก ไม่ให้บกพร่อง ชื่อว่า เป็นผู้เคารพทิศทั้ง ๖ ที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ

๑. ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้า คือมารดาบิดา
๒. ทักขิณทิศ ทิศเบื้องขวา คืออาจารย์
๓. ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหลัง คือบุตร ภรรยา
๔. อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย คือมิตร
๕. เภฏฐิมทิศ ทิศเบื้องต่ำ คือป่าว
๖. อุปริมทิศ ทิศเบื้องบนคือสมณพราหมณ์

เหตุที่ท่านยกบุคคล ๖ จำพวกนี้ ไปเปรียบเทียบกับทิศ ๖ ก็เพราะว่า บุคคลเหล่านี้ มีความเกี่ยวข้องกับเรา โดยรอบด้านซึ่งเปรียบเสมือนรอบตัวเรา คือ

มารดาบิดาเป็นผู้ได้ทำอุปการแก่บุตรธิดามาก่อนกว่าคนอื่น ฉะนั้น จึงสมควรเทียบกับปุรัตถิมทิศ คือ ทิศตะวันออก ตรงข้างหน้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

อาจารย์ได้พร่ำสอนศิษย์ ซึ่งทางผิดทางถูก ควรดำเนินและไม่ควรดำเนินให้ เป็นดุจแขนขวา สมควรเทียบกับทักขิณทิศ คือ ทิศเบื้องขวามือ

บุตรภรรยาภายหลัง คือ ตามหลังบิดามารดาและสามี สมควรเทียบเคียงด้วยปัจจัยม
ทศ คือ ทศเบื้องหลัง

มิตรผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ดุจแขนซ้าย ที่สำหรับช่วยแขนขวา ให้ทำกิจนั้นๆ สำเร็จ
สมควรเทียบด้วยอัตรทศ คือ ทศเหนือ

บ่าวเป็นคนทำงานฝ่ายต่ำ ยอมตัวเป็นคนรับใช้ทำการงานของนายสมควรเทียบด้วย
เหฏฐิมทศ คือ ทศเบื้องต่ำ

สมณพราหมณ์เป็นผู้ชี้ทาง เพื่อให้ถึงซึ่งความเจริญด้วยเหตุในเบื้องบนตลอดจนถึง
มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ จึงสมควรเทียบด้วยอุปริมทศ คือ ทศเบื้องบน ดังนี้ ฯ

หลักการปฏิบัติต่อบุคคลที่เปรียบด้วยทศแต่ละบุคคลนั้น มีดังต่อไปนี้

๑. ปรีตถิมทศ คือ ทศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา บุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ท่านได้เลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- (๒) ช่วยทำกิจของท่าน
- (๓) ดำรงวงศ์ตระกูลของท่านไว้ไม่เสื่อมไป
- (๔) ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ฯ

๒. ทักขิณทศ คือ ทศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ด้วยลูกขึ้นยืนรับ
- (๒) ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้
- (๓) ด้วยเชื้อฟาง
- (๔) ด้วยอุปัฏฐาก
- (๕) ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๓. ปัจฉิมทศ คือ ทศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยา สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
- (๒) ด้วยไม่ดูหมิ่น
- (๓) ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้
- (๕) ด้วยให้เครื่องแต่งตัว

๔. อุตตรทศ คือ ทศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตร กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ด้วยให้ปัน
- (๒) ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ
- (๓) ด้วยประพฤติประโยชน์
- (๔) ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ
- (๕) ด้วยไม่แก่งกล่าวให้คลาดจากความจริง

๕. เหฏฐิมทศ คือ ทศเบื้องต่ำ ได้แก่ บ่าว ผู้เป็นนายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง

- (๒) ด้วยการให้อาหารและรางวัล
- (๓) ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้
- (๔) ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน
- (๕) ด้วยปล่อยในสมัย

๖. อุปริมทิศ คือ ทิศเบื้องบน ได้แก่สมณะพราหมณ์ กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ด้วยเมตตาทายกรรม คือ ทำอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
- (๒) ด้วยเมตตาวิจิตรกรรม คือ พุทธอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
- (๓) ด้วยเมตตาโมกขกรรม คือ คิดอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
- (๔) ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือ มิได้ห้ามมิให้เข้าบ้านเรือน
- (๕) ด้วยให้อามิสทาน

ข้อ ๖๐ ถาม. คำว่า คารวะ มีความหมายว่าอย่างไรบ้าง มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดง
พร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. คำว่า คารวะ หมายความว่า ความเคารพ มี ๖ อย่าง คือ

- ๑. พุทธคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในพระพุทธเจ้า
- ๒. ธรรมคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในพระธรรมเจ้า
- ๓. สังฆคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในพระสงฆ์เจ้า
- ๔. ลิกขาคารวตา ความเอื้อเฟื้อในการศึกษา
- ๕. อัปปรมาทคารวตา ความเคารพในความไม่ประมาท
- ๖. ปฏิสันถรณคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในปฏิสันถารคือการต้อนรับปราศรัย
มีคำอธิบายว่า

การคำนับ นอบน้อม กราบไหว้บูชา ลูกขึ้นต้อนรับ และส่งอาสนะให้ ให้หนทาง เป็นต้น
ตลอดถึงการประพฤติปฏิบัติ จัดเป็นคารวะ คือ ความเคารพ

ในที่นี้ พุทธคารวตา ความเคารพเอื้อเฟื้อในพระพุทธเจ้านั้น มีเนกประการตามกำลัง
ศรัทธาปสาทะและความสามารถของวิญญูชนที่จะพึงกระทำ กล่าวโดยสังเขป ได้แก่ การที่
บุคคลมาปลุกศรัทธาปสาทะ ความเชื่อความเลื่อมใสเป็นไปในพระพุทธเจ้าอย่างมั่นคงแล้ว
แสดงตนเป็นพุทธมามกะ คือ ผู้นับถือพระพุทธเจ้าเป็นของๆ ตน พร้อมด้วยไตรทวาร แต่นั้น
ตั้งใจปฏิบัติตามศาสนาวาท ซึ่งเป็นคำสอนของพระองค์ตามกำลังความสามารถ เช่นนี้ชื่อว่า
ความเคารพเอื้อเฟื้อในพระพุทธเจ้า หรือคำนึงถึงพระพุทธคุณและพระพุทธรูปด้วยความ

ปรีชาของตน เพื่อปลูกความเชื่อความเลื่อมใสให้เจริญขึ้นโดยลำดับ แล้วยึดเอาเป็น ทัศนคติ เช่นนี้เรียกว่า ความเคารพเอื้อเฟื้อในพระพุทธเจ้า หนึ่ง การไม่เอ่ยปรารภถึง พระพุทธเจ้า เช่น เอาเรื่องของพระองค์มาล้อเล่นเพื่อความสนุกเฮฮา หรือเข้าไปในปูชนียสถาน เช่น พระสถูป พระเจดีย์ เป็นต้น แล้วทำการสักการะบูชากราบไหว้ เช่นนี้ แต่ละ อย่างๆ ก็ได้ชื่อว่า เป็นความเคารพเอื้อเฟื้อในพระพุทธเจ้า

การประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยซึ่งเป็นหน้าที่ของตน ให้เป็นธัมมาธิปไตย ปรารภธรรมเป็นการใหญ่ ชื่อว่า ความเคารพเอื้อเฟื้อในพระธรรม

ความระลึกนึกถึงคุณความดีของพระสงฆ์ แล้วทำการกราบไหว้ การลูกรับ การให้อาสนะ ตลอดจนเชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน และไม่แสดงอาการดูหมิ่นเป็นต้น ชื่อว่า เคารพในพระสงฆ์

การตั้งใจศึกษาเล่าเรียนในศิลปวิทยาทั้งที่เป็นคติโลกและคติธรรม โดยไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยอิทธิบาททั้ง ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และ วิมังสา โดยบริบูรณ์ เช่นนี้ชื่อว่า ความเคารพในการศึกษา ฯ

การบำเพ็ญความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ในสันดานเป็นต้นว่า ความเป็นผู้มีสติมั่นคง ระวังไม่ให้กำหนดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เช่นนี้ชื่อว่า ความเคารพในความไม่ประมาท ฯ

การไม่กระทำให้เป็นคนใจจืด ต้อนรับปราศรัยแขกผู้มาหา ด้วยความเคารพเอื้อเฟื้อตามสมควรแก่ฐานะานุรูปของเขา ชื่อว่า ความเคารพเอื้อเฟื้อในปฏิสันถาร ซึ่งแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ อามิสปฏิสันถาร ๑ ธัมมปฏิสันถาร ๑

การต้อนรับปราศรัย ว่าด้วยการให้พัสดุสิ่งของพอเหมาะแก่ความต้องการ เช่น ให้ปานะ น้ำดื่ม โภชนาหาร และที่พัก เป็นต้น เรียกว่า อามิสปฏิสันถาร

การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ที่เป็นไปโดยธรรม เช่น การแสดงตนตามฐานะที่สมควร และทำแขกผู้มานั้นให้ได้รับความยกย่องนับถือโดยเอื้อเฟื้อ สมควรแก่เขา เป็นต้น เรียกว่า ธัมมปฏิสันถาร

ข้อ ๖๑ ถาม. ธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกันด้วยความรู้สึกที่ดีนั้น เรียกว่าอะไร มีเท่าไร คือ

อะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. ธรรมที่เป็นเหตุให้ระลึกถึงกันด้วยความรู้สึกที่ดีนั้น เรียกว่า สาราณียธรรม มี ๖ อย่าง คือ

๑. การเข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยชวนชววยกิจธุระของเพื่อนกันด้วยกาย มีพยาบาลภิกษุไข้เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยชวนชววยในกิจธุระของเพื่อนกันด้วยวาจา เช่น วาจาสั่งสอน เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ คิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนกัน

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่หวังไว้บริโภคนผู้เดียว

๕. รักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่นๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น

๖. มีความเห็นร่วมกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่นๆ ไม่วิวาทกับใครๆ เพราะมีความเห็นผิดกัน ฯ

ข้อ ๖๒ ถาม. บุคคลประพฤตินั้นไรบ้าง จึงได้ชื่อว่า ลุอำนาจแก่อคติ ๔ ? จงแสดงพร้อม

คำอธิบายและคำอธิบาย

ตอบ.อคติ คือ ธรรมที่ไม่ควรประพฤติหรือไม่ควรถึง มี ๔ อย่าง คือ

๑. ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน ๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน

๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา ๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

อธิบายความว่า

คำว่า อคติ แปลว่า กิริยาไม่ควรประพฤติหรือไม่ควรถึงฯ อันบุคคลที่ทำอะไรไม่ซื่อตรง ดำรงอยู่ในสิ่งที่เป็นอนุติธรรมฝ่ายเดียว คดเคี้ยวเข้ากับตนและคนอื่น ด้วยอำนาจความรักบ้าง ด้วยอำนาจความชังบ้าง ด้วยอำนาจความเขลาบ้าง ด้วยอำนาจความกลัวบ้าง ชื่อว่า ลุอำนาจแก่อคติ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ประพฤตินี้ได้รับความทุกข์โทษโดยส่วนเดียว ทั้งเป็นเหตุทำให้คนอื่นเดือดร้อน เพราะไม่ได้ได้รับความยุติธรรมเสมอกัน เหตุนี้จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติ ฯ

ความประพฤติไม่เที่ยงธรรมด้วยอำนาจแห่งความรักกันและชังกัน ตัวอย่างเช่น อาจารย์มีศิษย์อยู่ ๒ คน เผอญศิษย์ ๒ คนนั้นทำความผิดด้วยกัน และอย่างเดียวกัน อาจารย์

ควรจะลงโทษเสมอกัน แต่กลับลงโทษแต่คนที่รักน้อย คนที่ชังนั้นมาก ดังนี้เรียกว่า **ลูอำนาจ แก่งนทาคติ และ โทสาคติ** ฯ

ความประพฤติไม่เที่ยงธรรมด้วยอำนาจแห่งความเขลาและความกลัว ตัวอย่างเช่น ผู้พิพากษาอรรถคดีไม่รู้จักฟังคำพยานและตัดสินผิด อย่างนี้ชื่อว่า **ลูอำนาจแต่โมหาคติ** และผู้พิพากษาบางคนตัดสินคดีด้วยความกลัว ผู้ที่ควรจะแพ้ กลับให้เป็นผู้ชนะ ด้วยเหตุบิดาของเขาเป็นผู้ดี เลยเกรงอำนาจบิดาของเขาเสีย อย่างนี้ชื่อว่า **ลูอำนาจแต่ภยาคติ** ฯ

ความลำเอียงเพราะความเขลานั้น หมายถึง บุคคลผู้กระทำกิจด้วยความประมาท เลินเล่อ แม้จะไม่มีเจตนาจะให้ผิดก็ตาม ถึงอย่างนั้นก็ยังติได้ว่า เป็นคนไม่รอบคอบ อันเป็นเหตุให้บุคคลอื่นเสียผลประโยชน์ ด้วยไม่ได้รับความยุติธรรมเสมอกัน เหตุนี้ท่านจึงจัดเป็นอคติ ฯ

อคติทั้ง ๔ ประการนี้ โมหาคติมีโทษมาก เพราะเป็นมโนกรรม และเป็นต้นเค้าของอคติทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า ผู้ใดประพฤติไม่เที่ยงธรรม ลูอำนาจอคติทั้ง ๔ ยศของผู้นั้นย่อมเสื่อมไป เหมือนพระจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น ส่วนบุคคลผู้ที่ประพฤติเที่ยงธรรม ไม่ลูอำนาจแก่อคติทั้ง ๔ ยศของผู้นั้นย่อมเจริญ เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น

ข้อ ๖๓ ทาม. จงแสดงความหมายและคำอธิบายในภัย ๔ อย่าง คือ ๑] ภัยจากคลื่น

๒] ภัยจากจระเข้ ๓] ภัยจากน้ำวน ๔] ภัยจากปลาร้าย ?

ตอบ. ภัยทั้ง ๔ อย่างนี้ มีความหมายและคำอธิบาย ดังต่อไปนี้

๑. ภัยจากคลื่น เรียกว่า **อุมิภัย** หมายถึง การอดทนต่อคำสั่งสอนไม่ได้ คือ เบื่อต่อคำสั่งสอน ซ้ำเกียจทำตาม

๒. ภัยจากจระเข้ เรียกว่า **กุมภิลภัย** เป็นภัยที่เกิดจากการเป็นคนเห็นแก่ปากแก่ท้อง ทนต่อความอดอยากไม่ได้ ล่วงละเมิดศีลอยู่เสมอ

๓. ภัยจากน้ำวน เรียกว่า **อาวัฏฏภัย** เพลิดเพลินในกามคุณ ทะยานอยากได้สุขยิ่งๆ ขึ้นไป

๔. ภัยจากปลาร้าย เรียกว่า **สุสุกาภัย** รักผู้หญิง

มีคำอธิบายไว้เป็นข้อๆ ดังนี้

ภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ ยังไม่รู้จักขนบธรรมเนียมแห่งพระธรรมวินัย จำเป็นที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์จะแนะนำสั่งสอนเธอว่า สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร ตั้งต้นแต่ให้รู้จักนิสสัย ๔

อภินิหาร ๔ ตลอดถึงได้รับขนบธรรมเนียมในการฉันอาหาร และถ้ายอจุจระ ปัสสาวะเป็นที่สุด เมื่อเธอเบื่อหน่าย ทำตามคำสอนไม่ได้เสียแล้ว ก็ได้ชื่อว่า อันตรายย่ำยีประการหนึ่ง

อนึ่ง ความเป็นอยู่ของภิกษุสามเณรเป็นการอยู่ได้โดยยาก ประการหนึ่งของการที่เย็นได้ของร้อน เพราะภิกษุสามเณรต้องอาศัยชาวบ้านเขาเลี้ยงชีพ เขาให้อย่างไร ก็ต้องบริโภคอย่างนั้น ช้ายังต้องเว้นการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงแล้วไปแล้วจนถึงรุ่งเช้าวันใหม่ ตามสิกขาบทบัญญัติอีกด้วย ถ้าเขามองไม่เห็นอาณิสัสสักคน คิดเห็นไปเสียอย่างอื่นว่า เมื่อเราเป็นคฤหัสถ์ ประการหนึ่งจะบริโภคสิ่งใด ในเวลาไหนก็ได้ เมื่อเธอเป็นคนเห็นแก่ปากแคะท้องเช่นนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่า เป็นอันตราย ประการหนึ่ง

กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่ารักใคร่ นำปรารถนา เป็นข้าศึกต่อการประพฤติพรหมจรรย์ ภิกษุสามเณรต้องสำรวมระวัง และพยายามละเว้นเสียให้ห่างไกล ถ้าภิกษุสามเณรยังยินดีเพลิดเพลินใฝ่ฝันอยู่เหมือนครั้งที่เป็นฆราวาส ซึ่งเคยอภินิหารอยู่ในสิ่งเหล่านี้ ย่อมเป็นเหตุให้กำเริบใจจนถึงทนบวชอยู่ไม่ได้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นอันตรายประการหนึ่ง

การเอาใจไปจดจ่อผูกใฝ่อยู่ในผู้หญิง ด้วยอำนาจความรักความใคร่ กอปรด้วยราคะ เรียกว่า รักผู้หญิง ฯ

ภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ ถ้าเกิดความรักผู้หญิงขึ้นเสียแล้ว ย่อมไม่เป็นอันจะตั้งใจศึกษาเล่าเรียนและการปฏิบัติของบรรพชิตให้บรรลุคุณความดีได้ต่อไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้จัดความรักผู้หญิงว่าเป็นอันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ อนึ่ง ขอรักผู้หญิงนี้มีโทษร้ายแรงยิ่งกว่าข้ออื่นๆ

การที่ท่านไม่กล่าวถึงภิกษุสามเณรผู้บวชเก่าด้วยนั้น เพราะภิกษุสามเณรเก่าๆ ได้เคยเป็นผู้ใหม่มาแล้ว ทั้งได้ผ่านพ้นอันตรายมาได้แล้ว แต่ถ้าไม่มีสติสังวร คอยระวังอยู่แล้ว อันตรายเหล่านั้นอาจกลับมาซ้ำได้ก็อีกเหมือนกัน เหตุฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นอันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่เท่านั้น

ข้อ ๖๔ ถาม. พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมิให้ประมาทในสถานะใดบ้าง ? จงแสดงพร้อม

คำอธิบาย

ตอบ. พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน คือ

๑. ไม่ประมาทในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต
๒. ไม่ประมาทในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต

๓. ไม่ประมาทในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต

๔. ไม่ประมาทในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก
มีอธิบายพอเป็นแนวปฏิบัติตามพุทธประสงค์ ดังต่อไปนี้

ความไม่ประมาท ได้แก่ ความไม่อยู่ปราศจากสติ ฯ

ความไม่ประมาทจะเกิดขึ้นได้นั้น เพราะอาศัยความรำพึงถึงความสิ้นไปและความเสื่อมไป ตัวอย่างเช่น บุคคลมารำพึงถึงความสิ้นไปและความเสื่อมไปของทรัพย์สมบัติ แต่นั่นก็ไม่ประมาทในอันที่จะรักษาเป็นต้น เมื่อมารำพึงถึงความสิ้นไปและความเสื่อมไปแห่งอายุสังขารของตน แต่นั่นก็ไม่ประมาทในอันที่จะบำเพ็ญกุศล ฯ

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ประเภทที่เป็นทุจริตเป็นฝ่ายปหานธรรม เป็นกิจที่ต้องละ ๑ ประเภทที่เป็นสุจริต เป็นธรรมที่ต้องภาวนา คือ บำเพ็ญให้เกิดขึ้น ๑ ถ้าบุคคลมีความประมาทมัวเมาในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เป็นต้นเสียแล้ว ย่อมไม่เป็นอันละความชั่วประพฤติความดีได้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงสอนให้ทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถานเหล่านี้

ข้อ ๖๕ ถาม. ธรรมเนียมที่บุคคลพึงเจริญอยู่เป็นนิตย์ ชื่อว่าอะไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง? และมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันอย่างไร? จงอธิบาย

ตอบ. ธรรมเนียมที่บุคคลพึงเจริญอยู่เป็นนิตย์ ชื่อว่า **อารักขกรรมฐาน** คือ ธรรมเนียมที่ควรตามรักษา มี ๔ อย่าง คือ

๑. **พุทธานุสสติ** การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าที่มีในพระองค์และทรงเกื้อกูลแก่ผู้อื่น

๒. **เมตตา** แผ่ไมตรีจิต คิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า

๓. **อสุภะ** พิจารณาร่างกายของตนและของผู้อื่นให้เห็นเป็นของไม่งาม

๔. **มรณัสสติ** นึกถึงความตายอันจะมีแก่ตน ฯ

อธิบายความว่า

คำว่า **อารักขกรรมฐาน** แปลว่า ธรรมเนียมที่ควรรักษา หมายความว่า ควรเจริญให้เกิดขึ้น เมื่อเจริญให้เกิดขึ้นแล้ว ธรรมเหล่านี้ก็กลับรักษาผู้เจริญมิให้ตกไปในที่ชั่ว ฯ

กรรมฐาน ๔ อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **“จตุรารักข”** ฯ

พระพุทธจรรยาซึ่งทรงบำเพ็ญมา ตลอดจนได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้เองโดยชอบ ชื่อว่า **พระปัญญาคุณ** การที่ทรงละสิ่งที่เป็นโทษ คือ อาสวกิเลส เครื่องเศร้าหมองได้หมด กับทั้งวาทนา คือ กิริยา กาย วาจา ที่กิเลสหมักหมมมานาน ทรงบริบูรณ์ด้วยความดีที่เป็นคุณธรรมโดยอเนกประการ ชื่อว่า **พระบริสุทธิคุณ** รวมพระคุณทั้ง ๒

ประการนี้ เป็นพระคุณที่มีในพระองค์ และระลึกถึงพระพุทธรูป ซึ่งมีพระบรมสันดานอันเต็มไปด้วยความเมตตากรุณาในหมู่สัตว์ซึ่งเราร้อนอยู่ด้วยเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้สัตว์ได้ฟังแล้วปฏิบัติตาม ดับเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์เสียได้ มิได้ทรงเห็นแก่ความลำบากทุกข์ยากเหน็ดเหนื่อยของพระองค์ นี่ชื่อว่า **พระมหากรุณาธิคุณ** เป็นพระคุณที่ทรงเกื้อกูลแก่ผู้อื่น การระลึกถึงคุณของพระพุทธรูปเจ้าดังบรรยายมานี้ เรียกว่า **พุทธานุสสติ** ๕

คุณของพระพุทธรูปเจ้ามีมากมาย แม้พระพุทธรูปเจ้าด้วยกันก็ไม่อาจพรรณนาให้หมดสิ้นได้ เมื่อกล่าวถึงพระคุณนามของพระองค์โดยสังเขป ก็มีอยู่ ๙ พระนาม คือ

๑. อรหิ	๒. สมมาสมพุทโธ	๓. วิชชาจรณสมบุนโน
๔. สุคโต	๕. โลกวิทู	๖. อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ
๗. สดถา เทวมนุสฺसानิ	๘. พุทโธ	๙. ภควา

รวมเป็น **พระปัญญาคุณ ๑ พระบริสุทธิคุณ ๑** ซึ่งจัดเป็นพระคุณที่มีในพระองค์ ๔ คุณบทข้างปลายรวมเป็น **พระมหากรุณาคุณ ๑** ซึ่งจัดเป็นพระคุณที่ทรงเกื้อกูลและผู้อื่น ๕ ระลึกถึงคุณของพระพุทธรูปเจ้าโดยย่อทั้ง ๓ อย่างนี้ เช่น บริกรรมว่า “อรหิ” หรือ “สมมาสมพุทโธ” ดังนี้ เป็นต้น เรียกว่า **เจริญพุทธานุสสติ** ๕

ความปรารถนาแห่งจิต เพื่อขอบพอสนิทสนมกับผู้อื่น เรียกว่า **เมตตา** ทางเกิดของเมตตาเบื้องต้น ฟังนึกถึงตนเทียบกับคนอื่นเสียก่อนว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ ฉันนั้น ดังนี้ เป็นต้น จัดเป็นทางให้เกิดเมตตา

การพิจารณาร่างกายนี้ทั้งมวลหรือแยกพิจารณาเป็นส่วนๆ เช่น เกสา ผม โลมา ขน นะขา เล็บ ทันตา ฟัน ตะโจ หนัง เป็นต้น ให้เห็นเป็นของปฏิภูลนำเกลียดโดยปกติของมันทั้งในกายตนและกายของผู้อื่น ถ้ายังไม่เห็นเป็นของปฏิภูล ต้องเพิ่มพูนพิจารณาขยายออกไปโดยมีสณฐาน คือ รูปร่าง โดยกลิ่น โดยที่เกิด โดยมีอยู่ ก็จะปรากฏเห็นว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นนั้น มีสีกไม่งาม มีสณฐานก็ไม่น่ารัก มีกลิ่นก็เหม็น มีที่เกิดที่อยู่ ล้วนแต่เป็นสังโสโครก เพราะเป็นของปฏิภูล ดังนี้เป็นอาทิ เรียกว่า **เจริญอสุภกรรมฐาน** ๕

การนึกถึงความตายอยู่เนืองๆ ว่า “ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน ความตายยั่งยืน เราจะพึงตายเป็นแน่” ดังนี้ เป็นต้น เรียกว่า **เจริญมรณานุสสติ** ๕

พุทธานุสสติ เป็นที่สบายแก่คน **สัทธาจริต** และเป็นคู่ปรับกับ **ถีนมิตถนิวรณ**
เมตตา เป็นที่สบายแก่คน **โทสจริต** และเป็นคู่ปรับกับ **พยาบาทนิวรณ**
อสุภะ เป็นที่สบายแก่คน **ราคะจริต** และเป็นคู่ปรับกับ **กามฉันทนิวรณ**

มรณานุสสติ เป็นที่สบายแก่คน พุทธจริต เป็นเครื่องบรรเทาความเมาในชีวิตได้
บรรเทาภามันหนึ่รณและอุทจจะกุกกจจนิรณลงได้ด้วย

ข้อ ๖๖ ถาม.บุคคลได้ชื่อว่า สัตบุรุษ [สัปบุรุษ] เพราะประกอบด้วยคุณธรรมอะไรบ้าง? จง
แสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. บุคคลผู้ประพฤติอยู่ในธรรม ๗ ประการนี้ ให้เป็นคุณธรรมประจำใจ ได้ชื่อว่า
สัตบุรุษ กล่าวคือ

๑. เป็นคนมีศรัทธา เชื่อมั่นในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อสิ่งที่มีสาระประโยชน์ โดยไม่ม่งมาย
๒. เป็นคนมีหิริ คือ ความละอายต่อบาปทุกชนิด ไม่ทำบาปทั้งในที่ลับและที่แจ้ง
๓. เป็นคนมีโอตตปปะคือความเกรงกลัวต่อผลของบาปที่จะมาถึงตน ไม่ซำกัเร็ว
๔. เป็นพหุสูต คือ เป็นคนสนใจในการศึกษาเล่าเรียนและประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง
โดยไม่เมินเฉย ขวนขวายแสวงหาความรู้อยู่เสมอ
๕. เป็นคนมีความเพียร ขวนขวายทำกิจการงานในทางที่ชอบ
๖. เป็นคนมีสติมั่นคง มีจิตสำนึกระลึกรู้สึกตัวอยู่เสมอ ในการทำกิจการงานทุกอย่าง ไม่
เผลอ ไม่ประมาท ทำในสิ่งที่ไม่เหมาะไม่ควร
๗. เป็นคนมีปัญญา พิจารณารู้จักสิ่งทีควรและไม่ควร รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่
เป็นประโยชน์

ข้อ ๖๗ ถาม. สัปปริสธรรม คือ ธรรมของสัตบุรุษ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. สัปปริสธรรม คือ ธรรมของสัตบุรุษ มี ๗ อย่าง คือ

๑. ธัมมัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ
๒. อตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักผล
๓. อตตัญญตา ความเป็นผู้จักตน
๔. มัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณ
๕. กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลา
๖. ปริสัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน
๗. ปุคคลปโรปริญญตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคลทีควรคบและไม่ควรคบ

ข้อ ๖๘ ถาม. สิ่งที่ได้ยากในโลกที่พระพุทธองค์ตรัสไว้มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดง

พร้อมคำอธิบายเหตุผล

ตอบ. สิ่งที่ได้ยากในโลกที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ มี ๕ ประการ คือ

๑. ทูลลโก พุทธามุปปาโท การอุบัติเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นสิ่งที่ทำได้โดยยาก เพราะต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลายโกฏิกัป

๒. ทูลลโก มนุสสัปปฎิลาโก การได้เกิดเป็นมนุษย์ เป็นสิ่งที่ทำได้โดยยาก เพราะกระทำกุศลด้วยกำลังที่หนักแน่น

๓. ทูลลภา สัทธาสัมปทา การถึงพร้อมด้วยศรัทธา เป็นสิ่งที่ทำได้โดยยาก เพราะต้องรู้และเข้าใจเหตุผลของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง แล้วเชื่อมั่นในสิ่งนั้นๆ อย่างถูกต้อง

๔. ทูลลภา พุทธสาสเน ปัพพัชชา การได้บรรพชาในพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ทำได้โดยยาก เพราะต้องอาศัยบุญบารมีเก่าที่สั่งสมมา และการตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ ทำความเพียรพยายามสร้างชาติในปัจจุบัน

๕. ทูลลกัง สัทธัมมัสสวณัง การได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ เป็นสิ่งที่ทำได้โดยยาก เพราะจะหาบุคคลที่ตั้งใจศึกษาค้นคว้าหาความรู้ ให้เกิดความกระจ่างแจ้งแล้ว นำมาบอกมาสอนมาแสดงโดยไม่ปนเปื้อนด้วยมานะ ทิฎฐิ วิจิกิจฉานนั้น หาได้ยากในโลกของปุถุชน

ข้อ ๖๙ ถาม. เพราะเหตุใด พระพุทธองค์จึงตรัสสิ่งทั้ง ๕ ประการนี้ว่า เป็นสิ่งที่ทำได้ ยากในโลก ? จงอธิบายเหตุผล และท่านมีวิธีการอย่างไร ที่จะทำให้สิ่งที่ทำได้ยากในโลกนั้นสำเร็จขึ้นมาได้ ?

ตอบ. เหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สิ่งนั้นๆ ได้ชื่อว่า เป็นสิ่งที่ทำได้ยากในโลก นั้น เพราะ

๑. การที่จะมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติเกิดขึ้นในโลกพระองค์หนึ่งๆ นั้น เป็นการยาก ต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลายโกฏิกัป

๒. การที่สัตว์ทั้งหลายผู้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์อันยาวไกลนี้ ต้องอาศัยบุญกุศลที่มีกำลังหนักแน่นพอ จึงจะมาก่อเกิดเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ถ้าบุญอ่อนกำลังไป การเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีสภาพอ่อน หรือกลายเป็นมนุษย์ไม่สมประกอบ เช่น บ้า ไม้ บอด หนวก เป็นต้น ซึ่งการเกิดเป็นมนุษย์เช่นนั้น ไม่ประเสริฐเลย เพราะโอกาสที่จะบำเพ็ญบุญบารมีก็มีน้อย หรือไม่มีเลย หรือถ้าสั่งสมอุปนิสัยมาไม่หนักแน่น การเกิดเป็นมนุษย์และการสืบต่อชีวิตด้วยการทำมาหาเลี้ยงชีพก็ลำบาก เนื่องจากมนุษย์ต้องดิ้นรนแสวงหาปัจจัยมาเกื้อหนุนอัตรภาพ

และสร้างเนื้อสร้างตัวสร้างครอบครัวให้มั่นคงเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อนึ่ง โลกมนุษย์นั้นเต็มไปด้วยภัยอันตรายมากมาย ทั้งภัยจากธรรมชาติ ภัยจากมนุษย์ด้วยกัน ภัยจากสัตว์ร้าย และภัยจากโรคร้ายต่างๆ ต้องระวังป้องกันเป็นอย่างดี ความสืบทอดแห่งชีวิตความเป็นมนุษย์ จึงจะอยู่ดีมีสุขได้ เพราะฉะนั้น การเกิดเป็นมนุษย์ จึงชื่อว่า เป็นของยาก

๓. การที่บุคคลจะได้ความเลื่อมใสศรัทธาในสิ่งที่ถูกที่ควรนั้น เป็นของยาก เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายถูกความไม่รู้ที่ประกอบด้วยความสงสัยลังเลใจในสิ่งทั้งหลายครอบงำอยู่ ไม่มี ความเชื่อมั่น เพราะไม่รู้ตามความเป็นจริง ทำให้หลงเชื่อในสิ่งที่ไร้สาระเสียโดยมาก

ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อนั้น มี ๔ ประการ คือ

๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม คือ เชื่อในเหตุ เชื่อว่าทำเหตุดี ต้องได้รับผลดี ทำเหตุชั่ว ต้องได้รับผลชั่วอย่างแน่นอน ไม่ชาตินี้ ก็ชาติหน้า หรือชาติต่อไป

๒) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม คือ เชื่อในผล เชื่อว่า สิ่งที่ดีที่เป็นประโยชน์ ต้องเกิดมาจากเหตุที่ดี สิ่งที่ไม่ดี ไม่เป็นประโยชน์ ที่ได้รับอยู่ ต้องมาจากเหตุที่ไม่ดี

๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตน ตนทำกรรมใดไว้ จะดีหรือชั่วก็ตาม ตนจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นอย่างแน่นอน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า พระองค์ตรัสรู้จริง ตรัสรู้ถูกต้อง ไม่ผิดพลาด โดยพระองค์เอง

บุคคลที่จะมีความศรัทธาในสิ่งที่ควรเชื่อเหล่านี้ได้นั้น ต้องประกอบด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑] ปุพเพ กตปุญญตา การได้ทำบุญในพระพุทธศาสนาไว้ในชาติปางก่อน

๒] ปฏิรูปเทสวาโส การได้อยู่ในประเทศที่สมควร บุคคลเป็นสมาธิปฏิรูป

๓] สัปปริสุตฺตนิสสโย การได้คบหาสมาคมกับสัตบุรุษ

๔] สัทธัมมัสสนัง การได้ฟังธรรมคำสอนของสัตบุรุษ

๕] อตฺตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ

เมื่อบุคคลประกอบด้วยเหตุเหล่านี้แล้ว จึงจะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ที่เรียกว่า สัทธาสัมปัตติ หรือ สัทธาสัมปทา ได้

๔. การที่บุคคลจะได้มีโอกาสได้บรรพชาถือเพศเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนานั้น ก็ เป็นสิ่งที่หาได้ยาก เพราะการที่บุคคลจะได้เกิดมาเป็นมนุษย์ พบพระพุทธศาสนา ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีจิตใจเด็ดเดี่ยวอดทน ในการประพฤติพรหมจรรย์ โดยไม่เห็นแก่ความอดยากลำบาก เพราะชีวิตของนักบวชต้องอาศัยบุคคลอื่นเลี้ยงชีพ บางทีปรารภนาของ

ร้อน กลับได้ของเย็น บางทีปรารถนาของเย็น กลับได้ของร้อน เขาให้อย่างไร ก็ต้องบริโภคนั้น อย่างนั้น ต้องทำตนให้เขาเลี้ยงง่าย

๕. การที่บุคคลจะมีโอกาสได้ฟังพระสัทธรรมคำสอนของสัทบุรุษ มีพระพุทธเจ้า เป็นต้น นั้น ก็เป็นสิ่งที่หาได้ยาก บุคคลอื่นที่นอกจากพระอริยเจ้า ที่จะมีความรู้ความเข้าใจในสังขธรรมตามความเป็นจริง แล้วนำมาชี้แจงแสดงเปิดเผยให้บุคคลอื่นได้รู้ได้เข้าใจนั้นก็เป็นการยาก เพราะบุคคลทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำไม่ให้รู้และเข้าใจกระจ่างแจ้งตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ที่ชื่อว่า หาได้ยากในโลกนั้น ดังมีอธิบายแล้ว ฉะนั้นแล

วิธีการที่จะทำให้สิ่งที่หาได้ยากในโลกเหล่านี้ สำเร็จขึ้นมาได้นั้น ต้องเป็นผู้ตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ ประกอบด้วยสัมมาปฏิบัติ กล่าวคือ

๑. ตั้งตนให้อยู่ในศรัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสในคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้นอย่างมั่นคง

๒. ตั้งตนให้อยู่ในศีลตามสมควรแก่ภาวะของตน และในกุศลกรรมบถ ๑๐

๓. ตั้งตนให้อยู่ในจาคะคือการเสียสละบริจาคทานให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น

๔. ตั้งตนให้อยู่ในปัญญาคือพิจารณาสังขารโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. ตั้งตนให้อยู่ในความเป็นผู้แสวงหาประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน

เมื่อบุคคลนั้นตั้งตนไว้ในทางที่ชอบประกอบด้วยสัมมาปฏิญัตินี้แล้ว ย่อมมุ่งมั่นในการประพฤติปฏิบัติตัดกายวาจาใจให้เป็นไปในทางที่ชอบประกอบด้วยคุณความดี ย่อมเพียรเพื่อละอกุศลที่เคยทำมาแล้วให้เบาบางและหมดไปในที่สุด ย่อมเพียรระงับอกุศลธรรมใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมเพียรเพื่อสร้างกุศลใหม่ที่ยังไม่เคยเกิดให้เกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงคงอยู่และพอกพูนให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาย่อมถึงพร้อมด้วยบุญบารมีธรรมทั้งหลาย อันเป็นปัจจัยนำไปสู่ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏฏ์ในที่สุด เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงจัดว่า เป็นมงคลอันสูงสุด

ข้อ ๗๐ ถาม. การอุปบัติเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้านั้น ย่อมยังคุณประโยชน์ให้สำเร็จแก่ประชาสัตว์อย่างไรบ้าง? จงอธิบายเหตุผลโดยละเอียด

ตอบ. ตามธรรมดาของดีของประเสริฐนั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มิได้เสมอ และย่อมหาได้ยาก แต่ถ้าหากว่ามีขึ้นแล้ว ย่อมนำประโยชน์สุขมีประการต่างๆ มาสู่สัตว์ทั้งหลายเป็นอันมาก

อุปมาเหมือน “ฝนเงิน ฝนทอง” ซึ่งถ้าตกลงมาในที่แห่งหนึ่งแห่งใดแล้ว ผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้น ย่อมได้รับความสุขสบายอย่างหาประมาณมิได้ แต่โอกาสที่จะมีฝนเงินฝนทองตกลงมานั้น เป็นไปได้โดยยาก ชื่อนี้ฉันใด โอกาสจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกนั้น สัตว์ทั้งหลายที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระพุทธองค์แล้ว ย่อมได้มีโอกาสบำเพ็ญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันเป็นเหตุที่จะให้ได้มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ในชาตินี้ หรือในชาติต่อๆ ไปโดยแน่นอน

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้ เมื่อว่าโดยการทำงานที่กระทำแล้ว ก็ได้แก่ ทาน ๑ ศีล ๑ ภาวนา ๑ ที่เป็นวิวัฏฏนิสสิตกุศล คือ กุศลที่เป็นไปเพื่อพระนิพพานอันหลุดพ้นจากวัฏฏะและเป็นธัมมาธิปไตย คือ ยึดธรรมเป็นใหญ่เป็นที่ตั้ง นั่นเอง

ทาน ศีล ภาวนา ที่เป็นวิวัฏฏนิสสิตกุศลนั้น หมายความว่า การบำเพ็ญทานกัฏฐิ การรักษาศีลกัฏฐิ การเจริญสมถภาวนาและการเจริญวิปัสสนาภาวนากัฏฐิ ผู้นั้นต้องมุ่งหวังในโพธิญาณอย่างใดอย่างหนึ่งและพระนิพพานเท่านั้น มิได้มุ่งหวังในภอกสมบัติและภวสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเลย

ทาน ศีล ภาวนา ที่เป็นธัมมาธิปไตยนั้น หมายความว่า การบำเพ็ญทานกัฏฐิ การรักษาศีลกัฏฐิ การเจริญสมถะและวิปัสสนากัฏฐิ มิได้ถือตัวหรือถือโลกเป็นใหญ่ ย่อมถือเอาธรรมและประโยชน์ของศาสนาเป็นใหญ่ กล่าวคือ มุ่งหวังในโพธิญาณอย่างใดอย่างหนึ่งและพระนิพพานเช่นเดียวกันกับกุศลที่เป็นวิวัฏฏนิสสิตกุศล

ส่วนทาน ศีล ภาวนา ที่เป็นวิวัฏฏนิสสิตกุศลกัฏฐิ หรือที่เป็นโลกาธิปไตยกัฏฐิ อตตาทิปไตยกัฏฐิ ถึงแม้เป็นเวลาวางจากพระพุทธศาสนา ก็ย่อมสร้างกันได้โดยไม่ยาก เพราะปกตินิสัยของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อเวลาที่จะบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญสมถะนั้น ย่อมตั้งใจปรารถนาในภอกสมบัติ คือ ทรัพย์สินเงินทอง ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขต่างๆ และย่อมปรารถนาในภวสมบัติ คือ ต้องการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม เหล่านี้ ทานกุศล ศีลกุศล ภาวนากุศล ชนิดนี้ เรียกว่า วิวัฏฏนิสสิตกุศล

หรือบางที เมื่อเวลาบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนานั้น ปรารถนาตนเองเป็นส่วนมาก เช่น เลือกสถานที่ เลือกบุคคล เลือกเวลา มิได้นึกถึงประโยชน์ของศาสนาและศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ ของบุคคลผู้นั้นๆ เลย นึกถึงแต่โลภะของตนเป็นใหญ่เท่านั้น

การเลือกสถานที่ คือ มีสถานที่อยู่ ๒ แห่งๆ หนึ่งเป็นสถานที่ๆ มีการสอนการเรียนพระปริยัติธรรมอย่างสมบูรณ์ หรือเป็นสถานที่ที่มีการปฏิบัติสมถะวิปัสสนาที่ถูกต้องตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา ส่วนอีกแห่งหนึ่ง เป็นสถานที่ที่มีการสอนการเรียนการแสดงธรรมที่

เกี่ยวกับวิชาทางโลก หรือมีการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตามแนวของพุทธศาสนา สำหรับบุคคลที่ปรารถนาตนเองเป็นใหญ่ นั่น ไม่ได้คิดถึงประโยชน์ของศาสนาเป็นใหญ่ คิดถึงแต่การที่จะมีชื่อเสียง มีหน้าตา มีอำนาจที่ตนจะได้รับเท่านั้น ฉะนั้น สถานที่แห่งนั้น ถึงแม้ว่า จะมีประโยชน์ในศาสนา หรือถ้าไปแล้วก็จะได้รับประโยชน์ในวิชาความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมะก็ตาม แต่ถ้าบุคคลไปบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ศึกษาเล่าเรียนแล้ว ไม่ได้รับสิ่งตอบแทนตามที่ตนปรารถนา บุคคลนั้นก็ไม่ใช่ หรือถึงหากว่าจะมีการเสียสละบริจาคทรัพย์ทำบุญบ้าง ก็ทำเพียงเล็กน้อย ไม่ได้มีเจตนาจะทำจริงๆ เลย

ส่วนอีกสถานที่หนึ่ง ถึงแม้ไม่มีประโยชน์ต่อทางศาสนาก็ตาม แต่เมื่อไปแล้วจะได้รับการยกย่อง มีชื่อเสียง มีหน้าตา หรือจะได้รับสิ่งตอบแทนจากคนหมู่นั้น แล้วบุคคลผู้ปรารถนาในการยกย่อง สรรเสริญ มีชื่อเสียง มีหน้าตา เป็นต้น ก็มีความเต็มใจที่จะไป ณ ที่นั้น เพื่อบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จะหมดเปลืองทรัพย์สมบัติและเวลาไปเท่าไร ก็ไม่ว่า จะลำบากเท่าไร หรือหนทางที่จะไปนั้น จะไกลเท่าไรก็ไม่หวั่น ทาน ศีล ภาวนา กุศลชนิดนี้ เรียกว่า **กุศลอัตตาริปีตย** ประการหนึ่ง

การเลือกบุคคลนั้น คือ มีบุคคลอยู่ ๒ จำพวก จำพวกหนึ่งมีศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ มีการปฏิบัติดี ผู้ที่ไปหา ติดต่อแล้วจะได้ประโยชน์เกี่ยวกับความรู้ในทางธรรมหรือความรู้ในทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ไม่มีการสรรเสริญ เยินยอโดยเห็นแก่หน้ากัน สรรเสริญกันด้วยความดีเท่านั้น

สำหรับพวกที่ปรารถนาเป็นใหญ่ นั้น ย่อมชอบไปหาบุคคลจำพวกที่ ๒ เพราะว่าไปแล้ว ก็ได้รับการยกย่อง มีชื่อเสียง มีหน้าตา ได้รับสิ่งตอบแทนจากบุคคลเหล่านั้น ฉะนั้น จึงยินดีที่จะไปบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา กับบุคคลจำพวกนี้ โดยจะหมดเปลืองไปเท่าไร ลำบากเท่าไรก็ไม่ว่า ทาน ศีล ภาวนา กุศลชนิดนี้ เรียกว่า **กุศลอัตตาริปีตย** ประการหนึ่ง

การเลือกเวลา คือ ในการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนานั้น จะต้องทำในเวลาที่มีคนมาอยู่ในที่นั้นมากๆ เพื่อจะได้ให้คนเหล่านั้น แลเห็นว่าตนกำลังบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนาอยู่ เป็นการอวดเขา ถ้าเวลาใดยังไม่มีคนมาก ก็จะไม่ทำ ทาน ศีล ภาวนา กุศลชนิดนี้ เรียกว่า **กุศลอัตตาริปีตย** ประการหนึ่ง

กุศลที่เป็นวิภูษิตกุศล โลกานิพัตยกุศล และอัตตาริปีตยกุศล ที่ได้กล่าวมาแล้วนี้เป็นกุศลชนิดที่สมควรจะสร้างกัน ในสมัยที่ว่างจากพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่สมควรที่จะให้เป็นไปในระหว่างที่ยังมีพระพุทธรูปอยู่เลย

สำหรับกุศลที่เป็นวิวิธนิสสิตกุศล และธัมมาธิปไตย อันเกี่ยวข้องกับโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้น ย่อมสร้างขึ้นไม่ได้ในเวลาที่ว่างจากพระพุทธานุศาสนนาโดยแน่นอน เพราะว่า ความรู้ในเหตุและผลของสัตว์ทั้งหลายในสมัยนั้น ยังมีไม่เพียงพอ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายที่ได้มี โอกาสสร้างกุศลที่เป็นวิวิธนิสสิต และธัมมาธิปไตยนั้น ก็เพราะว่า มีความรู้ในเหตุและผล เพียงพอ ในการที่จะมีความรู้ในเหตุและผลเพียงพอนั้น ก็ต้องอาศัยศาสนาของพระสัมมาสัม พุทธเจ้านั่นเอง และพระพุทธานุศาสนนาก็ยังคงดำรงอยู่ได้อีกประมาณ ๒,๕๐๐ ปีเท่านั้น ต่อจากนั้นแล้ว ก็เป็นเวลาว่างจากพระพุทธานุศาสนนาอีก เป็นเวลานานนับประมาณมิได้ กว่า จะถึงศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย์จะมาบังเกิดในโลกมนุษย์อีก ด้วยเหตุนี้พระสัมมาสัม พุทธเจ้าจึงทรงแสดงว่า “ทุลลโภ พุทฺธูปาโท โลกสุมิ” เวลาที่จะได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บังเกิดขึ้นในโลกนั้นเป็นสิ่งที่หาได้โดยยาก

ข้อ ๗๑ ถาม. การได้เกิดเป็นมนุษย์นั้น ย่อมยังคุณประโยชน์ให้สำเร็จ อย่างไรบ้าง ? จง อธิบายเหตุผลโดยละเอียด

ตอบ. การที่สัตว์ทั้งหลายผู้เวียนว่ายตายเกิดอยู่สังสารวัฏอันยาวนานนี้ มีโอกาสน้อย ที่จะได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้น เพราะการเกิดเป็นมนุษย์ ต้องอาศัยบุญกุศลที่มีกำลังหนักแน่น เพราะการเกิดเป็นมนุษย์นั้น ต้องมีความอดทนต่อสภาพแวดล้อม ความหนาว ความร้อน หิว กระหาย เหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน อีกทั้งเชื่อโรคต่าง ๆ มากมาย ต้องทนต่อ ความลำบากในการทำมาหาเลี้ยงชีพ เป็นต้น อนึ่ง การเกิดเป็นมนุษย์นั้น ต้องอาศัยกุศลที่ สมบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล และหรืออุปปราปรเจตนา เป็นกุศลจิตที่สมบูรณ์ ถ้าเกิดด้วยมหา กุศลที่ไม่สมบูรณ์ ก็จะเป็นมนุษย์ไม่สมประกอบ [คนปัญญาอ่อน] เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว โอกาสที่ จะบำเพ็ญกุศลการมีสืบต่อไปในภพชาติหน้า หรือการที่จะรับรู้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ก็ เป็นไปได้ยาก ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า ทุลลโภ มนุสฺสูปปฏฺฐาโก การเกิดเป็น มนุษย์ เป็นสิ่งที่สัตว์ได้โดยยาก

ข้อ ๗๒ ถาม. การได้เกิดเป็นเทวดาหรือเป็นพรหมนั้น เป็นการเกิดขึ้นได้โดยง่ายหรืออย่างไร พระพุทธองค์จึงไม่ตรัสว่า เทวดาปฏฺฐาโก ทุลลโภ หรือ พรหมูปปฏฺฐาโก ทุลลโภ แต่ตรัสเพียงว่า มนุสฺสูปปฏฺฐาโก ทุลลโภ เท่านั้น ข้อนี้จะอธิบายว่าอย่างไร ? จง อธิบายยกเหตุผลประกอบ

ตอบ. การได้เกิดเป็นเทวดาหรือเป็นพรหมนั้น จะว่าเป็นการเกิดขึ้นได้โดยง่ายนั้น ก็ไม่ใช่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้โดยยาก เหมือนกัน แต่ว่าการเกิดเป็นมนุษย์นั้น เป็นพื้นฐานของการสร้างคุณความดีและสั่งสมบารมีธรรมได้ทุกอย่าง โดยเฉพาะเรื่องทานกุศล ซึ่งเป็นกุศลที่เป็นบาทเบื้องต้น และเป็นฐานให้แก่บารมีอื่นๆ ได้เกิดขึ้นด้วยแล้วนั้น ในมนุษย์โลกสามารถกระทำได้อย่างกว้างขวาง เพราะบุคคลผู้เป็นปฏิภาณ คือ ผู้รับทานนั้น มีมากมายหลายจำพวกด้วยกัน คือ ทั้งสมณะ พราหมณ์ ฤาษีชีไพร นักบวชต่างๆ และพระภิกษุสามเณรตลอดถึงพวกราช วนิพก คนอนาถา คนกำพร้า คนเดินทางไกล เป็นต้น สามารถหาบุคคลที่จะรับทานได้ง่าย ส่วนในเทวโลก คือ เทวดาและพรหมนั้น โอกาสในการทำทานกุศล ก็เป็นไปได้ยาก ซึ่งเทวดาบางคน มีท้าวสักกเทวราช หรือ พระอินทร์ เป็นต้น ในยามบุญเหลือน้อยต้องลงมาทำบุญในมนุษย์โลก เพื่อเสริมบุญกุศลราศีเสริมรัศมีของตนให้มากขึ้น ดังนั้นเป็นตัวอย่าง ฉะนั้น ในเทวโลก โอกาสที่จะทำกุศลจึงมีน้อย โดยมากอยู่เสวยบุญเก่าของตนจนกว่าจะหมดอายุขัย แล้วก็กลับเวียนว่ายตายเกิดในภพอื่นๆ อีกต่อไป นอกจากเทวดา หรือพรหม ผู้สั่งสมบุญบารมี ผู้เป็นสัมมาทิฐิ มีแนวทางที่จะทำกุศลด้วยตนเองได้ ก็หาโอกาสและวิธีการในการสร้างเสริมบุญบารมีด้วยวิธีการเจริญภาวนา อันเป็นกุศลที่สามารถทำได้ง่ายในเทวโลก เพราะวิสมาคารมณ คือ อารมณ์อันเป็นปฏิบัติต่อการเจริญภาวนานั้น มีน้อย และเทวดา พรหม ทั้งหลาย ไม่ต้องขวนขวาย ตระเกียกตะกายในการทำมาหาเลี้ยงชีพ หรือประกอบกิจต่างๆ เหมือนกับมนุษย์ จึงมีโอกาสนในการทำภาวนากุศลได้มากกว่ามนุษย์โลก

อนึ่ง บุญกุศลอย่างอื่น ไม่ว่า จะเป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ กิเลส หรือบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ กิเลส ในมนุษย์โลก สามารถทำได้ทุกอย่าง เพราะบุคคลผู้เป็นฐานรองรับในการทำกุศลนั้นๆ มีอยู่ครบบริบูรณ์นั่นเอง ฉะนั้น ในมนุษย์โลก จึงสมบูรณ์ด้วยฐานแห่งการบำเพ็ญบุญเสริมบารมีธรรมให้ยิ่งๆ ขึ้นได้โดยง่าย ฉะนั้น การเกิดเป็นมนุษย์ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า หาได้ยากในโลก จึงไม่ทรงตรัสว่า เทวดาปฏิลาโก ทูลลโก หรือ พรหมปฏิลาโก ทูลลโก ดังพรรณนามาฉะนี้

ข้อ ๗๓ ถาม. เพราะเหตุใด พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ที่เรียกว่า สัทธาสมบัติ หรือ สัทธาสัมปทา นั้น จึงเป็นสิ่งที่หาได้ยากในโลก ? จงอธิบายเหตุผลโดยละเอียด

ตอบ. การที่สัตว์ทั้งหลายจะได้ความศรัทธาเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย เชื่อกรรมและผลของกรรม เป็นต้น โดยถูกต้อง และมั่นคงนั้น ก็เป็นการยาก เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้ยังเป็น

ปุถุชน กิเลสหนาอยู่ มักตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งโลภะ มักเห็นแก่ตัว เห็นแก่ปากแก่งท้อง เห็นแก่ผลประโยชน์ของตน สิ่งใดหรือบุคคลใดสามารถสนองความต้องการของตนได้ ก็ศรัทธาในสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้น หรือตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งโทสะ ความขัดเคืองความพยาบาทปองร้าย ความจองล้างจองผลาญกัน ไม่มีโอกาสที่จะคิดถึงที่พึงทางด้านจิตใจ หรือตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งโมหะ ไม่รู้สภาพธรรมทั้งหลาย ตามความเป็นจริง หรือตกอยู่ภายใต้แห่งทิฏฐิ มีความคิดความเห็นไปในทางที่ผิดต่อมรรคาแห่งสัมมาทิฏฐิ หรือตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งมานะ มักถือตนเสมอท่าน หรือตกอยู่ภายใต้แห่งวิจิกิจจา มักลั่นเลสงสัย ไม่ตกลงใจมุ่งมั่นในวัตถุหรือบุคคลอันเป็นที่ตั้งแห่งความศรัทธานั้นๆ เพราะฉะนั้น การที่บุคคล จะมีความศรัทธาที่มั่นได้นั้น จึงเป็นการได้โดยยาก ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์ จึงทรงตรัสว่า “**ทูลุภา สทุธาสมปตติ**” ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา เป็นสิ่งที่บุคคลพึงได้โดยยาก

ข้อ ๗๔ ถาม. บุคคลมีความเชื่อเช่นใดบ้าง จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาอย่างแท้จริง ที่เรียกว่า **สัทธาสัมปัตติ** หรือ **สัทธาสัมปทา** ? และเมื่อบุคคลที่ถึงพร้อมด้วยศรัทธาอย่างแท้จริงอย่างนั้นแล้ว ย่อมยังประโยชน์สำเร็จอย่างไรบ้าง? จงแสดงพร้อมคำอธิบายโดยละเอียด

ตอบ. บุคคลมีความเชื่อดังต่อไปนี้ จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาอย่างแท้จริง ที่เรียกว่า **สัทธาสัมปัตติ** หรือ **สัทธาสัมปทา** คือ

๑. **กัมมสัทธา** เชื่อกรรม คือ เชื่อในเหตุ เชื่อว่าทำเหตุดี ต้องได้รับผลดี ทำเหตุชั่ว ต้องได้รับผลชั่วอย่างแน่นอน ไม่ชาตินี้ ก็ชาติหน้า หรือชาติต่อไป

๒. **วิปากสัทธา** เชื่อผลของกรรม คือ เชื่อในผล เชื่อว่า สิ่งที่ดีที่เป็นประโยชน์ ต้องเกิดมาจากเหตุที่ดี สิ่งที่ไม่ดี ไม่เป็นประโยชน์ ที่ได้รับอยู่ ต้องมาจากเหตุที่ไม่ดี

๓. **กัมมัสสกตาสัทธา** เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของๆ ตน ตนทำกรรมใดไว้ จะดีหรือชั่วก็ตาม ตนจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น อย่างแน่นอน

๔. **ตถาคตโพธิสัทธา** เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่า พระองค์ตรัสรู้จริง ตรัสรู้ถูกต้อง ไม่ผิดพลาด โดยพระองค์เอง

และเมื่อบุคคลที่ถึงพร้อมด้วยศรัทธาอย่างแท้จริงอย่างนั้นแล้ว ย่อมยังประโยชน์สำเร็จดังนี้

๑. ย่อมตั้งตนให้อยู่ในศีล ตามสมควรแก่ภาวะของตน และในกุศลกรรมบถ ๑๐

๒. ย่อมตั้งตนให้อยู่ในจาคะ คือ การเสียสละ บริจาคทาน ให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น

๓. ย่อมตั้งตนให้อยู่ในปัญญา คือ พิจารณาสังขาร โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๔. ย่อมตั้งตนให้อยู่ในความไม่ประมาท โดยฐานะ ๔ คือ

๑] ไม่ประมาทในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต

๒] ไม่ประมาทในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต

๓] ไม่ประมาทในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต

๔] ไม่ประมาทในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูกต้อง

หรืออีกนัยหนึ่ง

๑] ระวังใจไม่ให้กำหนัด ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด

๒] ระวังใจไม่ให้ขัดเคือง ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง

๓] ระวังใจไม่ให้หลง ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง

๔] ระวังใจไม่ให้มัวเมา ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

๕. ย่อมตั้งตนให้อยู่ในความเป็นผู้แสวงหาประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน

ข้อ ๗๕ ถาม. บรรพชิตมีกี่ประเภท คือใครบ้าง? จงแสดงคำอธิบายโดยละเอียด

ตอบ. บรรพชิต มี ๔ จำพวก คือ

๑. **ปัญญาบรรพชิต** ผู้บวชด้วยปัญญา ด้วยการเห็นประโยชน์ของการบวช และเห็นโทษของการเป็นฆราวาส เห็นภัยในวัฏสงสาร จึงออกบวชเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน อันเป็นที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

๒. **ศรัทธาบรรพชิต** การบวชด้วยศรัทธาโดยมีความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย เชื่อในกรรมและผลของกรรม เชื่อในภพนี้ ภพหน้า เมื่อมีความเชื่ออย่างนี้ ก็ออกบวช

๓. **ภยาบรรพชิต** การบวชเพื่อหลบหลีกภัย บวชเพราะกลัวต่อความลำบากในทางโลก ที่เกี่ยวกับอาชีพบ้าง เกี่ยวกับราชภัยบ้าง เกี่ยวจรัณหามาหากินบ้าง ต้องการอยู่สบายๆ เป็นต้นเหล่านี้แล้วออกบวช การบวชชนิดนี้เป็นไปด้วยอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ ถีนะ มিতระ

๔. **ตัณหาบรรพชิต** การบวชด้วยอำนาจตัณหา มานะ ทิฏฐิ โดยมีความคิดเห็น หรือได้ยินว่า ผู้ที่บวชเป็นบรรพชิตนั้น สมบูรณ์ด้วยลาภสักการะ ยศ ชื่อเสียง มีคนนับหน้าถือตา ให้ความเคารพ อ่อนน้อม อยู่ดีมีความสุข และมีสิทธิเสรีภาพมาก ยิ่งกว่าสามัญชนทั่วไป ก็เกิด

ความยินดีในเพศบรรพชิต จึงเข้ามาบวชเพื่อแสวงหาลาภสักการะ ชื่อเสียง เกียรติยศ โดยมี
 ขอบธรรม ไม่สนใจในฐะที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา

๕. โมหบรรพชิต บวชด้วยความหลงงมงาย ไม่เข้าใจตามเป็นจริง โดยมากบวชตาม
 ประเพณี หรือถูกบังคับ หรือถูกชักชวนให้บวช

ข้อ ๗๖ ถาม. บรรพชิตแบบไหน ชื่อว่า บวชถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า
 บรรพชิตแบบไหนชื่อว่าบวชไม่ถูกต้อง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบายเหตุผลโดยละเอียด

ตอบ. ปัญญาบรรพชิต กับ ศรัทธาบรรพชิต ชื่อว่า บวชถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย
 ของพระพุทธเจ้า เพราะว่า

ปัญญาบรรพชิต นั้นเป็นผู้บวชด้วยปัญญา ด้วยการเห็นประโยชน์ของการบวช และ
 เห็นโทษของการเป็นฆราวาส ผู้ที่ออกบวชโดยอาการอย่างนี้ ย่อมรักษาในจาคูปาริสุทธิศีล ๔
 อย่างมั่นคง และตั้งใจศึกษาเล่าเรียนในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา เชื้อฟังและ
 ปฏิบัติตามโอวาทของพระอุปัชฌาย์อาจารย์ เป็นอย่างดี

ศรัทธาบรรพชิต นั้นเป็นผู้บวชด้วยศรัทธาโดยมีความเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย
 เชื่อในกรรม และผลของกรรม เชื่อในภพนี้ ภพหน้า เมื่อมีความเชื่ออย่างนี้ ก็บวช เมื่อบวช
 แล้วก็รักษา จาคูปาริสุทธิศีล ๔ อย่างมั่นคง และตั้งใจปฏิบัติสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา
 โดยส่วนตัว เรียกว่า ปฏิบัติในฝ่ายวิปัสสนาธุระ

ส่วนบรรพชิตอีก ๓ จำพวก คือ ภัยาบรรพชิต ตัณหาบรรพชิต และ โมหบรรพชิตนั้น
 ชื่อว่า บวชไม่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า เพราะว่า

ภัยาบรรพชิต การบวชเพื่อหลบหลีกภัย เป็นการบวชโดยไม่เกี่ยวกับปัญญาและ
 ศรัทธา แต่บวชเพราะกลัวต่อความลำบากในทางโลก ที่เกี่ยวกับอาชีพบ้าง เกี่ยวกับราชภัย
 บ้าง เกียจคร้านทำมาหากินบ้าง ต้องการอยู่สบายๆ เป็นต้นเหล่านี้แล้วออกบวช การบวช
 ชนิดนี้เป็นไปด้วยอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ ถีนะ มิตถะ ฉะนั้น บุคคลประเภทนี้ เมื่อบวช
 แล้วจึงไม่สนใจในการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม และไม่สนใจในการปฏิบัติ เป็นคนมี
 จิตใจอ่อนแอ ขาดความอดทนต่อความลำบาก แม้มีกัลยาณมิตร คอยแนะนำชักชวนให้ศึกษา
 และปฏิบัติ ก็ไม่เอา หรือทำไปไม่ตลอด โดยอ้างเหตุต่างๆ นานา

ตัณหาบรรพชิต การบวชด้วยอำนาจตัณหา มานะ ทิฎฐิ มิได้เกี่ยวกับปัญญาและ
 ศรัทธา แต่ประการใด แต่มีความเห็น หรือได้ยินว่า ผู้ที่บวชเป็นบรรพชิตนั้น สมบูรณ์ด้วย
 ลาภสักการะ ยศ ชื่อเสียง มีคนนับหน้าถือตา ให้ความเคารพ อ่อนน้อม อยู่ดีมีความสุข และมี

สิทธิเสรีภาพมาก ยิ่งกว่าสามัญชนทั่วไป ก็เกิดความยินดีในเพศบรรพชิต จึงเข้ามาบวชเพื่อ แสวงหาลาภสักการะ ชื่อเสียง เกียรติยศ โดยมีชอบธรรม ไม่สนใจในฐะที่สำคัญทาง พระพุทธศาสนา

โมหบรรพชิต บวชด้วยความหลงมกมาย ไม่เข้าใจตามความเป็นจริง โดยมากบวชตาม ประเพณี หรือถูกบังคับ หรือถูกชักชวนให้บวช ฉะนั้น บุคคลประเภทนี้ เมื่อบวชแล้ว จึงไม่ สนใจในการศึกษาเล่าเรียน และการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมวินัย ปลดปล่อยเวลาให้ ล่วงเลยไป โดยเปล่าประโยชน์ หรือกลับทำสิ่งที่เป็นโทษ ทั้งแก่ตนเอง เพื่อนสหธรรมิกและ พระศาสนาอีกด้วย

ข้อ ๗๗ ถาม. การได้มีโอกาสฟังธรรมของสัตบุรุษนั้น ย่อมยังคุณประโยชน์ให้สำเร็จอย่างไร

บ้าง ? จงอธิบายเหตุผลโดยละเอียด

ตอบ. การได้มีโอกาสฟังธรรมของสัตบุรุษนั้นย่อมยังคุณประโยชน์ให้สำเร็จได้ดังนี้

คำว่า ธรรมของสัตบุรุษ หรือที่เรียกว่าพระสัทธรรมนั้น หมายถึง เป็นธรรมที่ผู้ใดเมื่อได้ มีโอกาสฟัง หรือได้อ่าน หรือได้ศึกษาเล่าเรียนแล้วทำให้อินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาที่ยังไม่เกิดก็ย่อมเกิดขึ้น ที่เกิดอยู่แล้วก็สามารถเจริญยิ่งขึ้นได้ และใน ขณะเดียวกันนั้นก็เลสต่างๆ ที่เป็นชนิดหยาบ ก็ย่อมเข้ามาไม่ได้ และกิเลสเก่าที่มีอยู่ก็จะค่อย ลดน้อยเบาบางลงไป เป็นลำดับ ฉะนั้น ธรรมใดที่สามารถให้ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ผู้อ่าน ผู้ศึกษา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ธรรมนั้นได้ชื่อว่า พระสัทธรรมซึ่งได้แก่ “พระอภิธรรม และพระสูตร บางสูตร” พระสัทธรรมนี้เป็นธรรมที่ “หาฟัง หาอ่าน หาศึกษาได้ยาก และถึงแม้ว่าจะมีอยู่ อรรถาธิบายของสัตว์ทั้งหลาย ก็ไม่คอยจะสนใจ หรือพอใจ ที่จะฟัง จะอ่าน จะศึกษา อย่างหนึ่ง อย่างใดเลย” นี่ก็เป็นไปโดยอำนาจของโลติกเจกสิก ๓ ดวง คือ โลภะ ทิฏฐิ มานะ ที่มีอยู่ใน ตัวของเรานั้นเอง เป็นศัตรู อันยิ่งใหญ่แก่เรา

ผู้ที่เคยมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาแต่ก่อน ต่อมาภายหลังมีความเลื่อมใสลด น้อยลง หรือหันไปนับถือลัทธิอื่น และผู้ที่บวชโดยปัญญาหรือโดยศรัทธามาแต่แรก ภายหลัง การปฏิบัติหรือจิตใจของนั้น กลับกลายเป็นภยาบรรพชิต ตัณหาบรรพชิต หรือโมหบรรพชิต ไปเช่นนี้ เพราะเหตุไร ขอนี้อธิบายว่า เป็นเพราะไม่ได้โอกาสฟังอ่านเรียนพระสัทธรรม หรือมี โอกาสก็จริง แต่ก็ไม่ได้ตั้งใจจริงๆ ที่จะฟัง อ่าน เรียน พระสัทธรรมนั้น ฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้ เปลี่ยนแปลงอุปนิสัยไปเป็นอย่างอื่น หรือ กลับเป็นมิจฉาทิฏฐิไปก็ได้

สำหรับการแสดงเรื่องราวที่ไม่เป็นสาระกิติ หรือหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวกับทางโลกกิติ หรือวิชาต่างๆ ในโลกกิติ เราทั้งหลายก็ได้เคยฟัง เคยอ่าน เคยศึกษากันมามากมายแล้ว และก็ไม่ใช่แต่เพียงภพนี้ภพเดียวเท่านั้น ในภพก่อนๆ ที่เราเวียนว่ายตายเกิดกันมาจนนับไม่ถ้วน นั้น เราก็คงเคยได้ฟัง เคยอ่าน เคยศึกษากันมาแล้ว แต่เราก็ไม่เห็นว่าจะพ้นจากความทุกข์ยากลำบาก หรือจะพ้นจากกิเลสไปได้เลย นี่ก็แสดงให้เห็นว่าวิชาต่างๆ เราเคยฟัง เคยอ่าน เคยศึกษามานั้น ไม่ได้ทำให้เราเกิดปัญญาอันประเสริฐ เป็นแต่เพียงให้เกิดปัญญาสามัญ เพื่อสะดวกสบายในการทำมาหากิน การติดต่อสมาคมซึ่งกันและกันเท่านั้น เพราะว่าวิชาเหล่านั้น ไม่ใช่พระสัทธรรมโดยแท้

ส่วนพระสัทธรรมนั้น อย่าว่าแต่พุทธศาสนิกชนที่ได้ฟัง ได้อ่าน ได้ศึกษาแล้ว จะได้รับประโยชน์อันยิ่งใหญ่เลย แม้แต่บุคคลที่ถือลัทธิอื่นๆ ก็ตาม ถ้าได้มีโอกาสตั้งใจฟัง ตั้งใจอ่าน ตั้งใจศึกษาให้ดีแล้ว ก็สามารถทำให้อิทธิพลทั้ง ๕ ของบุคคลเหล่านั้นเกิดขึ้นได้ และเจริญขึ้นได้เช่นเดียวกัน และสามารถทำให้บุคคลเหล่านั้น กลับมาเป็นพุทธศาสนิกชนโดยแท้จริงได้ หรือผู้ที่บวชโดยภยابرพชิต ตัณหาบรรพชิต โมหะบรรพชิต เหล่านี้ ถ้าหากว่าได้มีโอกาส ฟัง อ่าน เรียนพระสัทธรรมให้เข้าใจได้ดี แล้วก็สามารถกลับเนื้อกลับตัวมาเป็นปัญญาบรรพชิต หรือสัทธาบรรพชิตได้แน่นอน พระสัทธรรมคือ พระอภิธรรมและพระสูตรบางสูตร มีคุณค่าอันประเสริฐอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วนี้แหละ พระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า “**ทูลลภิสัทธมมสุสวน**” การที่จะได้มีโอกาสฟังธรรมของสัพบุรุษที่ยิ่งหาได้โดยยากในโลกนี้ประการหนึ่ง ดังนี้

ข้อ ๗๘ ทาม.ธรรมเพื่อสันติภาพของโลก มีเท่าไร คือ อะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย
และคำอธิบาย

ตอบ. ธรรมเพื่อสันติความสงบของโลกนั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑. เมตตา ๒. กรุณา
๓. มุทิตา ๔. อุเบกขา

ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นพรหมวิหารธรรมนั่นเอง

๑. เมตตา หมายความว่า ความรักใคร่ชอบพอผู้อื่น ที่มีกิริยาอาการเป็นที่น่ารัก น่าเอ็นดู เรียกว่า เมตตา

๒. กรุณา หมายความว่า ความสงสารผู้อื่นที่กำลังได้รับความทุกข์ยาก และที่จะได้รับความลำบากในกาลข้างหน้า เรียกว่า กรุณา

๓. มุกิตา หมายความว่า ความยินดีพอใจต่อผู้อื่นที่กำลังมีความสุขกายสุขใจ และจะได้รับความสุขกายสุขใจ ในวันข้างหน้า เรียกว่า มุกิตา

๔. อุเบกขา หมายความว่า วางเฉยต่อผู้อื่นที่ไม่มีสิ่งสมควรทำให้น่ารักน่ายินดี หรือทำให้น่าสงสารอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เรียกว่า อุเบกขา

เหตุที่พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ได้ชื่อว่า “ธรรมเพื่อสันติภาพของโลก” นั้น เพราะเหตุว่า ไม่ว่าบุคคลที่อยู่ในหมู่ใด คณะใด ตำบลใด ประเทศใด ถ้าไม่มีพรหมวิหารธรรม ซึ่งกันและกันแล้ว จะต้องขาดความสามัคคี มีแต่การทะเลาะวิวาท บาดหมางกัน ตูถูกดูหมิ่น ตีฉันทาซึ่งกันและกัน บางทีก็ถึงกับด่าว่าเสียดสีกัน ตีกัน หรือถึงกับฆ่ากันก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้ แล้ว บุคคลในเหล่านี้ จะมีสันติสุขได้อย่างไร จะมีแต่ความเดือดเนื้อร้อนใจ เต็มไปด้วยความ แก่งแย่ง ชิงดีชิงเด่นซึ่งกันและกัน ความวุ่นวายก็จะเกิดขึ้นไปทุกย่อมหญ้า

ส่วนบุคคล ไม่ว่าจะอยู่ ณ สถานที่ใด จะเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด หรือประเทศ ใดก็ตาม ถ้ามีพรหมวิหารธรรมซึ่งกันและกันแล้ว ย่อมจะแต่ความรักความสามัคคีกลมเกลียว เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือซึ่งและกัน ต่างฝ่ายต่างก็ ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น สังคมก็จะเต็มไปด้วยความสงบสุข สันติภาพก็ต้องมีเป็น แน่นนอน

ข้อ ๗๙ ถาม. ในบรรดาธรรมเพื่อสันติภาพของโลกนั้น ข้อไหน มีความสำคัญ กว่าเขา เพราะเหตุใด ?

ตอบ. เมตตาเป็นองค์สำคัญที่สุด ผู้ใดมีเมตตาซึ่งกันและกันอยู่แล้ว ผู้นั้นกรุณา มุกิตา ที่ควรจะเกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นได้ง่าย ไม่ต้องพยายามคิดนึก พิจารณาให้เกิดขึ้นโดยเฉพาะ เพราะว่า ธรรมดาความเป็นไปในโลกนี้ ถ้าไม่เมตตาซึ่งกันและกันแล้ว โอกาสที่กรุณา มุกิตา ควรจะเกิด ก็เกิดขึ้นได้โดยยากแท้ ถึงแม้จะเกิดขึ้นได้ก็ไม่มั่นคง และตามธรรมดานั้น ผู้ที่ไม่มีเมตตาซึ่งกันและกันแล้ว ย่อมมีความรู้สึกเป็น ๒ ประการ คือ มีอุเบกขาต่อกันและกันประการ หนึ่ง หรือมีความไม่ชอบใจต่อกันประการหนึ่ง เมื่อเป็นดังนั้นแล้ว

สำหรับผู้มีอุเบกขาต่อกันยังประเสริฐกว่า เพราะว่า โอกาสที่ควรแก่ความกรุณาจะเกิดขึ้น ความกรุณาก็ยังอาจเกิดขึ้นได้บ้าง หรือโอกาสใดที่ควรแก่มุกิตาจะเกิดขึ้น มุกิตานั้นก็ อาจเกิดขึ้นได้ แต่ถ้ามีความไม่ชอบใจซึ่งกันและกันแล้ว โอกาสใดที่ควรแก่ความกรุณาจะเกิด ก็ไม่เกิด จะเกิดก็แต่ความติใจ ที่เห็นผู้นั้นได้รับความลำบากอยู่เท่านั้น โอกาสใดที่ควรแก่ ความมุกิตาจะเกิดก็ไม่เกิด จะเกิดก็แต่ความอิจฉาริษยา ตูถูกดูหมิ่น ต่ำหนิติเตียนเท่านั้น

ขอให้พิจารณาความเป็นไปในโลกปัจจุบันนี้ ก็เป็นอยู่อย่างนี้ ฉะนั้น ในพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ นั้น เมตตาจึงเป็นองค์สำคัญที่สุด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ แต่อย่างไรก็ดี ถ้าไม่สามารถจะมีเมตตาซึ่งกันและกันได้แล้ว พุทธศาสนิกชนทั้งหลายขอให้พยายามมีอุเบกขาซึ่งกันและกันได้ไว้เถิด

ข้อ ๘๐ ถาม. เพราะเหตุใด พรหมวิหารธรรมเหล่านั้นจึงได้ชื่อว่า ธรรมเพื่อสันติภาพของโลก? จงอธิบายเหตุผลโดยละเอียด และท่านมีวิธีการอย่างไร ที่จะทำให้เกิดธรรมเพื่อสันติภาพของโลกเกิดขึ้นในจิตใจสันดานได้

ตอบ. เหตุที่ธรรมเหล่านั้น ได้ชื่อว่า ธรรมเพื่อสันติภาพของโลกนั้น เพราะว่า ไม่ว่าบุคคลที่อยู่ในหมู่ใด คณะใด ตำบลใด ประเทศใด ถ้าไม่มีพรหมวิหารธรรมซึ่งกันและกันแล้ว จะต้องขาดความสามัคคี มีแต่การทะเลาะวิวาท ตูฏกดูหมิ่น ดิฉินินทา ซึ่งกันและกัน บางทีก็ถึงการด่ากัน ตีกัน ฆ่ากัน แ่นนอน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วบุคคลเหล่านี้จะมีสันติสุขได้อย่างไร จะมีแต่ความรอนใจ และลำบากทั้งกายและใจ จึงถึงกินไม่ได้ นอนไม่หลับ นี่เป็นโทษต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยขาดการมีพรหมวิหารธรรมซึ่งกันและกันนั่นเอง ส่วนบุคคลไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ใด จะเป็นหมู่บ้าน ตำบล จังหวัดใด ประเทศใดก็ตาม ถ้ามีพรหมวิหารธรรมซึ่งกันและกันแล้ว ย่อมจะมีแต่ความสามัคคีกลมเกลียวกัน มีแต่ความชอบพอรักใคร่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างก็ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น จะต้องเป็นดังนี้แน่ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลเหล่านี้ จะไม่มีความสันติสุขได้อย่างไร? จะมีแต่ความสันติสุขโดยแน่นอน ไม่มีความลำบากกายลำบากใจ มีแต่ความสุขกายสุขใจ มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง กินก็ได้ นอนก็หลับ นี่เป็นผลต่างๆ ที่เกิดขึ้นโดยมีพรหมวิหารธรรมต่อกันและกันนั่นเอง เหตุและผล คุณและโทษ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้แหละ เป็นเหตุที่ยกขึ้นแสดงให้เห็นว่าพรหมวิหารธรรมนี้เป็นธรรมเพื่อสันติสงบของโลกโดยแท้จริง

ข้อ ๘๑ ถาม. พรหมวิหารธรรมมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? ให้อธิบายโดยชัดเจน

ตอบ. พรหมวิหารธรรม มี ๒ ประเภท คือ

๑. พรหมวิหารธรรมที่สามารถทำให้มนุษย์ทั้งหลายมีความสันติสุข อย่างหนึ่ง

๒. พรหมวิหารธรรมที่สามารถทำให้ได้ฉานอย่างหนึ่ง

อธิบายว่า พรหมวิหารธรรมที่ทำให้มนุษย์ทั้งหลาย มีความสันติสุข และสันติสุขจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยศรัทธา คือ ความเชื่อต่อผู้อื่น และตัณหาโลภะ คือ ความรักใคร่

เป็นเหตุเบื้องต้นเกิดขึ้นเสียก่อน จึงจะเกิดขึ้นได้ ส่วนพรหมวิหารธรรมที่สามารถทำให้ได้ ฌานจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยจตุปาริสุทธิศีล และอุปจารสมาธิ เป็นเหตุเบื้องต้นเกิดขึ้นเสียก่อน จึงจะเกิดขึ้นได้

ความแตกต่างกันในระหว่างพรหมวิหารธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ ถ้าไม่มีศรัทธาความเชื่อ และตณฺหาโลภะ คือ ความรักใคร่ซึ่งกันและกันแล้ว พรหมวิหารธรรมที่สามารถทำให้มนุษย์ทั้งหลายถึงซึ่งความสันติสุขก็เกิดไม่ได้ ผู้ที่ขาดจตุปาริสุทธิศีล และอุปจารสมาธิ เป็นเหตุเบื้องต้นแล้ว พรหมวิหารธรรมที่สามารถเป็นเหตุให้ได้ฌานก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

ข้อ ๘๒ ถาม.การเป็นคนสวย รวยทรัพย์ มีปัญญา และเพียบพร้อมด้วยคุณธรรม เป็นเครื่องอุปการะในการสร้างบุญบารมีอย่างไรบ้าง? จงอธิบายเหตุผลโดยละเอียด

ตอบ. การเป็นคนสวย รวยทรัพย์ เป็นเครื่องอุปการะในการสร้างบุญบารมี คือ

๑. การเป็นคนสวย สามารถสร้างความศรัทธาเชื่อถือแก่บุคคลทั้งหลายได้ เป็นบันไดขั้นแรก ที่จะสร้างบารมีกับบุคคลทั้งหลาย

๒. การเป็นคนรวยด้วยทรัพย์สินเงินทอง เป็นบันไดขั้นที่ ๒ ที่จะสงเคราะห์บุคคลทั้งหลายได้โดยไม่ต้องกังวลเรื่องทรัพย์สิน

๓. การเป็นคนมีปัญญา ย่อมเป็นบันไดขั้นที่ ๓ ที่จะสร้างคุณงามความดีต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง เพราะว่า เมื่อรู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรควรอะไรไม่ควร อะไรเป็นประโยชน์อะไรไม่เป็นประโยชน์ เป็นต้นแล้ว ก็สามารถที่จะคิดเลือกสรรทำคุณความดี ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ โอกาส และ บุคคล ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ การทำคุณความดีนั้น ย่อมไม่มีโทษแก่ตนเองและบุคคลอื่น แต่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขทั้งแก่ตนเอง พ่อแม่ ญาติพี่น้อง และสังคม ประเทศชาติได้

๔. การเป็นคนที่มีเพียบพร้อมด้วยคุณธรรม ย่อมเป็นบันไดขั้นที่ ๔ ที่จะสร้างคุณงามความดีได้อย่างบริสุทธิ์และมีความต่อเนื่องไม่ขาดสาย เพราะหากว่า บุคคลไม่มีคุณธรรมแล้ว ถึงจะเป็นคนสวย รวยทรัพย์ มีปัญญา ความประพฤติเป็นไปของบุคคลนั้น อาจมีความผิดพลาดหรือเป็นโทษแก่ตนเอง บุคคลรอบข้าง หรือสังคมประเทศชาติก็ได้ แต่เมื่อบุคคลมีคุณธรรมความดีเป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจแล้ว ย่อมจะมีจิตสำนึก รู้สึกละอายใจว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควร อะไรเป็นประโยชน์ อะไรเป็นโทษ เป็นต้น ย่อมมีความรู้สึกถึงอกเขาอกเราเป็นพื้นฐาน ย่อมสามารถสร้างคุณความดีได้อย่างต่อเนื่องและมั่นคงยิ่งขึ้นได้

ข้อ ๘๓ ถาม. การเป็นคนขี้เหร่ อับจนขั้นแค่น ไร้ปัญญา และขาดคุณธรรม เป็น อุปสรรคต่อการสร้างบุญบารมีอย่างไรบ้าง ? ท่านมีวิธีการในการแนะนำบุคคลในข้อนี้อย่างไร ที่จะให้เขาน้อม ภายใจในการชวนชวยสร้างบุญบารมี ?

ตอบ. การเป็นคนขี้เหร่ อับจนขั้นแค่น ไร้ปัญญา และขาดคุณธรรม เป็นอุปสรรคต่อการสร้างบุญบารมี ดังนี้

๑. การเป็นคนขี้เหร่ ย่อมเป็นอุปสรรคในการสร้างความศรัทธาเชื่อถือแก่บุคคลทั้งหลาย ทำให้ขาดบันไดขั้นแรก ที่จะสร้างบารมีกับบุคคลทั้งหลาย

๒. การเป็นคนอับจนขั้นแค่นด้วยทรัพย์สินเงินทอง ทำให้ขาดบันไดขั้นที่ ๒ ที่จะสงเคราะห์บุคคลทั้งหลายได้ โดยต้องกังวลเรื่องการขาดแคลนทรัพย์สินเงินทอง ซึ่งตนเองก็ต้องลำบากกระเบียดกระเสียดในการดำเนินชีวิต เมื่อเป็นเช่นนี้ จะสงเคราะห์บุคคลอื่นก็เป็น การยาก

๓. การเป็นคนไร้ปัญญา ย่อมขาดบันไดขั้นที่ ๓ ที่จะสร้างคุณงามความดีต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง เพราะว่า เมื่อบุคคลไม่รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรควรอะไรไม่ควร อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ เป็นต้นแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะคิดอ่านเลือกสรรทำคุณความดี ให้ถูกต้องตามกาละ เทศะ โอกาส และบุคคลได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ การทำคุณความดีของบุคคลนั้น อาจไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขทั้งแก่ตนเอง พ่อแม่ ญาติพี่น้อง และสังคมประเทศชาติได้ หรืออาจกลับเป็นโทษแก่ตนเอง และบุคคลอื่น ด้วยซ้ำไป

๔. การเป็นคนขาดคุณธรรม ก็ย่อมจะขาดบันไดขั้นที่ ๔ ที่จะสร้างคุณงามความดีได้อย่างบริสุทธิ์และมีความต่อเนื่องไม่ขาดสาย เพราะเมื่อบุคคลไม่มีคุณธรรมแล้ว ความประพฤติเป็นไปของบุคคลนั้น อาจมีความผิดพลาดหรือเป็นโทษแก่ตนเอง บุคคลรอบข้าง หรือ สังคมประเทศชาติก็ได้ หรือ บุคคลนั้นย่อมขาดจิตสำนึก ย่อมไม่รู้สึกละอายใจ ขอบขี้ดี ไม่รู้ว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรเป็นโทษ ดังนี้ เป็นต้นแล้ว ย่อมไม่มีความรู้สึกถึงอกเขาอกเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็อาจสร้างคุณความดีได้บ้างเป็นบางครั้งบางคราว โดยปรารภลาภสักการะ ยศตำแหน่งและชื่อเสียงเกียรติยศ และความยกย่องนับถือ หรือ ปรารถนเป็นใหญ่ ปรารถนาโลกเป็นใหญ่ เมื่อมีอุปสรรคใดๆ มาขวางกั้น ก็ทำให้ท้อแท้เบื่อหน่าย ล้มเลิกไปได้ง่าย ขาดความมั่นคงทางด้านจิตใจ ย่อมไม่สามารถสร้างคุณความดีได้อย่างต่อเนื่องและมั่นคงได้

ตัวอย่างวิธีการในการแนะนำบุคคลในข้อนี้ ที่จะทำให้เขาน้อมกายใจไปในการชวนชวยสร้างบุญบารมี มีดังนี้

ด้วยการลบปมด้อยแห่งความเป็นคนขี้เหร่ ความเป็นคนอับจนคั่นแค้น ความเป็นคนไร้ปัญญา และความขาดคุณธรรม ด้วยการสร้างความศรัทธาเชื่อถือในบุคคลทั้งหลาย ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑] มีความจริงใจในการช่วยเหลือกิจการงานของบุคคลอื่นๆ ที่กระทำดี กระทำถูกต้อง ตามกำลัง

๒] มีความจริงใจในการช่วยสนับสนุนบุคคลอื่น ที่กระทำดีกระทำถูกต้อง

๓] มีความจริงใจในการยกย่องสรรเสริญบุคคลอื่น ที่กระทำดีกระทำถูกต้อง

๔] มีความจริงใจในการให้สิ่งที่เป็นประโยชน์ หรือให้โอกาสทำประโยชน์แก่บุคคลอื่นที่กระทำดีกระทำถูกต้อง

เมื่อประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้แล้ว ย่อมสามารถสร้างความศรัทธาเชื่อถือให้เกิดขึ้นในบุคคลทั้งหลายได้ เมื่อความศรัทธาเชื่อถือในบุคคลทั้งหลายมีแล้ว ย่อมสามารถสร้างคุณงามความดีและบารมีธรรมต่างๆ ได้โดยสะดวก

ข้อ ๘๔ ถาม. ศรัทธา กับ ตัณหาโลภะ นั้น มีความคล้ายคลึง และ แตกต่างกันอย่างใด ?

และมีอุปการะแก่กันอย่างไร ? จงอธิบายยกเหตุผลประกอบ

ตอบ. ศรัทธานั้น คือ ความเชื่อถือไว้วางใจซึ่งกันและกัน การงานที่เกี่ยวข้องในทางกาย กิตติ ทางวาจาก็ดี ก็มีความเชื่อถืออยู่ว่า การงานต่างๆ ที่ผู้นั้นปฏิบัติอยู่นั้น จะเป็นประโยชน์ซึ่งกันและกันโดยแน่นอน ซึ่งถ้าไม่มีความเชื่อดังกล่าวแล้ว ตัณหาโลภะคือความรักใคร่ชอบพอ ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ จะเกิดก็แต่รำคาญ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกามคุณหรือเกี่ยวข้องกับทรัพย์เงินทองเท่านั้น เพราะฉะนั้น ตัวศรัทธาความเชื่อซึ่งกันและกันก็เป็นสิ่งสำคัญในเมตตา พรหมวิหารธรรมที่ทำให้เกิดสันติสุข

ส่วน ตัณหาโลภะ ก็มี ๒ อย่าง คือ

ตัณหาโลภะที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทรัพย์เงินทอง ของกินของใช้ ที่อยู่ ที่อาศัย โดยตรงอย่างหนึ่ง

ตัณหาโลภะที่เกิดขึ้นโดยอาศัยบุคคลที่มีกิริยาอาการเป็นที่น่ารักน่ายินดี โดยตรงอีกประการหนึ่ง

ในบรรดาทั้ง ๒ อย่างนั้น ตัณหาโลภะที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทรัพย์เงินทอง ของกินของใช้นั้นโดยตรง ไม่สามารถจะทำให้เมตตาพรหมวิหารธรรมที่จะมีความสันติสุขเกิดขึ้นได้เลย จะเกิดได้ก็แต่พยาบาท มิจฉาทิฎฐิซึ่งกันและกันเท่านั้น

ค้นหาโลภะที่เกิดขึ้นโดยอาศัยบุคคลที่มีกิริยาอาการเป็นที่น่ารักน่าเอ็นดู โดยตรงนั้นแหละ สามารถที่ทำให้เมตตาพรหมวิหารธรรมที่จะมีความสันติสุขเกิดขึ้นได้ เพราะว่าอารมณ์ของพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ที่จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยสัตวบัญญัติเท่านั้น ทรัพย์เงินทองเป็นต้น เหล่านี้จะมีอารมณ์ให้พรหมวิหารธรรมเกิดขึ้นไม่ได้ ผู้ที่มีความรู้ทางสภาวะธรรมไม่กว้างขวางอาจเกิดความสงสัยขึ้นได้ว่า ค้นหาโลภะที่เกี่ยวข้องด้วยตัวบุคคลนี้ จะทำให้พรหมวิหารธรรมเกิดขึ้นได้อย่างไร ข้อนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาไว้ในมหาปฏิกฐานปกรณในปกตูปนิสสยปัจจัยว่า “อกุสล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส ปกตูปนิสสยปัจจัยเยน ปัจจโย” แปลความว่า อกุศลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่กุศลธรรมให้เกิดขึ้น โดยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย อธิบายความว่า กุศลธรรม คือ ศรัทธา สติ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นต้น เหล่านี้เกิดขึ้นโดยอกุศลธรรมมีโลภะเป็นต้น ทั้งนี้เป็นไปโดยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัยนั่นเอง

อนึ่ง เมื่อมีศรัทธาความเชื่อถือต่อกัน เป็นหลักสำคัญอยู่ก่อนแล้ว และเมื่อได้เห็น ได้ยิน ศรัทธาจากที่นารักน่าเอ็นดูเช่นนี้ ย่อมทำให้ค้นหาโลภะ คือ ความรักใคร่เกิดขึ้นได้ โดยอาการดังกล่าวนี้ ก็เป็นเมตตาเทียม ยังหาใช่เมตตาที่แท้จริงไม่ แต่ถึงหากว่าจะเป็นเมตตาเทียมก็จริง ค้นหาโลภะที่เป็นเมตตาเทียมนี้แหละ ต่อไปก็อาจทำให้เมตตาโดยแท้จริงเกิดขึ้นภายหลังก็ได้ สมตามคำที่บัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้ว่า “ยสฺส ปุคฺคสฺส กตฺถจิ ปิยา การจริยกมฺมํ อุปนิสฺสยสทฺธามูลเกน อุปฺปนฺนตณฺหา โลภो เมตฺตา ปาตุกฺกสฺส การณํ โหติ” แปลความว่า ในบุคคลหนึ่งบุคคลใด ค้นหาโลภะที่เกิดขึ้น โดยอาศัยกิริยาอาการที่เป็นที่นารักน่าเอ็นดูของบุคคลหนึ่งบุคคลใด และโดยมีศรัทธาเป็นหลักสำคัญอยู่แล้ว ย่อมเป็นเหตุของความปรารถนาเกิดขึ้นแห่งเมตตาพรหมวิหารธรรม

ข้อ ๘๕ ถาม. จะทำอย่างไร จึงจะทำให้เกิดศรัทธา ความเชื่อถือในกันและกัน และเกิดค้นหา

โลภะ ที่เป็นเมตตาเทียมเกิดขึ้นได้ ? จงอธิบาย

ตอบ. ศรัทธาคือความเชื่อถือในกันและกันนั้น จะเกิดขึ้นก็ด้วยเหตุ ๔ ประการคือ

๑. การช่วยซึ่งกันและกัน	๒. การสนับสนุนแก่กันและกัน
๓. การยกย่องสรรเสริญซึ่งกันและกัน	๔. การให้ประโยชน์แก่กันและกัน

เหตุที่ทำให้ค้นหาโลภะที่เป็นเมตตาเทียมได้นั้นจะต้องประกอบด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. การติดต่อซึ่งกันและกัน	๒. การพูดจาอ่อนหวานแก่กันและกัน

ในเหตุ ๒ ประการนี้ การติดต่อซึ่งกันและกันนั้น หมายความว่า ติดต่อด้วยอหยาตัย
ไมตรีอันดีประการหนึ่ง

ติดต่อด้วยให้เป็นสิ่งของตามกาลเวลาอันสมควร ประการหนึ่ง

ติดต่อด้วยวิชาทางโลก ทางธรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง ประการหนึ่ง

การพูดจาอ่อนหวานแก่กันและกันนั้น หมายความว่า พูดด้วยคำอันสุภาพเจือด้วย
การระ สมควรแก่ฐานะของบุคคล เมื่อประกอบด้วยเหตุทั้ง ๒ นี้แล้ว ย่อมทำให้ตัณหาโลภะอัน
เป็นเมตตาเทียม อันเป็นเหตุเบื้องต้นของเมตตาแก่เกิดขึ้นโดยแน่นอน

หมู่ใด คณะใด ถ้ามีศรัทธาความเชื่อมั่น และตัณหาโลภะที่เป็นเมตตาเทียม ทั้ง ๒
ประการนี้ ในหมู่นั้น คณะนั้น ย่อมมีเมตตาพรหมวิหารธรรมแท้เกิดขึ้น และจะมีความสันติสุข
เกิดขึ้นเป็นธรรมดา เช่น มารดาบิดากับบุตรธิดา สามีกับภรรยา พี่กับน้อง อาจารย์กับศิษย์
เพื่อนกันเพื่อน ญาติกับญาติ เหล่านี้เป็นต้น ในบุคคลเหล่านี้ ศรัทธาความเชื่อมั่นคงซึ่งกัน
และกัน ตัณหาโลภะ คือ ความรักใคร่อันเป็นเมตตาเทียม ย่อมมีเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ใน
ขณะเดียวกันนี้เมตตาพรหมวิหารธรรมก็ย่อมมีอยู่ และโดยเหตุนี้ ในหมู่คณะของบุคคล
เหล่านี้ จึงมีความสันติสุขมากกว่าบุคคลอื่นๆ

ข้อ ๘๖ ถาม. ธรรมอะไร ที่เป็นคู่ปรับของพรหมวิหารธรรม ? จงแยกแสดงแต่ ละคู่

ตอบ. ธรรมที่เป็นคู่ปรับกับพรหมวิหารธรรมนั้นได้แก่

๑. พยาบาท ความปองร้าย ทำลายประโยชน์ซึ่งกันและกัน เป็นศัตรูต่อเมตตาพรหม
วิหารธรรม ขณะใดที่ความพยาบาทเกิดขึ้น ขณะนั้น เมตตาพรหมวิหารธรรมก็ไม่อาจจะ
เกิดขึ้นได้

๒. วิหีสา ความเบียดเบียนชีวิตและองค์สกุลซึ่งกันและกัน เป็นศัตรูต่อกรุณาพรหม
วิหารธรรม เพราะในขณะใด ถ้าวิหีสาเกิดขึ้นขณะนั้น กรุณาพรหมวิหารธรรมก็ไม่อาจ
เกิดขึ้นได้

๓. อิจฉา ความริษยา ความเกลียดกันและหวงแหนซึ่งกันและกัน เป็นศัตรูต่อมุกิตา
พรหมวิหารธรรม เพราะในขณะใด อิจฉาริษยา ความเกลียดกัน และหวงแหนซึ่งกันและกัน
เป็นศัตรูต่อมุกิตาพรหมวิหารธรรม เพราะถ้าขณะใดที่อิจฉา ริษยาเกิดขึ้น ขณะนั้นมุกิตา
พรหมวิหารธรรมก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้

๔. ราคะ เป็นศัตรูต่ออุเบกขาพรหมวิหารธรรม เพราะในขณะใด ราคะเกิดขึ้น ขณะนั้น
อุเบกขาพรหมวิหารธรรมก็เกิดไม่ได้

ถ้าว่าโดยบุคคลแล้ว บุคคลใดที่มีราคะจริตก็ดี หรือสัทธาจริตก็ดี เมื่อบุคคลนั้นได้เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นๆ ได้เห็น ได้ยิน เรื่องราวใดๆ แล้วเมตตาและมุทิตาก็เกิดขึ้นได้ง่าย แต่ในขณะภายหลัง ถ้าหากเรื่องราวนั้นเปลี่ยนแปลงไป อิจฉา พยาบาท ก็อาจเกิดขึ้นได้ง่าย เช่นเดียวกัน

บุคคลมีโทสจริตก็ดี หรือพุทธิจริตก็ดี บุคคลนั้น เมื่อเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นๆ ได้เห็น ได้ยิน เรื่องราวใดๆ แล้ว กรุณาก็เกิดขึ้นได้ง่าย และในภายหลัง ถ้าหากเรื่องราวนั้นเปลี่ยนแปลงไป วิหิงสา ความเบียดเบียนก็อาจเกิดขึ้นได้ง่ายเช่นเดียวกัน

บุคคลใดมีโมหจริต หรือวิตกจริตก็ดี บุคคลนั้น เมื่อได้เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นๆ ได้เห็น ได้ยินเรื่องราวใดๆ แล้วอุเบกขาก็เกิดได้ง่าย แต่ในภายหลัง ถ้าหากเรื่องราวนั้นเปลี่ยนแปลงไป ราคะก็อาจเกิดขึ้นได้ง่ายเช่นเดียวกัน

ทั้งนี้ก็โดยธรรมชาติของผู้ที่มีราคะจริตหรือสัทธาจริต ย่อมเป็นนิสัยเป็นผู้รักสวयरักงาม ชอบวาจาอ่อนหวานย่อมพอใจต่ออารมณ์ที่มากกระทบได้ง่าย เพราะฉะนั้น เมื่อได้เห็นได้ยิน เรื่องราวใดๆ เมตตาและมุทิตาจึงเกิดขึ้นได้ง่าย แต่โดยอาการอันเดียวกันนี้ เมื่อเรื่องราวนั้นเปลี่ยนแปลงไป อิจฉา พยาบาท จึงเกิดขึ้นได้ง่ายเช่นเดียวกัน ธรรมชาติของผู้มีโทสจริต พุทธิจริต ย่อมมีนิสัยเป็นผู้มากด้วยความสงสาร เห็นทุกข์ของบุคคลอื่นๆ ได้ง่าย แต่โดยอาการเดียวกันนี้ เรื่องราวนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป วิหิงสา ความเบียดเบียนจึงเกิดขึ้นได้ง่าย เช่นเดียวกันนี้ และธรรมชาติของผู้ที่มีโมหะจริต หรือวิตกจริต ย่อมมีนิสัยเป็นผู้เฉยๆ ต่ออารมณ์ทั้งปวง ฉะนั้น เมื่อได้เห็นได้ยินเรื่องราวใดๆ อุเบกขาจึงเกิดได้ง่าย แต่โดยอาการอันเดียวกันนี้ เมื่อเรื่องราวนั้นเปลี่ยนแปลงไป ราคะ จึงเกิดขึ้นได้ง่ายเช่นเดียวกัน

ข้อ ๘๗ ถาม. บุคคล ๖ จำพวก ที่พึงรู้เป็นพิเศษในการแผ่เมตตาานั้น มีใครบ้าง ? และจงแสดงวิธีการแผ่เมตตาให้กับตนเอง และบุคคลอื่น มาดูพอสังเขป ?

ตอบ. บุคคล ๖ จำพวก ที่พึงรู้เป็นพิเศษในการแผ่เมตตา นั้น ได้แก่

ก. บุคคลที่แผ่เมตตาให้ก่อนไม่ได้ มี ๔ จำพวก คือ

๑. อัปปียบุคคล	บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก
๒. อติปปียบุคคล	บุคคลผู้เป็นที่รักยิ่ง
๓. มัชฌัตตบุคคล	บุคคลผู้เป็นปานกลาง
๔. เวกีบุคคล	บุคคลผู้เป็นคู่เวรกัน

ข. บุคคลที่แผ่เมตตาให้โดยเจาะจง [โอทิสผรณา เมตตา] ไม่ได้ มี ๑ จำพวก คือ

๕. ลิงควิสภาคบุคคล บุคคลที่มีเพศตรงกันข้ามกับตน

ค. บุคคลที่แผ่เมตตาให้ไม่ได้เลย มี ๑ จำพวก คือ

๖. กาลกตบุคคล บุคคลที่ตายไปแล้ว

การแผ่เมตตาให้กับตนเอง

อะหัง อะเวโร โหมิ ขอให้ข้าพเจ้า จงเป็นผู้ไม่มีศัตรูทั้งภายในและภายนอก

อัพยาปัชโหม โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทปองร้ายและ เบียดเบียน

อะนีโฆ โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้ไม่มีความลำบากกาย ลำบากใจ รักษาตนให้พ้น
จากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเกิด

สุขี อัตตานิัง ประหะรามิ ขอให้ข้าพเจ้า จงเป็นผู้นำอรรถภาพร่างกายที่เป็นอยู่ด้วยความสุข
กายสุขใจ ตลอดกาลนานเกิด

การแผ่เมตตาให้แก่บุคคลอื่น

สัพเพ สัตตา อะเวรา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขเกิด

อัพยาปัชฌา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีความพยาบาทปองร้าย ซึ่งกันและ
กัน อยู่เป็นสุขเกิด

อะนีมา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีความคับแค้นใจ อยู่เป็นสุขเกิด

สุขี อัตตานิัง ประหะรันตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้มีความสุขกายสุขใจ รักษาตนให้
พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเกิด

ข้อ ๘๘ ถาม. ผู้ต้องการสันติสุขจะพึงปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ประสบกับสันติสุขนั้น อย่าง
ถาวร ? จงอธิบายความคิดเห็นให้มีหลักเกณฑ์

ตอบ. ผู้ต้องการสันติสุข พึงปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

ต้องกระทำเหตุอันจะให้เกิดสันติสุขขึ้นแก่ตนเองก่อนเป็นเบื้องต้น ด้วยการเจริญพรหม
วิหารธรรมทั้ง ๔ ประการให้เหมาะสมหรือสมดุลกันในบุคคลและสัตว์ทั้งหลาย และพยายาม
ป้องกันเหตุอันจะเป็นศัตรูต่อสันติสุขนั้น อย่าให้เกิดได้ เมื่อละบุคคลต่างกระทำตนให้เป็น
สันติสุขโดยทั่วหน้ากันแล้ว โลกนี้ก็จะเต็มไปด้วยสันติสุข ไม่มีความเดือดร้อนทั้งกายและใจ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยการทำอย่างนี้ย่อมป้องกันตนให้พ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ เพราะมี
แต่ผู้รักใคร่สนิทสนม คอยช่วยเหลือเกื้อกูลอยู่ ตลอดจนจิตใจของบุคคลนั้นๆ ก็จะมีแต่ความ
ผ่องใส มีความสบายใจอยู่เป็นนิตย์ ทั้งขณะตื่นและขณะหลับ แม้ว่าจะมีนิमितแห่งความฝัน
เกิดขึ้น นิมนั้นก็ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เป็นสิริมงคล สดทำยในเวลาใกล้ตาย ก็ไม่มีความหลง

หรือวิปปฏิสารคือความเดือดร้อนใจเกิดขึ้น เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ เมื่อตายแล้วก็ยอมเข้าถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์ แม้ไม่ได้เข้าถึงพรหมโลก ก็จะเป็นผู้เกิดในมนุษย์และเทวดา ผู้ปราศจากโรคภัยต่างๆ มีอายุยืนยาวนาน เป็นต้น

ข้อ ๘๙ ตาม. บุคคลผู้เจริญเมตตาอยู่เป็นนิตย์ย่อมได้รับอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. บุคคลผู้เจริญเมตตาอยู่เป็นนิตย์ย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ

๑. สุขัง สุขะติ	หลับเป็นสุข
๒. สุขัง ปะฏิพุชณะติ	ตื่นเป็นสุข
๓. นะ ปาปะกัง สุขินัง ปัสสะติ	ไม่ฝันร้าย
๔. มะนุสสานัง ปิโย โหติ	เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
๕. อะมะนุสสานัง ปิโย โหติ	เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย
๖. เทวะตา รักขันติ	เทวดาทั้งหลาย ย่อมคุ้มครองรักษา
๗. นาสสะ อัคคิ วา วิสัง วา สัตถัง วา กะมะติ ไฟกัถิ ยาพิษกัถิ ศาสตราวุธกัถิ ทำลาย มิได้	
๘. ตูวะฏัง จิตตัง สะมาธิยะติ	จิตย่อมตั้งมั่นเป็นสมาธิได้เร็ว
๙. มุขะวัณโณ วิปปะสีทะติ	มีหน้าตาผ่องใส
๑๐. อะสัมมุฬิโห กาลัง กะโรติ	เมื่อเวลาตาย ไม่หลงทำกาลกิริยา
๑๑. อุตตะรัง อัมปะฏิวิษณฺโณ ปรหมะโลกุปะโค โหติ ถ้ายังไม่ได้บรรลุมรรคผลอัน	
สริฐในภพนี้ ถ้าได้รูปฌาน ก็จักไปเกิดในพรหมโลก	

ข้อ ๙๐ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมและอารมณ์ของอัปปมัญญา ๔ ตามดับ ?

ตอบ. แสดงองค์ธรรมและอารมณ์ของอัปปมัญญา ๔ ตามลำดับดังนี้

๑. เมตตาอัปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ อโทสเจตสิก มีอารมณ์เป็น ปิยมนาปัสตว
บัญญัติ คือ บุคคลหรือสัตว์ผู้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพนับถือ เป็นที่โปรดปราน

๒. กรุณาอัปปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ กรุณาเจตสิก มีอารมณ์เป็น ทุกขิตัตตว
 บัญญัติ คือ บุคคลหรือสัตว์ที่กำลังได้ประสบกับความทุกข์ หรือจะได้ประสบกับความทุกข์ใน
 โภกาสขังหน้า โดยสามารถคาดคะเนได้

๓. มุกิตาอัปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ มุกิตาเจตสิก มีอารมณ์เป็นสุขิตสวัตัญญุตี คือ บุคคลหรือสัตว์ที่กำลังประสบสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุข ในกาลข้างหน้าอันสามารถคาดคะเนได้ โดยเป็นลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เป็นต้น

๔. อุเบกขาอัปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ ตัตตรมัทธัตตดาเจตสิก มีอารมณ์เป็นมัทธัตตสวัตัญญุตี คือ บุคคลหรือสัตว์ที่เป็นกลางๆ ไม่รัก ไม่เกลียด หรือผู้ที่ผ่านการพิจารณาวางใจโดยพรหมวิหารทั้ง ๓ ข้างต้นมาแล้ว จึงวางใจเป็นอุเบกขาพรหมวิหารในภายหลัง

ข้อ ๙๑ ถาม. ก. ในเบญจศีล เบญจธรรม นั้น ข้อไหน คู่กับ ข้อไหน ?

ข. เบญจศีล เบญจธรรม แต่ละคู่ นั้น เป็นอุปการะกันอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ก. เบญจศีล มีเบญจธรรม เป็นกัลยาณธรรม เป็นของคู่กัน ดังในบาลีว่า “สีลกลุณณมโม” แปลว่า เป็นคนมีศีลมีกัลยาณธรรม ดังนี้ กัลยาณธรรมในที่นี้ ได้แก่ ความประพฤติดีงาม เป็นเครื่องอุดหนุนเบญจศีล ให้ผ่องใสยิ่งขึ้น เป็นของคู่กันดังนี้

๑. เมตตา กรุณา	ได้ในสิกขาบทที่ ๑ ปาณาติบาต
๒. สัมมาอาชีวะ	ได้ในสิกขาบทที่ ๒ อทินนาทาน
๓. ความสำรวมในกาม	ได้ในสิกขาบทที่ ๓ กาเมสุมิฉาจาร
๔. ความมีสัตย์	ได้ในสิกขาบทที่ ๔ มุสาวาท
๕. ความมีสติรอบคอบ	ได้ในสิกขาบทที่ ๕ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน

ข. เบญจศีล เบญจธรรม แต่ละคู่ นั้น เป็นอุปการะกัน ดังนี้

๑. เมตตา กรุณา เป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๑ คือ ปาณาติปาตา เวระมะณี การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฆ่าบุคคลอื่น ตัดชีวิต หรือการเบียดเบียน ทำร้ายสัตว์ หรือ บุคคลอื่น ให้ได้รับความเดือดร้อน มีความเห็นอกเห็นใจในบุคคลทั้งหลาย ผู้เกิดมาแบกทุกข์ด้วยกัน เมื่อบุคคลมีเมตตากรุณาต่อบุคคลอื่น สัตว์อื่นแล้ว การที่จะล่วงละเมิด ปาณาติบาต ก็เป็นไปได้ยาก

๒. สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต ถูกธรรม ถูกวินัย ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เคารพในวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม มีความเคารพในสิทธิทรัพย์สินของบุคคลอื่น เหมือนการหวงแหนในสิทธิทรัพย์สินของตนเอง ย่อมเป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๒ คือ อทินนาทานา เวระมะณี การงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่ง

ขโมย เมื่อบุคคลมีความยินดีพอใจเฉพาะในทรัพย์สินสมบัติของตนแล้วการที่จะคิดล่วงละเมิดในทรัพย์สินสมบัติของบุคคลอื่นก็เป็นไปได้ยาก

๓. กายสังวร การสำรวมทางกาย ไม่ล่วงละเมิดประเวณีทางกาย โดยประการต่างๆ ย่อมเป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๓ คือ กาเมสุมิจฉาจารา เวระมะณี การงดเว้นจากการประพฤติดิฉันท์ในกามทั้งหลาย เพราะว่า เมื่อบุคคล มีความเคารพในสิทธิในบุตรภรรยาของบุคคลอื่น หรือ ไม่ล่วงประเวณีในบุคคลที่ไม่ใช่ภรรยาของตน มีความสันโดษในทางกาม กำจัดความกำหนัดยินดี ในกามคุณอารมณ์ ประพฤติตนเป็นที่ไว้วางใจได้ นับถือกันตามฐานะอันเหมาะสม เป็นเพื่อน เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นบุตรธิดา หลาน หลาน หรือ เพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมโลกเดียวกัน ดังนี้ เป็นต้นแล้ว การที่จะล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๓ คือ กาเมสุมิจฉาจาร ก็เป็นไปได้ยาก

๔. ความสัตย์ คือ ความจริงใจต่อกัน ความซื่อสัตย์ต่อกัน ย่อมเป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๔ คือ มุสาวาทา เวระมะณี การงดเว้นจากการพูดวจีทุจริต คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อไร้สาระ เพราะว่า เมื่อบุคคล มีความซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน ตั้งมั่นในคำสัตย์ ไม่มีมารยาสาไถย ไม่มีความเจ้าเล่ห์มารยา รักในศักดิ์ศรีของตนเอง และบุคคลอื่นแล้ว การที่จะล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๔ คือ มุสาวาท ก็เป็นไปได้ยาก

๕. ความมีสติรอบคอบ เป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๕ คือ สุราเมระยะมัจชะปะมาทัญญานา เวระมะณี การงดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะว่า สติเป็นเครื่องป้องกันความประมาท ความหลงลืม เมื่อบุคคลมีสติคิดพิจารณาเหตุผล ข้อดีข้อเสียให้รอบคอบแล้ว จึงทำ จึงพูด จึงคิดออกไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ความประมาทก็ตี สิ่งที่จะเป็นบ่อเกิดแห่งความประมาทก็ตี ก็จะไม่เกิดขึ้น อนึ่ง เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโทษของการดื่มสุราและเมรัย ว่าเป็นบ่อเกิดของความประมาท และเห็นโทษของความประมาทแล้ว ก็จะพยายามสำรวมสติให้ดำรงคงอยู่กับตนอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะล่วงละเมิดศีลข้อ ๕ คือ สุราเมระยะมัจชะปะมานะก็เป็นเป็นไปได้ยาก

ข้อ ๙๒ ถาม. พระพุทธรูปทรงแสดงวิธีแก้ไขการล่วงละเมิดเบญจศีล แต่ละข้อไว้อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. พระพุทธรูปทรงแสดงวิธีแก้ไขการล่วงละเมิดเบญจศีลแต่ละข้อไว้ดังนี้

สิกขาบทที่ ๑ แก้วด้วยเมตตากับภรรยา

สิกขาบทที่ ๒ แก้วด้วยสัมมาอาชีวะ

สิกขาบทที่ ๓ แก่ด้วยการสำรวมในกาม ๒ ประการ คือ

๑. สทาร์สันโดษ ความยินดีด้วยภรรยาของตนสำหรับชาย

๒. ปฏิวัตร ความจงรักในสามีของตน สำหรับหญิง

สิกขาบทที่ ๔ แก่ด้วยความมีสัจย์ ต่างโดยอาการ ๔ สถาน คือ

๑. ความเที่ยงธรรมในกิจการอันเป็นหน้าที่ ๒. ความซื่อตรงต่อมิตร

๓. ความสวามิภักดิ์ ในเจ้านายของตน ๔. ความกตัญญูในท่านผู้มีคุณแก่ตน

สิกขาบทที่ ๕ แก่ด้วยความมีสติรอบคอบ ต่างโดยอาการ ๔ สถาน คือ

๑. ความรู้จักประมาณในอาหารที่พึงจะบริโภค ๒. ความไม่เลินเล่อในการทำงาน

๓. ความมีสัมปชัญญะในความประพฤติดี ๔. ความไม่ประมาทในธรรม

ข้อ ๙๓ ถาม. คำว่า เบญจศีล แปลว่าอะไร หมายความว่าอย่างไร แต่ละสิกขาบทมีการห้ามไว้โดยหลักสำคัญกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เบญจศีล แปลว่า ศีล ๕ หมายความว่า เป็นสิกขาบทซึ่งเป็นข้อห้ามสากลสำหรับมนุษย์ทั่วไป จึงเรียกว่า มนุสสธรรม คือ ธรรมสำหรับประพฤติดุปฏิบัติของมนุษย์ทั้งหลาย และรวมทั้งเหล่าเทวดา มาร พรหม พร้อมทั้งหมู่สัตว์ทั้งหลายโดยอนุโลมด้วย แต่พระพุทธองค์ทรงมุ่งเน้นถึงมนุษย์เป็นสำคัญ ในบรรดาศีล ๕ ข้อนั้น แต่ละสิกขาบทมีประเภทอันเป็นข้อห้ามดังต่อไปนี้

สิกขาบทที่ ๑ มีการห้ามไว้โดยหลักสำคัญ ๓ ประการคือ ๑.ห้ามฆ่า ๒.ห้ามทำร้ายร่างกาย ๓.ห้ามการทรมานให้ลำบากกายใจ

สิกขาบทที่ ๒ มีการห้ามไว้โดยหลักสำคัญ ๓ ประการคือ ๑. ห้ามการโจรกรรม คือ การประพฤติดังโจร ๒.ห้ามการเลี้ยงชีพโดยอนุโลมแก่โจรกรรม ๓.ห้ามกิริยาเป็นฉาโยโจรกรรม

สิกขาบทที่ ๓ มีการห้ามไว้โดยหลักสำคัญ ๒ ประการคือ ห้ามประพฤติดังในกามทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ๒.ห้ามประพฤติดังประเวณีในหลักธรรมดาของมนุษย์

สิกขาบทที่ ๔ มีการห้ามไว้โดยหลักสำคัญ ๓ ประการ คือ ๑.ห้ามพูดมุสา คือ การกล่าวเท็จ ๒.ห้ามพูดอนุโลมมุสา คือ การกล่าววาจาที่เป็นไปโดยอนุโลมแก่มุสา ๓.ห้ามปฏิสสวะ คือ การรับคำแล้วไม่กระทำตามที่รับปาก

สิกขาบทที่ ๕ มีการห้ามไว้โดยหลักสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑.ห้ามดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย ๒.ห้ามเสพฝิ่นกัญชา และของมีเมาทุกประเภท ซึ่งการบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น ก็เพื่อจะ

ไม่ให้เสียความมีสติสัมปชัญญะ และเพื่อให้เกิดความสำรวมระวัง ทั้งเพื่อให้คุณธรรมความดีต่าง ๆ เกิดขึ้น

ข้อ ๙๔ ถาม. วิรติ แปลว่าอย่างไร มีความจำเป็นต่อผู้ปฏิบัติในเบญจศีลอย่างไรบ้าง ? จงอธิบายชี้แจง

ตอบ. วิรติ แปลว่า การงดเว้นจากบาปอกุศลธรรมทั้งปวง มี ๔ ประการ คือ

๑] **สัมปตตวิรติ** ได้แก่ การงดเว้นที่เกิดแก่บุคคลที่ไม่ได้สมาทานสิกขาบททั้งหลายไว้ ซึ่งพิจารณาความเกิดหรือความเสื่อม และความเป็นพหุสูตร เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งของตนแล้ว ไม่ก้าวล่วงวัตถุที่ถึงพร้อมมี ปาณาติบาต เป็นต้น ด้วยคิดว่า การกระทำอย่างนี้ไม่สมควรแก่เรา เหมือนการงดเว้นของอุบาสก ชื่อว่า จักกนะ ในลังกาทวิป ฉะนั้น

๒] **สมาทานวิรติ** ได้แก่ การงดเว้นที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้สมาทานสิกขาบททั้งหลายไว้ในเวลาสมาทานสิกขาบทนั้นแหละ และในกาลต่อมา ถึงตนจะต้องสละชีวิต ก็จะไม่ก้าวล่วงวัตถุ มี ปาณาติบาต เป็นต้น ที่ตนได้สมาทานงดเว้นไว้ เหมือนการงดเว้นของอุบาสก ผู้อาศัยอยู่ที่ภูเข ชื่อว่า ทันตรวัฑฒมานะ ฉะนั้น

๓] **สมุจเฉทวิรติ** ได้แก่ วิรติที่เกิดพร้อมด้วยอริยมรรค หมายความว่า จำเดิมตั้งแต่โสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นความคิดที่ว่าเราจะฆ่าสัตว์เป็นต้น ย่อมไม่เกิดขึ้นเลยโดยประการทั้งปวง

ผู้ปฏิบัติตามสิกขาบททั้ง ๕ ประการนั้น ย่อมต้องมีวิรติ ๒ ข้างต้น เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดทางกายและทางวาจา ส่วนวิรติข้อที่ ๓ นั้น เป็นการงดเว้นได้เด็ดขาดด้วยอำนาจแห่งมรรคญาณ มีได้เฉพาะพระอริยบุคคลเท่านั้น

ข้อ ๙๕ ถาม. มหาปเทส หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? จงอธิบาย

ตอบ. มหาปเทส หมายความว่า เป็นหลักแสดงอ้างอิงใหญ่ มี ๔ ประการ คือ

๑. สิ่งใดที่พระตถาคต ไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ไม่ควร ขัดต่อสิ่งที่ควร สิ่งนั้น ไม่ควร

๒. สิ่งใดที่พระตถาคต ไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ควร ขัดต่อสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร

๓. สิ่งใดที่พระตถาคต ไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่า เป็นสิ่งที่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ไม่ควร ขัดต่อสิ่งที่ควร สิ่งนั้น ไม่ควร

๔. สิ่งใดที่พระตถาคต ไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่า เป็นสิ่งที่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ควร ขัดต่อสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้น ควร

หลักมหาปเทศทั้ง ๔ นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้เพื่อประโยชน์ในการอ้างอิง เปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า ซึ่งไม่มีในสมัยพุทธกาล ในเมื่อพระพุทธศาสนา เผยแผ่ไปในดินแดนต่างๆ หรือโลกและสังคมเปลี่ยนแปลงไป อาจมีสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นมาใหม่ เมื่อพุทธศาสนิกชนไม่สามารถตัดสินได้ว่าควร หรือ ไม่ควร ก็ให้ยกมหาปเทศ ๔ นี้ขึ้น เปรียบเทียบด้วยธรรมด้วยวินัย ด้วยสัตตสุตของพระบรมศาสดา ถ้าเข้ากับสิ่งที่ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ยึดถือปฏิบัติได้ หรือ บริโภคใช้สอยได้ ก็ยึดถือปฏิบัติ หรือบริโภค ใช้สอยได้ จัดเข้าในข้อที่ทรงอนุญาต ถ้าไม่เข้ากับสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ยึดถือ ปฏิบัติ หรือ ขัดต่อความเป็นกับปียบริโภค คือ ใช้สอยไม่ได้ ก็ทำการงดเว้น หรือไม่ควร บริโภคใช้สอยสิ่งนั้น จัดเข้าในข้อที่ทรงห้าม เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะสามารถรักษาสืบทอดหลักคำ สอนของพระพุทธเจ้าให้ดำรงคงอยู่ได้ และรักษาสภาพความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีที่ถูกต้อง ไว้ได้อย่างยั่งยืน ไม่ว่า จะอยู่ประเทศใด ชาติใด หรือสังคมใด ก็ตาม

ข้อ ๙๖ ถาม. การดื่มสุรามีโทษอย่างไรบ้าง? พระพุทธองค์จึงตรัสว่าเป็นสาเหตุให้ผิดศีลข้อ อื่นได้?

ตอบ. การดื่มสุรามีโทษหลายอย่าง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เป็นสาเหตุให้ ผิดศีลข้ออื่นได้ ดังจะวิชันนาต่อไปนี้

สุราเมรัยนี้ ย่อมทำให้ผู้ดื่มเมา ทำให้ใจกล้าในทางที่ไม่ได้โดยมาก ทำให้เสียสติควบคุม จิตใจไม่ได้ ปล่อยใจไปตามความทะยานอยากอันเป็นจิตไร้สำนึก คนที่ดีทำให้กลับกลายเป็น คนไม่ดีได้ แม้แต่กิริยาต่างๆ ที่ไม่ดีไม่งาม ก็สามารถแสดงออกมาได้ เมื่อเมามาตติแล้ว อาจ ทำความชั่วได้ทุกอย่าง เช่น ทะเลาะวิวาท ต่ำว่า เสียตสี ฉกชิง วังราว ลักขโมย ปล้น ฆ่า ทำ ร้าย ล่วงประเวณีทางเพศ เป็นต้น เมื่อสรุปลแล้ว โทษของการดื่มสุราเมรัยนั้น พระพุทธองค์ ทรงแสดงไว้ ๖ ประการ คือ

๑. เป็นเหตุให้เสียทรัพย์ คือ ทรัพย์ที่มีประโยชน์สำหรับเป็นเครื่องจับจ่ายใช้สอยใน การเลี้ยงชีพ และบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตร ภรรยา สามี ให้มีความสุข ทำบุญกุศล เสริม ต่อบารมีธรรมให้ยิ่งขึ้นไป แต่บุคคลโดยมาก ก็มีทรัพย์เพียงจำกัด น้อยกว่าความต้องการ จำเป็น เพราะฉะนั้น จึงต้องรู้จักการจับจ่ายใช้สอยทรัพย์ให้พอเหมาะ ไม่ฟุ่มเฟือยเกินไป และ ไม่ให้ผิดเคืองเกินไป จนกระเป๋ยดกระเสียด ใช้ให้เหมาะสมกับฐานะและรายได้ของตนเอง เช่น สิ่งของที่จำเป็นในเรื่องปัจจัย ๔ คือ เสื้อผ้าอาภรณ์เครื่องนุ่งห่ม อาหารการบริโภค ที่อยู่

อาศัย และยารักษาโรค ในยามป่วยไข้ ควรคำนึงถึงเป็นอันดับแรก งดเว้นของที่ไม่จำเป็น เช่น หมาก พลุ บุหรี่ และของฟุ่มเฟือยอื่นๆ เช่น เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่เกินจำเป็น แต่เมื่อบุคคลหันไปเสพสุราเมรัยจนติดแล้ว ก็จะเป็นคนซี้เมาไร้สติ ไม่สามารถพิจารณาถึงสิ่งที่จำเป็น หรือ ไม่จำเป็นได้ ก็จะใช้จ่ายทรัพย์สินอย่างฟุ่มเฟือยเกินฐานะและรายได้ จนกลายเป็นคนยากจนตกยากไป

๒. เป็นเหตุก่อความทะเลาะวิวาท เพราะว่า เมื่อเมาเหล้าเข้าปากแล้ว ก็จะเกิดความมึนเมา จนไร้สติควบคุม ขาดจิตสำนึก ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ขาดความละอาย ยำเกรงในบุคคลทั้งหลาย ก็มักจะหาเรื่องก่อความทะเลาะวิวาทกับบุคคลอื่น หรือผู้ดื่มสุราเมรัยด้วย มีการด่าทอ ทำร้าย ฆ่าฟันฟันแทงกัน เป็นต้น ก่อปัญหาอาชญากรรมต่างๆ

๓. เป็นเหตุให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บ เพราะว่า เมื่อบุคคลเสพสุราจนเมาอยู่เป็นประจำ ไม่คำนึงถึงสุขภาพร่างกาย ปล่อยปละละเลย ไม่ใส่ใจในการดูแลสุขภาพ และการดื่มสุราเมรัย ก็เป็นการทำลายสุขภาพ ทำลายภูมิคุ้มกันโรคในร่างกาย ทำให้ร่างกายอ่อนแอ โรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ สามารถเข้าแทรกซ้อนได้ง่าย ทำให้บุคคลนั้น เกิดโรคร้ายไข้เจ็บได้ง่าย

อธิบายว่า ผู้ที่เสพสุรามักจะร้องว่า เรามีโรคต่างๆ ประจำตัวเสมอ เช่น ขัดใจหวัดไม่สะดวก เมื่อยขบเส้นสายตึง แน่นเสียดกินอาหารไม่ได้ มักจะอ้วน อ่อนเพลียไม่มีแรง นอนไม่ค่อยหลับ เป็นต้น เมื่อมีอาการเช่นนี้ บางคนก็เสพสุราอีก ด้วยเข้าใจว่าสุราระงับโรคเช่นนี้ได้ ความจริงสุรานั้นเองก่อโรคให้เกิดขึ้น ๕

ข้อที่ว่าขัดใจหวัดไม่สะดวกนั้นก็เพราะสุรา ตามตำราสรีระศาสตร์ คือ วิชาที่ว่าด้วยร่างกายว่า คนจะไหวกายไปมาได้ ก็เพราะชั้นมังสะอันซึ่งติดอยู่กับกระดูกเหนียวเข้าและยึดออกดุจสายใยอันชักรูปหุ่นให้กระดิกได้ฉนั้น เมื่อคนเราเสพสุราเป็นอาจิณ สุรานั้นย่อมทำชั้นมังสะให้กลายเป็นชั้นอันไม่อาจเหนียวเข้าและยึดออกเหมือนชั้นมังสะ เพราะเหตุนี้จึงขัดตามข้อ บางคนเสพสุราอ้วนก็มี แต่อ้วนฉุๆ เนื้อไม่แน่นและไม่แข็งแรง ก็เพราะชั้นมังสะกลายเป็นชั้นมันเหลว บางคนหายใจหอบและเหนื่อยก็เพราะชั้นเปลวมันหนาขึ้นเบียดทับหัวใจให้อ่อนกำลัง โลหิตไม่ฉืดไปทั่วสรรพางค์กายได้ หน้าเข้าหัวใจต้องหยุดเต้น หายใจไม่ออกก็ตาย

ข้อที่ว่าเมื่อยขบเส้นสายตึงแน่นเสียดนั้น ก็เป็นเพราะสุรานั้นเองให้โทษตามสรีระศาสตร์นั้นว่าหัวใจฉืดโลหิต ให้เดินไปทางลำเส้นทั่วสรรพางค์กายและโลหิตนั้นย่อมเลี้ยงร่างกายให้เป็นอยู่ เมื่อคนเสพสุราเข้าไป สุรานั้นทำเส้นประสาทให้มันไม่อาจทำฐานะเป็นปกติ

ได้ เส้นโลหิตไม่อยู่ตามที่ แต่นั้นโลหิตก็เดินไม่สม่ำเสมอ จึงเป็นเหตุให้รู้สึกเมื่อยขบเส้นสาย ตึงหรือแน่นเสียด ฯ

ข้อที่ว่า กินอาหารไม่ได้และมักให้อ้วกนั้น ก็เป็นเพราะสุราให้โทษเหมือนกัน ตามตำรา สรีระศาสตร์นั้นว่า “กระเพาะอาหารมีเส้นโลหิตเล็กๆ บางๆ ดาดดาอยู่ทั่วไป ทำหน้าที่ดูดซับ อาหารที่ย่อยแล้วให้ซึมเข้าไปตามโลหิตไปเลี้ยงร่างกาย และในกระเพาะนั้นมีกรดชนิดหนึ่ง สำหรับกัดอาหารให้ย่อยเป็นน้ำที่เส้นโลหิตอาจดูดเข้าไปได้ เมื่อดื่มสุราเข้าไป สุรานั้นย่อมทำให้กรดนั้นมีกำลังอ่อนลง ทำผิวเส้นโลหิตให้หดหน้าเข้า แต่นั้นกระเพาะอาหารก็เสีย อาหาร ไม่ย่อยด้วยดีก็บูดเน่า ทำให้เกิดลมพิษขึ้นในกระเพาะอาหาร และเพื่อขึ้นมาทางช่องอาหาร ทำให้คอแห้ง ลื่นเป็นฝ้า จึงเป็นเหตุให้เบื่ออาหาร ไม่อยากบริโภค และบริโภคไม่อร่อย กลืน ไม่ลงมักจะอ้วก

ข้อที่ว่าอ่อนเพลียไม่มีแรงนั้น ก็เพราะสุราให้โทษอีกเหมือนกัน เพราะอาหารที่ตกลงไป ในกระเพาะอาหารนั้น น้ำกรดละลายให้ย่อยเป็นน้ำแล้วเส้นโลหิตในนั้นย่อมดื่มรสให้ซึมเข้าไปในโลหิตเดินไปตามลำเส้นเลี้ยงร่างกายทั่วไป คนจึงมีแรงของที่จัดว่าเป็นอาหารจึงมีคุณแก่ ร่างกายเช่นนี้ ส่วนสุรานั้นเป็นยาพิษให้โทษแก่ร่างกายดังกล่าวแล้ว เมื่อซึมเข้าไปปนกับ โลหิต กลับทำโลหิตที่มีคุณแก่ร่างกายนั้นพลอยเสียไปด้วย ฉะนั้น คนเสพสุราจึงเป็นคน อ่อนเพลียไม่มีแรง

ข้อที่ว่า นอนไม่ค่อยจะหลับนั้น ก็เพราะสุรา ตามธรรมดาคนนอนหลับหัวใจจะเต้นช้าลง กว่าเมื่อเวลาตื่น บุคคลผู้ติดสุรา ย่อมมีอาการหายใจเหนื่อย โลหิตเดินขึ้นศีรษะน้อย สุราทำ อันตรายแก่ข้อเหล่านี้ทั้งหมด เมื่อดื่มเข้าไปแล้วทำให้เส้นประสาทมีนงงพอไม่รู้สึกตัว เท่านั้น หาใช่นอนหลับสบายไม่ เมื่อตื่นขึ้นจะรู้สึกอ่อนเพลียหรือไม่สบาย ไม่เหมือนคนนอน หลับอย่างธรรมดา

บางคนมักเข้าใจกันว่า สุราแก้หนาวได้ ข้อนี้เป็นเพราะสุราทำเส้นประสาทให้มัน และ ขับโลหิตให้ชานไปพักหนึ่งๆ เท่านั้น ครั้นสิ้นฤทธิ์แล้วกลับทำให้เดโชธาตุนั้นหย่อยลงอีก แต่ ของที่จะแก้หนาวได้ต้องเป็นของที่ทำเดโชแรงขึ้น เพราะฉะนั้น จึงแก้หนาวไม่ได้เลย เป็นแต่ เพียงทำให้ประสาทมันเท่านั้น ฯ

อนึ่ง สุราเขามักใช้เป็นกระสายยาสำหรับรักษาโรคบางอย่าง แต่ถ้าใช้พร่ำเพรื่อก็มีแต่ ทวนกำลังคนไ้ลงกับให้โทษอีก ฯ

๔. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง ข้อที่ว่า เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงนั้น อธิบายว่า ชื่อเสียงดีจัด ว่าเป็นศรีของคน เพราะผู้ที่จะทำให้ชื่อเสียงดีได้ ต้องเป็นผู้ประพฤติอบรมความดีมาเป็น

เวลานาน การทำให้ชื่อเสียงเสียง่ายและเร็วนิดเดียว เพราะฉะนั้น คนผู้เสพสุราจนเมาแล้ว ย่อมไม่มีสติอารมณ์พอจะรักษาความประพฤติให้ดีได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ความประพฤติก็เสีย จะมีแต่ผู้ติเตียนไม่เป็นที่สรรเสริญและความนิยมของผู้อื่น

๕. เป็นเหตุให้ประพฤติดนเป็นเสียหาย ข้อที่ว่าเป็นเหตุประพฤติมารยาทที่น่าอดสูนั้น ธรรมชาติใจของคนเราตามปกติย่อมมีสติเป็นผู้ควบคุม จึงรู้จักว่าอย่างนั้นถูกอย่างนั้นผิด อย่างนั้นควรประพฤติ อย่างนั้นไม่ควรประพฤติ จึงทำให้ดำเนินไปในทางที่ถูก ฉะนั้น ผู้เสพสุราแล้วย่อมไม่มีสติควบคุม จึงทำให้ประพฤติมารยาทที่น่าอดสูมีประการต่างๆ อันคนปกติจะประพฤติไม่ได้

๖. เป็นเหตุให้ทอนกำลังปัญญา เซวคือความนึกที่แล่นไป บางคนก็ว่องไว บางคนก็เนือยๆ เหตุทั้งนี้ย่อมเป็นมาแต่กำเนิด แต่ถึงกระนั้น ก็มีอุบายที่จะทำให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้ คือ ต้องหมั่นคิดโน่นคิดนี่จนได้ความแตกฉาน เซวของผู้นี้จะดีขึ้น ถ้าไม่หมั่นคิดตรึกตรองในสิ่งต่างๆ เซวก็เนือยลง ไซ้แต่เท่านั้น ถ้ามีสิ่งอะไรมาทำมัตถลุงคะ คือ มั่นในสมองให้พิการ ก็ทำให้เซวเนือยลงได้ เพราะฉะนั้น คนที่เสพสุราเมื่อมัตถลุงค์ฤทธิ์สุรามีนเสียแล้ว พอโลหิตลงเซวก็เนือยไปตามกัน เขาจึงมีความคิดพ่นเพี้ยนผิดไปจากเดิม เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่าสุราเป็นเหตุทอนกำลังปัญญา ฯ

ข้อ ๙๗ ถาม. เพราะเหตุใด พรหมวิหารธรรม จึงชื่อว่า เป็นธรรมเพื่อสันติภาพของโลก ?

จงอธิบายอ้างเหตุผลประกอบด้วย

ตอบ. เพราะว่า ไม่ว่าบุคคลใด ซึ่งอยู่ในสังคมใด ประเทศใด หรือในหมู่คณะใด ถ้าขาดพรหมวิหารธรรมซึ่งกันและกันแล้ว ก็ขาดความสามัคคีกัน มีแต่การทะเลาะเบาะแว้ง ดูถูกดูหมิ่น เหยียดหยาม ตีฉันทินทา ซึ่งกันและกัน บางทีก็จะถึงกับฆ่าฟัน ทำร้ายกัน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว บุคคลเหล่านี้จะมีสันติสุขได้อย่างไร ก็จะมีแต่ความเดือดร้อน วุ่นวาย ล้างผลาญกันไม่สิ้นสุด คอยหวาดระแวงกัน ไม่มีความสะดวกสบาย ในการเป็นอยู่ การทำมาหาเลี้ยงชีพ การสร้างฐานะ ให้ดีให้เจริญ ให้มีกินมีใช้ อยู่เป็นสุขสันต์กาลนาน ก็เป็นไปได้ยาก

แต่ถ้าบุคคลในสังคมนั้น ในประเทศนั้น มีพรหมวิหารธรรมซึ่งกันและกันแล้วไซ้ร้ ก็ย่อมจะมีความสามัคคีปรองดองกัน มีความรักใคร่ชอบพอกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มุ่งหวังประโยชน์ซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน อยู่รวมกันได้อย่างเป็นปึกแผ่น เมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลเหล่านั้น ก็จะมีแต่ความสุข ความเจริญ ความสงบ ความสันติสุข ก็จะแผ่ขยายออกไป ทั่วภูมิภาค ไม่มีความเดือดร้อนวุ่นวาย ไม่มีความบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกัน บ้านเมืองสงบร่มเย็น

ข้อ ๙๘ ถาม. บุคคลจะมี เบญจศีล บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้นั้น ต้องมีเบญจธรรม เป็นกัลยาณธรรมเครื่องอุดหนุน อยากทราบว่า เบญจธรรม เป็นกัลยาณธรรม อุดหนุน เบญจศีลอย่างไร ? จงแยกอธิบายเป็นคู่ๆ กัน

ตอบ. เบญจธรรม เป็นกัลยาณธรรม อุดหนุนเบญจศีล ดังต่อไปนี้

๑. เมตตา กรุณา เป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๑ คือ ปาณาติปาตา เวระมะณี การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฆ่าบุคคลอื่น ตัดชีวิต หรือการเบียดเบียนทำร้ายสัตว์หรือบุคคลอื่นให้ได้รับความเดือดร้อน มีความเห็นอกเห็นใจในบุคคลทั้งหลาย ผู้เกิดมาแบกทุกข์ด้วยกัน เมื่อบุคคลมีเมตตากรุณาต่อบุคคลอื่นสัตว์อื่นแล้ว การที่จะล่วงละเมิดปาณาติบาตก็เป็นไปได้ยาก

๒. สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต ถูกธรรม ถูกวินัย ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เคารพในวัฏฒนธรรมประเพณีอันดีงาม มีความเคารพในสิทธิทรัพย์สินของบุคคลอื่น เหมือนการหวงแหนในสิทธิทรัพย์สินของตนเอง ย่อมเป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๒ คือ อทินนาทานา เวระมะณี การงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย เมื่อบุคคลมีความยินดีพอใจเฉพาะในทรัพย์สินสมบัติของตนแล้ว การที่จะคิดล่วงละเมิดในทรัพย์สินสมบัติของบุคคลอื่น ก็เป็นไปได้ยาก

๓. กายสังวร การสำรวมทางกาย ไม่ล่วงละเมิดประเวณีทางกาย โดยประการต่างๆ ย่อมเป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๓ คือ กาเมสุมิจฉาจารา เวระมะณี การงดเว้นจากการประพฤติดูผิดในกามทั้งหลาย เพราะว่า เมื่อบุคคล มีความเคารพในสิทธิในบุตรภรรยาของบุคคลอื่น หรือ ไม่ล่วงละเมิดในบุคคลที่ไม่ใช่ภรรยาของตน มีความสันโดษในทางกาม กำจัดความกำหนัดยินดี ในกามคุณอารมณ์ ประพฤติตนเป็นที่ไว้วางใจได้ นับถือกันตามฐานะอันเหมาะสม เป็นเพื่อน เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นบุตรธิดา หลาน หลาน หรือ เพื่อนมนุษย์ผู้ร่วมโลกเดียวกัน ดังนี้ เป็นต้นแล้ว การที่จะล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๓ คือ กาเมสุมิจฉาจาร ก็เป็นไปได้ยาก

๔. ความสัตย์ คือ ความจริงใจต่อกัน ความซื่อสัตย์ต่อกัน ย่อมเป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๔ คือ มุสาวาทา เวระมะณี การงดเว้นจากการพูดเท็จทุจริต คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อไร้สาระ เพราะว่า เมื่อบุคคลมีความซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริงใจต่อกัน ตั้งมั่นในคำสัตย์ ไม่มีมารยาสาไทย ไม่มีความเจ้าเล่ห์มารยา รักในศักดิ์ศรีของตนเอง และบุคคลอื่นแล้ว การที่จะล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๔ คือ มุสาวาท ก็เป็นไปได้ยาก

๕. ความมีสติรอบคอบ เป็นอุปการะอุดหนุนศีลข้อที่ ๕ คือ สุราเมระยะมัทตะปะมาทัฏฐาณา เวระมะณี การงดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เพราะว่า สติเป็นเครื่องป้องกันความประมาท ความหลงลืม เมื่อบุคคลมีสติคิดพิจารณา เหตุผล ข้อดีข้อเสียให้รอบคอบแล้ว จึงทำ จึงพูด จึงคิดออกไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ความประมาท ก็ดี สิ่งที่จะเป็นบ่อเกิดแห่งความประมาทก็ดี ก็จะไม่เกิดขึ้น อนึ่ง เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโทษ ของการดื่มสุราและเมรัย ว่าเป็นบ่อเกิดของความประมาท และเห็นโทษของความประมาท แล้ว ก็จะพยายามสำรวมสติให้ดำรงคงอยู่กับตนอย่างสม่ำเสมอ เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะล่วง ละเมิดศีลข้อ ๕ คือ สุราเมรัยเมรัยชะพานะก็เป็นเป็นไปได้อีก

ข้อ ๙๙ ถาม. สติ คือ ความระลึกความรู้สึกตัว ซึ่งเป็นกัลยาณธรรมอย่างหนึ่งในบรรดากัลยาณ ธรรม ๕ ประการนั้น มีอาการที่จะพึงกำหนดพิจารณา รู้ที่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. สติ คือ ความระลึกความรู้สึกตัว ซึ่งเป็นกัลยาณธรรมอย่างหนึ่งในบรรดากัลยาณธรรม ๕ ประการนั้น มีอาการที่จะพึงกำหนดพิจารณา รู้ ๔ ประการ คือ

๑. ความรู้จักประมาณในอาหารที่จะพึงบริโภค ในข้อนี้มีอธิบายว่า อาหารโดยปกติ แล้วมีประโยชน์สำหรับบำรุงร่างกาย แต่ถ้าบริโภคเกินประมาณหรือบริโภคอาหารที่บูดเน่า หรืออาหารที่แสลง ไม่ถูกกับธาตุในร่างกาย ย่อมให้โทษแก่ร่างกายได้ หรือบริโภคโดยอดๆ ยากๆ ไม่พอเพียงแก่ความต้องการของร่างกาย ก็ย่อมเกิดโทษเช่นเดียวกัน หรือการบริโภค อาหารไม่เป็นเวลา ก็ย่อมมีโทษ

๒. ความไม่เลินเล่อในการทำงาน คือ การไม่ทอดธุระเพิกเฉย เอาใจใส่คอยดูแล ประกอบให้ชอบแก่กาลเทศะ ไม่ปล่อยปละละเลยให้เสื่อมเสีย เช่น ทำนาก็ให้ทันฤดู ขยายของ ก็ต้องรู้จักเทศกาล ทำราชการก็ต้องเข้าใจวิธีดำเนินและรักษาระเบียบวินัย ผู้รู้จักกาลเทศะ และไม่เลินเล่อเช่นนี้ ย่อมประกอบการทำงานมีผลได้ไพบูลย์

๓. ความมีสัมปชัญญะในการประพฤติตน คือ ความรู้รอบคอบรู้จักระมัดระวังตัว ชื่อ ว่า สัมปชัญญะ ซึ่งผู้ประกอบกิจใดๆ ก็ตาม ย่อมต้องไตร่ตรองให้ดีก่อนว่าจะมีคุณหรือมีโทษ อย่างไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร มีประโยชน์หรือเสียประโยชน์อย่างไร ควรทำหรือไม่ควรทำ เป็นต้นก่อน เมื่อทราบว่ามีคุณประโยชน์ เป็นสิ่งที่ควรทำควรพูดแล้วจึงทำจึงพูดออกไป ผู้มี สัมปชัญญะคอยระวังตรวจตราอยู่เช่นนี้เป็นนิตยแล้ว จึงทำกิจการงานต่างๆ เช่นนี้ ย่อมทำ อะไรไม่ผิดพลาด ย่อมได้สำเร็จประโยชน์ในกิจการงานนั้นๆ เสมอ

๔. ความไม่ประมาทในธรรม คือ ความเป็นผู้ไม่อยู่โดยปราศจากสติ เรียกว่า ความ ไม่ประมาท ได้แก่ การกำหนดพิจารณาว่า ธรรมนี้เป็นกุศลธรรมควรสอเสพประพฤติปฏิบัติ

ธรรมนี้เป็นอกุศลธรรมไม่ควรสอเสพ ควรหลีกเลี่ยงเสีย ดังนั้นเป็นต้น ย่อมสามารถดำเนินชีวิตไปได้อย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และบรรลุถึงความสวัสดิได้ในที่ทุกสถาน

ข้อ ๑๐๐ ถาม. มนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ ต้องประสบกับภัยใหญ่ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ภัยใหญ่เหล่านั้นมีอะไรบ้าง ? และควรพิจารณาอย่างไร ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. ภัยใหญ่เหล่านั้น มี ๓ ประการ คือ ชราภัย พยาธิภัย และมรณภัย

๑. ชราภัย ภัยคือความแก่ นั้น ย่อมเป็นไปตามกาลเวลาของสังขารที่แปรเปลี่ยนไป ไม่มีบุคคลใดล่วงพ้นไปได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายมีความกลัว ไม่ยากประสบและพยายามหาวิธีการป้องกันด้วยวิธีการต่างๆ

๒. พยาธิภัย ภัยคือความป่วยไข้ต่างๆ นั้น เป็นสิ่งที่กำหนดไม่ได้ว่า จะป่วยไข้ด้วยโรคอะไร จะป่วยไข้ขึ้นในเวลาใด เพราะความป่วยไข้นี้ย่อมมีได้ทุกๆ วัย ไม่ว่าวัยเด็กหรือหนุ่มสาว หรือวัยแก่ชรา ซึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สัตว์ทั้งหลายหวาดกลัว ไม่ยากประสบและพยายามหาวิธีการป้องกันด้วยวิธีต่างๆ และเมื่อป่วยไข้ขึ้นมาแล้วก็พยายามหาทางเยียวยาแก้ไขจนสุดความสามารถของตนๆ

๓. มรณภัย ภัยคือความตายนั้น ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สัตว์ทั้งหลายกำหนดไม่ได้ว่าจะตายในเวลาใด คือ จะตายในเวลาเช้า สาย บ่าย เย็น ปฐมยาม มัชฌิมยาม หรือปัจฉิมยาม จะตายในกลางวันหรือตายในกลางคืน หรือจะตายในวัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยกลางคน วัยชรา หรือวัยแก่เฒ่า แม้จะเป็นคนร่ำรวย ยากจน มียศ มีอำนาจ ย่อมตายด้วยกันทั้งหมด ไม่มียกเว้น

เพราะฉะนั้น เมื่อภิกษุภิกษุณีผู้มีปัญญาทั้งหลายได้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการอันแยบคายแล้ว ย่อมหยั่งทราบถึงธรรมดาของความจริงแห่งสังขารทั้งหลาย แล้วไม่พึงประมาทเลินเล่อมัวเมาอยู่ในวัยที่มีความสุขสำราญ ควรจะเตรียมตัวป้องกันทุกข์ทั้ง ๓ นี้ และพิจารณาสภาพทุกข์ทั้ง ๓ ประการนี้ว่าเป็นภัยของสัตว์โลกที่ยากจะเยียวยาแก้ไขได้ เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายในการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แล้วน้อมใจไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏฏสงสารต่อไป